

דעות

גיליון 104 | אלול התשפ"ג | ספטמבר 2023
בהוצאת נאמני תורה ועבודה

**הפילוג כספין - היסטוריה
והווה בתנועה הכהניסטית**

ד"ר עידן ירון

**שבירת הטאבו -
ציונות דתית כהניסטית**

ד"ר תומר פרסיקו

**עליונות רבנית מול עליונות
יהודית בחרדיות המזרחית**

פרופ' נסים ליאון

**באר שבע, לא קריית ארבע:
מקורות הצלחתה של
עוצמה יהודית
בבחירות 2022**

אלעד נחשון

**וגם: התנהלות בתי הדין הרבניים
כערכאה שיפוטית**

ד"ר אריאל פינקלשטיין

כהנא סדק

.....

עליית הכהניזם

נאמני תורה ועבודה

דבר היו"ר

הפסיכולוג החברתי ג'נתן היידט עוסק בתחום שבשנים האחרונות צובר יותר ויותר תאוצה - הפסיכולוגיה של המוסר. במחקריו ובכתביתו הוא מנסה, בין היתר, לפצח את האופן שבו אנשים וקבוצות קובעים ומבססים את האמונות המוסריות שלהם. בספרו המעולה "למה אתם תמיד צודקים - איך דת ופוליטיקה מפלגות אנשים טובים" הוא מעלה את השאלה עתיקת הימין של היחס בין השכל לרגש, או בין התבונה לאינטואיציה: למי מבין השתיים נתונה הבכורה? הפילוסופיה המערבית מאפלטון דרך הרמב"ם ועד עמנואל קאנט סוגדת לתבונה ולהיגיון כבעלי העליונות על פני האינטואיציות והתשוקות, ובמידה רבה רואה בעצם היכולת של בני אדם לפעול בהיגיון ולא מתוך אינטואיציות או תשוקות את ההגדרה המזוקקת של "אנושיות". מצד שני, הפילוסוף דייוויד יום חשב שהתשוקות שלנו הן שמובילות, ושהתבונה נכנסת לפעולה רק כהצדקה בדיעבד: "הנמקה היא השפחה של התשוקות...ואל לה להתיימר לכל תפקיד אחר מאשר לשרת אותן ולציית להן".

ניסיונו ומחקריו של היידט בתחום הפסיכולוגיה של המוסר הובילו אותו למסקנה החד משמעית הבאה - אפלטון טעה. דייוויד יום צדק. אמות המידה המוסריות שלנו נובעות בראש ובראשונה מאינטואיציות מוסריות חזקות שפועלות בתוכנו - סלידה וגועל ממעשה כזה או אחר, או מצד שני משיכה ואמפתיה אליו. רק בשלב השני נכנסת לתמונה התבונה ובונה נימוקים רציונליים שיצדיקו בדיעבד את האינטואיציות המוסריות הראשוניות שלנו. היידט מכנה את התהליך הזה בקצרה: "אינטואיציה תחילה - הנמקה רציונלית אחר כך". לכן, הוא קובע כי הדרך היחידה לשנות אמות מידה מוסריות של בני אדם או של קהילות היא להשפיע על התהליכים האינטואיטיביים והלא בהכרח מודעים שלהם. הנימוקים הרציונליים, כבר יבואו אחר כך.

אני ממש ממליצה לקרוא את הספר של היידט. הוא מאיר עיניים ומטלטל. כשקראתי אותו, לא יכולתי שלא לחשוב על השינויים שעוברים בשנים האחרונות על הציונות הדתית (המגזר, לא המפלגה) במגוון נושאים, ובאופן ספציפי בנושא שלו מוקדש הגיליון הזה - היחס לכהניזם. הרבה לפני ההצדקות הרציונליות, ציטוטים של פסוקים ושל פסקי הלכה, לאורך השנים היה בציונות הדתית סנטימנט עמוק של גועל ובוז כלפי כהניזם - הן בקרב ההנהגה הפוליטית של המגזר, והן בקרב הציבור עצמו. כשמאיר כהנא עלה לנאום על דוכן הכנסת, חברי הכנסת

של המפד"ל קמו ויצאו מהמליאה במחאה. במוסדות החינוך בהם גדלתי, כולל בפעולות של בני עקיבא, כהנא היה קו אדום. החולצה הצהובה עם האגרוף השחור עוררה בנו בחילה. האינטואיציה המוסרית שמדובר בתפיסת עולם בוזיה היתה כל כך עמוקה וחד משמעית, ששלב ההצדקות הרציונליות לכך היה כמעט מיותר.

אבל בתהליך ארוך, איטי והאמת היא שגם מפתיע, חל שינוי באינטואיציות המוסריות של הציבור הדתי לאומי. הזעזוע משנאת זרים, מתפיסות של עליונות יהודית ומשימוש באלימות כאמצעי לגיטימי הלך ונשחק, ורעיונותיהם של מאיר כהנא, הרב גינזבורג וברוך גולדשטיין התקדמו משולי המגזר יותר ויותר לכיוון המרכז שלו. אם ב 2019 שיתוף הפעולה של מפלגת הציונות הדתית עם עוצמה יהודית שווק לציבור כבלוק טכני בלבד, וכ"צפרדע" שאולי צריך "לבלוע" על מנת לשמר את כוחו הפוליטי של המגזר ברוח הטיעון "מי ידאג למקוואות, מי ידאג לשיבות הסדר" הישן והטוב, הרי שהאיחוד המלא בין שתי המפלגות בסבב הבחירות האחרון בנובמבר 2022 כבר התקבל בשקט ואפילו באהדה בקרב חלקים גדולים בציונות הדתית. מכאן, בדיוק כפי שג'נתן היידט מתאר בספרו, נסללה הדרך להצדקות הרציונליות, שאכן לא איחרו לבוא - "איתמר השתנה", פלפולים הלכתיים בנושא פגיעה ונקמה בגויים נהיו חלק משיח הלכתי לגיטימי, בכירי רבני המגזר קוראים בפומבי להקל בעונשו של רוצח ילדים מורשע, ובערוץ 14 כבר נשמעה קריאה לשחרר את יגאל עמיר. המהפך האינטואיטיבי הושלם.

אבל לנו בנאמני תורה ועבודה-קולך קשה להשלים עם המהפך הזה. אנחנו מאמינים ומאמינות שיש לפעול כדי לשקם את האינטואיציה הבריאה של הציונות הדתית המתונה והממלכתית. זאת שנתעת ומודעזעת מפגיעה בחפים מפשע, מתפיסות של עליונות יהודית ומנירמוול של שימוש באלימות. זאת שעומדת על "חביב אדם שנברא בצלם", מתעקשת ש"דרכי דרכי נועם" ורואה בתלמידי חכמים כבעלי האחריות להרבות שלום בעולם. אחרי שנשקם את רפלקס הדחייה הקולקטיבי שלנו, נוכל להתפנות להצדקות הרציונליות, האקדמאיות וההלכתיות שיתנו דלק ראוי להמשך המאבק.

גיליון זה של "דעות" מבקש לפעול את הפעולה הכפולה הזאת. להחזיר לנו את הרתיעה המוסרית הבריאה והטבעית שלנו מהכהניזם, ולצייד אותנו בנימוקים רציונליים וערכיים כדי להילחם בה.

אפרת שפירא רוזנברג יו"ר (משותף) נאמני תורה ועבודה-קולך

עורך ראשי: גילעד הסה

מערכת: נועם אורן, אביעד הומינר רזנבלום, יותם הלפרין, נורית יעקבס ינון, אביעד מרקוביץ', עידו פכטר, חנה פנחס, יצחק קלימן, אלעד קפלן, שלומית שטרן חזן, יעל שמעוני
עיצוב: שירי הראלירד, סטודיו דוב אברמסון

כתובת המערכת: קיבוץ בארות יצחק, 6090500, טלפון: 02-5611761 | דוא"ל: deot.ta@gmail.com
באם הופרו זכויות יוצרים על ידי שימוש בתצלומים, ההפרה נעשתה בתום לב. נודה לכל מי שיוודיע על טעותנו ונתקנה באופן מיידי.

דעות

כהנא סדק

עליית הכהניזם

יוצא לאור בהוצאת 'נאמני תורה ועבודה' בתמיכת משרד התרבות והספורט

דבר העורך

תוכן העניינים

בדיחה ישנה טוענת שגם אם אחוזי הדתל"שים גבוהים, הדבר כלל לא מצביע על כך שהחינוך הדתי כושל, כי כמעט כל בוגריו נשארים ימנים.

אחוזי הדתל"שים נתונים בוויכוח מתמיד, אבל העובדה שהחינוך הדתי מצטיין במיוחד בחינוך מצביעי ימין נראית ברורה. גם אם החיבור בין תאולוגיה והשקפה פוליטית לא תמיד היה מובן מאליו במגזר הדתי לאומי, הרי שעם הפיכתה של משנת הרב קוק ותלמידיו לזרם המרכזי במגזר, זרם שהחזיר לתאולוגיה הפוליטית הציונית, השואפת לגאולה חילונית, את היסוד הדתי, התחומים נכרכו לבלי התר. הקשר הזה, הולך ומוביל גם לתפיסה של קשר הכרחי בין אורתודוקסיה וימניות פוליטית, עד כדי כך שלמי שימני מספיק נוכל גם למחול על פגיעה בתפיסות דתיות יסודיות שלנו.

הגליון הזה מוקדש, ברובו, לשאלה מהם הגורמים לעלייתה והתחזקותה של האידיאולוגיה הכהניסטית ותלמידי הרב כהנא. ההתחזקות נעה בשני צירים מקבילים - השיח הדתי לאומי הפנימי, שנע משלילה מוחלטת של שותפות עם תלמידי כהנא, דרך בלוק טכני אל עבר שותפות מלאה; ולצידו השאלה האלקטורלית ההישג החריג של מפלגת עוצמה יהודית בבחירות האחרונות.

עם תנועת שני הצירים הללו מתגלה שבתחומים רבים התהום הפעורה מול ממשכי דרכו של כהנא כבר אינה רחבה כל כך, ושבתחומים אחרים הוצבו גשרים. הכריכה בין דתיות לימניות, שסופה זיהוי בין דתיות ל"גוש הימין" סייעה בוודאי, ואיתה השינויים וההתאמות שעברו על תלמידי כהנא, אך מעבר לכך - מתגלה שאותה תאולוגיה פוליטית, הגאולה הדתית באמצעות הפוליטי, חולקת מאפיינים משותפים מסוימים עם משנת כהנא. כפי שהיו מי שוויתרו על ערכי הציונות בשל הקונפליקט הערכי הזה, עבור חלק מן הציבור הוצבה כאן הברירה בין היות דתיים ותומכי עוצמה יהודית, לבין היות לא דתיים. מי שמעוניינים בכל זאת לשמור על שתי מערכות הערכים הללו, נדרשים להבין, מה בדיוק הבעיה?

מעבר להגדרות המיטשטשות, ניתן להציע שבאתיקה כמו באתיקה, המעשים, המידות והמזג נותנים לנו נקודת אחיזה משמעותית לאבחנה הנדרשת לנו כל כך.

בחינת ההיסטוריה והתרחשויות ההווה, בשרשרת מעשים והתבטאויות של תלמידי הרב כהנא, בכנסת ובממשלה ומחוץ להן, וכפי שמצטייר גם בחלק ממאמרי הגליון הזה, מראה שתלמידי כהנא מהווים סכנה מיוחדת לא בשל תשובה מפולפלת לשאלה האם ובאיזה אופן האידיאולוגיה שלהם גזענית, אלא בשל הרדיקליות והקיצוניות הבוטה שלהם, כאשר שם במקביל גם מקור כוחם. הקיצוניות הבלתי מתפשרת הזאת קוראת תיגר על מתינות שקולה. היא מתקשה, למרות, או שמא בשל, הרטוריקה האדנותית שלה, להבין וליישם ריבונות ואחריות על כל תושבי הארץ, ובזמן שמה שחסר לנו יותר מכל זו פוליטיקה של מזג נוח ומידות טובות, הקיצוניות מעצימה את ההפך הגמור.

עבורנו כאנשים דתיים, המידות הטובות החסרות אינן רק עניין אינסטרומנטלי לטובת קיומו של המפעל הציוני, אלא אחד מיסודות חיינו הדתיים. הן דבר שאנו מנסים לחנך אליו את עצמנו ואת שלנו במסגרת חיי הלכה, מנסים לדבוק בו כתלמידי של אברהם אבינו, ושואפים לחיי שלום, שם משמותיו של הקב"ה.

כדי לדעת להתמודד, לחנך בהתאם, ולהסביר איפה טעינו, לא מספיק להכריז את מילת הקסם 'גזענות'. צריך קודם כל לאפיין את הבעיה. הגליון שלפניכם מנסה לעשות זאת.

גילעד הסה

Hesse67@gmail.com

2 דבר היו"ר

אפרת שפירא רוזנברג

2

4 הפילוג כ"ספין": היסטוריה והווה
בתנועה הכהניסטית

ד"ר עידן ירון

4

15 שבירת השאבו -
ציונות דתית כהניסטית

ד"ר תומר פרטיקו

15

19 באר שבע, לא קריית ארבע:
מקורות הצלחתה של עוצמה יהודית
בבחירות 2022

אלעד נחשון

19

23 עליונות רבנית מול עליונות יהודית
בחרדיות המזרחית

פרופ' נסים ליאון

23

30 כבוד, נקמה, ציונות וגזענות: הקשרי
הפעולה של הכהניסטים ומתנגדיהם

ד"ר ארי אנגלברג

30

37 שני מושגים של ימניות חרדית

הרב יוסף מילר

37

43 מה יהודי ב"עוצמה יהודית"?

עו"ד אריאל שוורץ

43

47 התנהלות בתי הדין הרבניים
כערכאה שיפוטית

ד"ר אריאל פינקלשטיין

47

זרקור ליצירה

shutterstock - איתי

ד"ר עידן ירון הוא סוציולוג ואנתרופולוג חברתי, המתמחה מזה עשור בחקר ימין רחוק, רדיקלי וקיצוני בישראל. בין ספריו: מאחורי הכוונת: הצלף הצבאי - עיון רבתחומי, קורבנות מלחמה: הריגה-פציעה בשדה הקרב, מעשה שקולניק: רצה אידיאולוגי של מחבל כפות, משפט לחימה ואתיקה צבאית ועוד.

הפילוג כ"ספין" היסטוריה והווה בתנועה הכהניסטית

| ד"ר עידן ירון |

מנהיגי התנועה הכהניסטית - מיכאל בן ארי, ברוך מרזל, בנצי גופשטיין ואיתמר בן גביר - נראו לאורך השנים מלוכדים ומגובשים. הפילוג והניתוק ביניהם, וההכרזה של בן גביר כי "היום אני לא הרב כהנא", הוכתרו על ידי חלק מן הפרשנים כספין ותו לא. בחינת ההיסטוריה של התנועה, ומחקר שדה בקרב חבריה, מגלים פרטים חדשים על הנתק, האידיאולוגיה הכרוכה בו, ומשנתם המתפתחת של מנהיגיה, שנים אחרי מותו של הרב כהנא. האם יו"ר עוצמה יהודית, איתמר בן גביר, אכן שינה את עמדותיו?

בן גביר, נציג שלטון החוק, הבטיח בפתח הערכת מצב בחפ"ק המשטרה לפקח על המצעד ולמנוע "מעשים מטורפים". הוא התחייב לעשות כנדרש, כדי ש"שערה משערות ראשם של הצועדים לא תיפגע". בן גביר הסביר: "תפקידנו להגן על הדמוקרטיה". אזכור ה"דמוקרטיה" איננו עניין של מה בכך, בהתחשב במורשת הכהניסטית של בן גביר. מורו ורבו, הרב מאיר כהנא, סבר כי זו "כופרת בעיקר". הרב כהנא פסק כי "כל חוק והוראה והחלטה היוצאים מפי השליט חייבים להיות על פי תורת ה'". בן גביר הסביר מצידו: "המדיניות שלי היא לתת חופש ביטוי גם לאלה שמתנגדים למצעד", שהרי "זאת זכותם, כל עוד הם לא עוברים על החוק". באשר למקרה שלפנינו, הרי קיים איסור דאורייתא מפורש: "וְאֵת זֶכֶר לֹא תִשְׁכַּח מִשְׁכַּבֵי אִשָּׁה תוֹעֵבָה הוּא" (ויקרא י"ח, כ"ב). אותו האיסור נכתב, באותיות קידוש לבנה, על גבי שלט שנשאה אחת המפגינות ב"מכלאה" הכהניסטית שיצרה המשטרה, במרחק בטוח מול במת העצרת. בן גביר שילם מס שפתיים לחבריו, שהתגודדו מעבר לגדרות, ותירץ מדוע לא הראה עצמו בפניהם: "אני לא רוצה שיעמוד לידי מישוה ויגיד משהו שלא מייצג אותי". בעבר, כאשר ייצג את עצמו ואת דרך ה"אמת" של מורו ורבו, אמר בפה מלא לגבי אותם הצועדים במצעד הגאווה, כי אינם אלא "מתועבים ומגעילים", וכי "אין להם אלא להתבייש": "בושה – בושה – בושה".

מעבר לכביש, מול גן פעמון החירות, התכנסו כ-40 בני אדם (גברים ונשים, ואני ביניהם) – בהובלת חברו, יועצו ויד-מינו של בן גביר, יו"ר ארגון "להב"ה – למניעת התבוללות בארץ הקודש, בנצי גופשטיין. הם הניפו שלטים ודגלי להב"ה, התריסו בפני עשרות אלפי המתכנסים שממול ובפני הצועדים בסך, והודיעו מול המצלמות והמיקרופונים המושטים של עיתונאים תאווי רייטינג כי "אין מקום לתועבה בירושלים", "ירושלים היא לא סדום", ותבעו במפגיע, בדגש על כל מילה: "אל – תתנו – להם – ילדים".

במקביל, הצעירים הפעלתנים של האמת היהודית (ראו להלן) הודיעו על עריכת "מצעד בהמות" – בהדוה על המצעד שארגנו בעבר פעילי ימין קיצוני ותושבים חרדים בירושלים, במחאה על מצעדי הגאווה והסובלנות – שבו יפגינו וימחו בכניסה לעיר, "נגד פגיעה בקדושתה". ליוזמה הצטרפה הקבוצה הרשתית נאמני עוצמה יהודית (ראו להלן). ברוך מרזל הגיע למקום ונשא שלט מחאה. הוא הצהיר: "ירושלים היא לא סדום", "אין מקום למצעדי תועבה בירושלים". מייד לאחר מכן, שוטרות הודיעה למרזל כי הוא מעוכב, מכיון שלא מילא את הוראותיה. מרזל מחה נגד "מניעת חופש הדיבור", והטיח בה כי אינה אלא "שוטרת במשטרת השמאל". הוא שוחרר, כדבריו, לאחר "התערבות מלמעלה".

המנהיג ההיסטורי הרביעי של התנועה הכהניסטית, ד"ר מיכאל בן ארי, סבר אחרת לגבי 'מצעד הבהמות', שארגנו צעירי הפלג שבו הוא מצדד כיום. בן ארי, המסובך מעל לראשו בהליך משפטי (שידידו רעו מרזל אינו צופה טובות באשר לאחריותו),

בתוכנית בוקר פופולרית, המוגשת על ידי שני פרשנים פוליטיים-פרלמנטריים מנוסים, ששודרה בתחילת יוני 2023, הועלתה הטענה כי "הנתק בין ברוך מרזל מצד אחד, לבין איתמר בן גביר [ובנצי גופשטיין] מצד אחר, אינו אלא ספין". המגישים גרסו כי חודשים לפני כן, כאשר דחקו לפינה את מרזל, וביקשו ממנו להצהיר מה ההבדלים בינו לבין בן גביר, יו"ר מפלגת עוצמה יהודית, והשר לביטחון לאומי (אחרי שהשר טען כי "אני והוא כבר לא...") מרזל הצליח לומר רק כי "בן גביר לא איתנו בענייני מצעד הגאווה". לטענת המגישים, מרזל וגופשטיין הם "מחנה הימין בעוצמה יהודית". המגישים שאלו רטורית: "מה כבר ההבדל בין מרזל לבין בן גביר?". מכאן הגיעו למסקנה, המתבקשת לכאורה, כי "בן גביר בסך הכל עושה פה תרגיל די שקוף: להראות שיש 'השוטר הטוב והשוטר הרע'. המגישים סיכמו את הדיון בקביעה: 'גופשטיין, בן גביר ומרזל – אחים הם'".

השאלה המנחה את הדיון שלהלן: האמנם הנתק והפילוג בתוך התנועה הכהניסטית אינו אלא "ספין" – המכוון להטות את תשומת הלב התקשורתית, ובעקבותיה זו הציבורית, מעניין אחד למשנהו – או שהם מהווים חלק מ"מציאות חיים" מתפתחת של הגופים והאנשים האמורים? אם נקבל את הנחת ה"ספין", נידרש להוכיח כי ברוך מרזל, מיכאל בן ארי, בנצי גופשטיין ואיתמר בן גביר נותרו "אחים בלב ובנפש", וכולם התאגדו לעדה מלוכדת של חורשי מזימות ושומרי סוד.

הביטוי "אחים" חביב על בן גביר. כולם, לדבריו, "אחים שלנו". בכלל זה: המחנה הליברלי הדמוקרטי; המפגינים נגד הרפורמה המשפטית, וכן – הקהילה הגאה. אבל, ככל הנראה, הוא אינו משקף הסכמה כללית מבית. בדברים שלהלן אקדם את הטענה כי הנתק – ובעקבותיו הפילוג – אינו "ספין". הדברים נשמעו כהווייתם, בתגובה מיידית, מפי מרזל, שעלה לשידור באותה התוכנית, בעקבות הערה של בתו כי "מלכלכים עליך בשידור חי ברדיו". מרזל הבהיר, בצורה שאינה משתמעת לשני פנים: "אני ובן ארי לא נפגשנו עם בן גביר מאז הבחירות [1 נובמבר 2022]... בקושי אמרנו שלום זה לזה [באוהל האירוח בשבת חיי שרה בחברון, 18-19 בנובמבר 2022]... אין בינינו קשר... ההבדל בין הרב [מאיר] כהנא לבין בן גביר הוא שמיים וארץ... [בפילוג], חלק מהגרעין הקשה הלך איתנו, חלק איתם". חד וחלק, ושלוש על ישראל.

"הרביעייה הנצחית" – תמונה ממצעד הגאווה

הרביעייה הנצחית של התנועה הכהניסטית – מיכאל בן ארי, ברוך מרזל, בנצי גופשטיין, איתמר בן גביר – נראתה לאורך השנים מלוכדת ומגובשת במידה רבה. מקרה בוחן לבחינת מידת הגיבוש העכשווית של הרביעייה הנצחית הזאת הוא זה של מצעד הגאווה, שנערך בירושלים בתחילת יוני 2023, בהפקת "הבית הפתוח" – למען סובלנות, אהבה וחופש". בהקשר הזה בולט כיצד אותה דבוקה נפוצה לכאורה לכל רוחות השמיים.

זאת, השופטים קבעו כי "תוכן מצעה ומגמת יוזמיה וראשיה, חומרתה מבחינת דמותה הדמוקרטית והתרבותית של מדינת ישראל" בולטות וקשות. "רעיונותיה הם גזעניים, ועקרונותיה פוגעים בעקרונות היסוד שעליהם מושתת המשטר הדמוקרטי של מדינת ישראל". הרשימה נבחרה אמנם, כסיעת יחיד, והרב כהנא הפך לחבר כנסת. במקום השלישי ברשימה הופיע ד"ר ברוך גולדשטיין, אשר לימים ביצע את הטבח במערת המכפלה (בן גביר העיר בצעירותו: "ד"ר גולדשטיין עשה מה שהוא חשב לעשות, ואני לא מגנה את המעשה הזה. הוא עשה מה שעשה במסגרת מלחמה").

בהתאם לעמדתו של היועץ המשפטי לממשלה, הרב מאיר כהנא פעל, בתפקידו כחבר כנסת, לקידום מצעו האידיאולוגי. בניסוחו של היועץ, הוא "ניצל את כמת הכנסת לנאומו הסתה נגד אזרחיה הערבים של המדינה; הפיץ הצעות חוק בעלות תוכן גזעני; תבע לעצמו זכות להפצת רעיונותיו הגזעניים בכלי התקשורת הממלכתיים; ניצל לרעה את חסינותו הפרלמנטרית, ועורר ריב ומדנים בקרב תושבים ערבים אגב ביקורים ביישובים, עת שניסה 'לשכנעם' לעזוב את הארץ".

על רקע פעילותו הקיצונית של הרב, החלה הכנסת (1985) בהליכי חקיקה שנועדו "למגר את תופעת הגזענות בכלל, ואת תופעת הכהניזם בפרט". מכלול הצעות חוק, בהן תיקון סעיף 7א בחוק יסוד: הממשלה (ראו פירוש להלן) הונחו על שולחן הכנסת מתוך מגמה משותפת לטפל לראשונה בתופעת הגזענות. הן כוונו לתכלית אחת: "לגונן על מדינת ישראל בפני הסכנות החמורות הגלומות בתפיסות אנטידמוקרטיות וגזעניות, ולשמור על אופייה הדמוקרטי". בהודעה לעיתונות של תנועת כך (יולי 1985) נקבע: "החוק נגד גזענות הוא חוק נגד היהדות. אין ספק כי היהדות אינה גזענית, אבל על פי היהדות אסור לערבים אויבים להיות כאן, ובוודאי שלא להפוך לרוב כאן. תנועת כך אינה גזענית. כמובן שבמצע שלה יש סעיפים היוצאים נגד ערביי ישראל, אבל הדבר לא נעשה בגלל לאומיותם, דתם, או גזעם, אלא רק בגלל שהם אויבי ישראל".

בבחירות לכנסת השתיים-עשרה (נובמבר 1988 – יולי 1992) ביקשה תנועת כך להתמודד שוב. הפעם, לאחר חקיקתו של סעיף 7א לחוק יסוד: הכנסת, אישר בית המשפט העליון את החלטת ועדת הבחירות המרכזית למנוע מהרשימה להשתתף בבחירות, וקבע כי "בפרסומיה, בהצעותיה ובפעילותיה יש משום הסתה לגזענות ושליטת אופייה הדמוקרטי של המדינה".

ביקש מה"מארגנים" לבטל את המצעד. למרות, שכדברי מרזל, "הסוסים והחמורים היו מוכנים", הוא נענה לקריאתו של בן ארי, ושעה לדבריו, כי "יש לקיים את ההתנגדות במחאות ובאבק אינטלקטואלי... ביזוי האנשים ישחק לידיהם, כאשר לא תהיה שיחה על המהות אלא על עלבונות".

התנועה הכהניסטית – היסטוריה

בדברים שלהלן אתיחס לתנועה הכהניסטית, בתקופתו של הרב כהנא, ואף לאחריה. השימוש במטבע הלשון הזה נעשה בעירובן מוגבל. אקדים ואומר כי הרב כהנא עצמו ציין, כבר בשלבים הראשונים של הקמת הליגה להגנה יהודית בארצות הברית, כי אינו מתייחס ליצירת תנועה או ארגון אלא לרעיון או לאידיאה. כך גם בהכרזה על הקמת 'תנועת כך', שלדבריו: "לא תקים בישראל מוסדות, סניפים, קבוצות, גופים, הנהלות וכיוצא בזה, ולא תעסוק בעניינים ארגוניים". משום כך, היה מי שהדגיש כי 'התנועה הכהניסטית' אינה אלא 'תנועה של תומכים או מצביעים בפוטנציה'.

התנועה הכהניסטית רצה לכנסת התשיעית (יוני 1977 – יולי 1981) בשם "תנועת כך – מיסודו של הרב מאיר כהנא". אז התקבלו לבסוף האותיות "כך" (מכיוון שנאסרו שתי אותיות זהות, הכ"ף האחרונה – בביטוי "כהנא לכנסת" – שונתה לכ"ף סופית), ונוסחו הסיסמאות "כך היא גאולתם של ישראל" ו"רק כך". הרשימה לא עברה את אחוז החסימה.

התנועה רצה שוב לכנסת העשירית (יולי 1981 – אוגוסט 1984). בדיון בוועדת הבחירות (יוני 1981) הציע יו"ר הוועדה, השופט ד"ר משה עצינוני, לפסול את הרשימה. הצעתו נדחתה ברוב קולות. הרשימה לא עברה את אחוז החסימה.

לקראת הבחירות לכנסת האחת-עשרה (אוגוסט 1984 – נובמבר 1988), החליטה ועדת הבחירות המרכזית לפסול את רשימת כך מלרוץ לכנסת, בין היתר בטענה שעקרונותיה הגזעניים והאנטי-דמוקרטיים עומדים בסתירה להכרזת העצמאות; תומכים בגלוי במעשי טרור; מנסים ללבות שנאה ואיבה בין חלקים שונים של האוכלוסייה, ומכוונים לפגוע ברגשות ובערכים דתיים של חלק מאזרחי המדינה. לקראת הבחירות, הרב כהנא ניהל מסע תקיף, שבו חזר על הסיסמה "תנו לי את הכוח – אני אטפל בהם". בערעור שהוגש בעקבות החלטת הפסילה של ועדת הבחירות, בית המשפט העליון פסק כי רשימת כך אינה עומדת באמת המידה של "מקרה קיצוני". לפיכך, הרשימה הורשתה לרוץ לכנסת. יחד עם

.....
אזכור ה"דמוקרטיה" איננו עניין של מה בכך, בהתחשב במורשת הכהניסטית של בן גביר. מורו ורבו, הרב מאיר כהנא, סבר כי זו "כופרת בעיקר".

שופטי העתירה בבג"ץ החליטה שלא להתערב בשיקול דעתה של ועדת הבחירות. יחד עם זאת, השופטים הבהירו כי אי-ההתערבות נבעה מכך שבית המשפט העליון הוא גורם מבקר במסגרת ערעור, ולא גורם מאשר.

מיכאל בן-ארי למד לציידו של הבן, בנימין זאב כהנא, בישיבה הגבוהה מרכז הרב. שם, במדרגות עזרת הנשים, שעליהן ישבו ולמדו, נרקם הרעיון להגשים את חלומו של הרב מאיר כהנא ולהקים ישיבה בראשותו. השניים פעלו להגשמת הרעיון של הרב, ותרמו להגשמת "ישיבת הרעיון היהודי".

לקראת הבחירות לכנסת העשרים (מרס 2015 – אפריל 2019) הודיע בן ארי כי המפלגה המזוהה עם הרב כהנא תרוץ בשם חדש – "עוצמה יהודית". בבחירות לכנסת העשרים-ואחת (אפריל 2019-נובמבר 2019) הכריזה מפלגת עוצמה יהודית על התמודדות, והצטרפה – בתיווכו של ראש הממשלה בנימין נתניהו – לרשימת איחוד מפלגות הימין. מטעם מפלגת עוצמה יהודית הוצבו שני מועמדים בעשירייה הראשונה: בן ארי במקום החמישי, ובן גביר במקום השמיני.

בערעור, שהוגש לבית המשפט העליון, נקבע ברוב קולות השופטים כי בן ארי מנוע מלהשתתף בבחירות לכנסת. השופטים אימצו בעניין הזה את חוות דעתו של היועץ המשפטי לממשלה, אביחי מנדלבליט, שלפיה "יש במעשיו ובהתבטאויותיו [של בן ארי] משום הסתה לגזענות כמטרה דומיננטית ומרכזית של משנתו". בית המשפט סבר כי בעניינו הוצגה "מסה ראייתית קריטית מוכחת ומשכנעת באיכותה ובכמותה". בהחלטה נכתב כי "יש בצבר ההתבטאויות הללו... משום ליבוי יצרים וחרחור אֵיבה ומדנים עד כדי ביזוי שיטתי ומכוון של הציבור הערבי בישראל". השופטים הדגישו כי בן ארי לא הביע חרטה על הדברים ולא חזר בו. לדבריהם, נמצא כי "במעשיו ובהתבטאויותיו יש משום הסתה לגזענות כמטרה דומיננטית ומרכזית של משנתו".

התומכים מימין טענו כי פסילת בן ארי לכנסת היא "שיא חדש בהתנשאות של בג"ץ". הביקורת התייחסה ל"פטרנליזם וההשתלטות המחוצפת של שופטי העליון על תפקיד המחוקק,

במסיבת עיתונאים היסטורית, הרב מאיר כהנא קבע: "הפסולים פסלו את הכשרים, אבל אנחנו נמשיך בדרכנו". הוא אמר לגבי בית המשפט: "מקום המשפט שם מקור הרשע. מה שעשו היום בבית המשפט העליון זה לא פסילת כהנא, זה פסילת היהדות". באותה ההודמנות, הוא יעץ לתומכיו שלא להצביע עוד בבחירות המושחתות, שלא נתנו הזדמנות הוגנת לעם.

מרזל טען בפניי כי מבחינתו, "ביום הפסילה של הרשימה, מדינת ישראל חדלה להיות דמוקרטית". (האומנם הייתה כזאת קודם לכן? ככל הנראה, התשובה מבחינת מרזל שלילית).

ממשיכי דרכו

הרב מאיר כהנא נרצח ב-5 בנובמבר 1990 במלון מריוט בניו-יורק. בנאום, שנשא דקות ספורות לפני הרצח, הוא אמר דברים שנשמעו כהספד-עצמי: "כל חיי היו חיי רעיונות. אני כבר הצלחתי. רעיונותי אומצו על ידי אחרים, והפכו לנחלת הכלל". השנים שלאחר הרצח היו רצופות ניסיונות של ממשיכי דרכו להקים זרמים, ואף סיעות שונות, שנועדו לרוץ לבחירות לכנסת.

התנועה ניסתה להתמודד שוב בבחירות לכנסת השלוש-עשרה (יולי-1992/יוני 1996). בית המשפט העליון אישר את החלטת ועדת הבחירות המרכזית למנוע זאת ממנה, על בסיס סעיף 7א. לאחר הטבח שביצע ברוך גולדשטיין במערת המכפלה (מרס 1994), החליטה ממשלת ישראל להכריז על תנועות כן, כהנא חי, צירופיהן או נגזרותיהן כעל ארגוני טרור. במצב החדש שנוצר, שבו פעילי התנועה והמצדדים בדרכו של הרב יכלו להגיע למחוז חפצם רק בהסתננות יחידים, במסווה או בתחפושת, ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השש-עשרה (פברואר-2003/אפריל 2006) דחתה בקשה לפסול את מועמדותו של מרזל במסגרת סיעת חרות. דעת הרוב ציינה כי הראיות מצביעות בבירור על מעורבות של מרזל בפעילות של סיעת כך. עם זאת, ועדת הבחירות נתנה אמון בהצהרתו כי חזר בו מדעותיו הקודמות (ראו להלן). דעת הרוב של

אחרת, ניתן דריסת רגל לאויב בהנהגת המדינה". תהליך ההינתקות והפילוג היה ממושך. במרס 2022, ח"כ בן גביר וחבר מרעיו לא נחו לרגע. הם הגיעו לכל מקום שבו התרחש אירוע טרור, או שקיימת תשתית לאומנית, כדי לקהל מעריצים ולגייס תומכים. כך לדוגמה, הם הופיעו בהפגנות שנערכו בחדרה, בבאר שבע ובבני ברק, אחרי פיגועים קשים. מרזל צעד אחרי בן גביר כצל עובר וכענן כלה.

אספר כאן על אפיזודה אישית, שנועדה להמחיש את הדברים, ולהצביע על שינוי המגמה שניכר לעין הרגישה להתנהלות הפנימית של התנועה: 20 באפריל 2022 נערכה צעדה של המזוהים עם התנועה הכהניסטית לכיוון שער שכם, אותה הוביל, בגאווה רבה, עם דגל ישראל בידו, ח"כ בן גביר. בהתאם להוראות הדרג המדיני, המשטרה עצרה את הצועדים באזור כיכר צה"ל. נכחתי מטרים ספורים ממנהיגות התנועה. למול חומות העיר העתיקה, כאשר בגבנו בניין העירייה, מרזל ניגש אל בן גביר ולחש לאוזנו דבר מה. האחרון - באופן בוטה, וקבל עם ועדה - ניער מעליו את שותפו הבכיר ממנו בשנים, וגער בו: "גם אתה מתנהג כמו אחד העיתונאים, שמטרתם לי במוח?". היה ברור לי שאני חווה באירוע בעל משמעות, שיש לו כנראה שורשים עמוקים יותר. משיחה מאוחרת עם מרזל, הבנתי שכך אכן היו פני הדברים.

ביולי 2022, ימים ספורים לאחר ההחלטה על הקדמת הבחירות לכנסת העשרים-וחמש, עוצמה יהודית התפצלה בהסכמה מרשימת הציונות הדתית, והפכה לסיעה נפרדת בכנסת. בן גביר הודיע כי המפלגה תתמודד עצמאית בבחירות. בתחילת אוגוסט 2022, המתח עדיין נותר מתחת לפני השטח; זאת מכיוון שבן גביר ביקש מעמיתיו לשעבר שלא לחשוף בפרהסיה את המשבר עד לסיום המשא ומתן עם ח"כ בצלאל סמוטריץ', יו"ר מפלגת הציונות הדתית. אז עדכן סמוטריץ' כי הם מקיימים משא ומתן ו"בעזרת השם, קרובים לסגירה". לדברי מרזל, "לא רצינו לעשות לו נזק". האיפוק השתלם ככל הנראה - לפחות לבן גביר.

בינתיים, ב-4 באוגוסט 2022, עמדו מובילי הפלג העומת

כאשר הם מרשים לעצמם, בשם אג'נדה פוליטית-אישית, לקחת את לשון החוק ולהפוך את המלחמה בגזענות לחזות הכל, בעוד שאת ההגנה על מדינת ישראל, חייליה ואזרחיה, דוחקים לקרן זוית".

בבחירות זכה האיחוד הלאומי בחמישה מנדטים. בהתאם להסכמות, בן גביר היה אמור להיכנס לכנסת לאחר הקמת הממשלה וחיקוק חוק נורבגי מורחב; אבל ההסכם לא יצא לפועל, מאחר שהקמת ממשלה נכשלה, והבחירות הוקדמו. לאחר הקדמת הבחירות לכנסת העשרים-ושתיים (אוקטובר 2019-מרס 2020) פרשה עוצמה יהודית מאיחוד מפלגות הימין, והציגה רשימה עצמאית. בערעור שהוגש לבית המשפט העליון אושרה השתתפותה של הרשימה ושל בן גביר, העומד בראשה, אבל נפסלה מועמדותם של מרזל וגופשטיין בגין הסתה לגזענות. יצא אם כן כי שלושה מתוך ארבעת המנהיגים ההיסטוריים של התנועה נאלצו לשבת בחוץ ולהתבונן בערגה על הבאים בשערי הכנסת.

"הכל אצל בן גביר חנפנות"

מכאן ואילך, אנו מגיעים למרחב של הנתק והפילוג בתנועה הכהניסטית. אטען כי זה היה ממשי ומוחשי, ולא סְהָרִיר (סְפִיץ). כבר בתחילת 2021 - עוד לפני הבחירות לכנסת העשרים-וארבע (אפריל 2021 - נובמבר 2022), שבמהלכן כיהן בן גביר כחבר כנסת מטעם המפלגה, לאחר שנבחר ברשימת הציונות הדתית, הורחק המנהיג הבכיר והאידיאולוג, בן ארי, מתהליך קבלת ההחלטות בתנועה.

לטענת מרזל ובן ארי, הגופים המוסמכים של התנועה, ההנהלה והמזכירות, לא כונסו מאז הבחירות, ופוזרו בפועל על ידי בן גביר. בינתיים, בן גביר עשה צעדים שעוררו את מורת רוחם של עמיתיו לשעבר בתנועה. ההתנגדות למהלכיו התעצמה לאחר שהתברר, באפריל 2021, כי הוא אינו שולל שיתוף פעולה עם מנסור עבאס, ולא יתנגד לתמיכה מבחוץ של רע"מ בממשלה. בן ארי הדגיש בתגובה כי "ממשלת מיעוט בהימנעות של נציגי האויב היא דבר שצריך להצביע נגדו...

ובקלפי אל תשכחו – בן גביר". לאחר פרסום תוצאות המדגמים בבחירות אמרה ענת גופשטיין בחיך: "להב"ה חזרה לשלטון. הערב הערבים מבינים שישראל היא קודם כל מדינת היהודים". היא סיפרה לעיתונאים כי בעלה היה ביחד עם יו"ר עוצמה יהודית, ח"כ בן גביר, בחדר המלון שבו נערכו החגיגות. בהמשך ליל הבחירות, ח"כ בן גביר נאם בפני תומכיו והודה לגופשטיין, באומרו כי הוא "חבר שלי. אני לא מתבייש בזה... בניגוד לברוך מרזל ומיכאל בן ארי, הוא לא ניתק את הקשרים איתי".

בשיחה ביני לבין גופשטיין, הוא הסביר את התפתחות האירועים: "אני מבין את הצעד שעשה בן גביר במטרה להשפיע דרך הממשלה. אף אחד אחר ממנהיגי התנועה לא יכול היה לעשות את מה שבן גביר עשה. מכיוון שבן גביר לא היה תלמיד של הרב כהנא, הוא מסוגל לפרוץ גבולות, ואולי מוטב שכך... לבן ארי ולמרזל אין שום עצה מעשית לתת לבן גביר... לא הייתה לו ברירה אלה לחתוך, חיתוך שהיה קשה משני הצדדים. אם היינו ממשיכים בהנהגה המרובעת [בן ארי, מרזל, גופשטיין, בן גביר], בן גביר לא יכול היה להיות היום השר לביטחון לאומי".

אחרי הכל, מבחינה אידיאולוגית, גופשטיין (שלא כפוף למשמעת סיעתית) נותר קרוב יותר לפלג הלעומתי. כך לדוגמה, ביוני 2023 חסון יצא בתמיכה בעמדתו של גופשטיין כי שר הביטחון גלנט חייב להתפטר; זאת לאחר שחתם על ארבעה צווי

מעצר מינהלי נגד נערי גבעות (עם זאת, חברי הפלג הלעומתי לא חסכו מגופשטיין את שבט ביקורתם, בציינם כי הוא "שכח שהוא וחברו הם חלק בלתי נפרד מהממשלה").

ב-30 באוגוסט 2022 השד יצא מהבקבוק; בן גביר הודיע, במכתב לפעילים, כי מרזל ובן ארי "פרשו מהמפלגה, ואינם פעילים עוד בעוצמה יהודית". הוא ציין: "שלושים שנה הלכתי אחריהם באש ובמים, ויש להם זכויות רבות". על חילוקי הדעות ביניהם כתב: "אכן, עוצמה יהודית אינה תנועת כך. הסברתי זאת פעמים רבות... בשנים האחרונות תנועת כך לא קיימת, ואני לא דוגל במשנתה... התקדמתי, תוך שאני זוכר לעצמי מאין באתי ולאן אני הולך, ולא שוכח את תפקידי הליחם למען עם ישראל, ארץ ישראל ותורת ישראל... זה לא סוד שיש בפוליטיקה עמדות שונות ביחס לכניסה לממשלה, ויש כאלה שלא רוצים להיכנס לממשלה בשום אופן, ולדעתם צריך להמשיך לצעוק ולהפגין. עשיתי זאת שנים רבות, ואם צריך אמשיך לעשות זאת, אבל אני רוצה להשפיע ולשנות, מתוך ממשלת ישראל, ולשם כך הלכתי לפוליטיקה".

של מרזל ובן-ארי על "הצביעות והחנפנות" של בן גביר. בריאיון שהעניק לערוץ בשפה הערבית ברשת i24NEWS, בן גביר אמר: "אני לא יו"ר בתנועה שרוצה לגרש ערבים. אני לא שונא ערבים. להפך, אני חושב שאם אגיע [לעמדת השפעה] יהיה לרוב הערבים במדינת ישראל הרבה יותר טוב". יחזקאל חסון – מנכ"ל האמת היהודית (ראו להלן) – הדגיש: "הכל אצל בן גביר חנפנות. הוא יגיד לכל קבוצה מה שזו רוצה לשמוע. אין לו באמת ערכים. מטרתו היחידה היא השגת כוח ושררה".

ב-26 באוגוסט 2022 נחתם ההסכם בין הציונות הדתית לבין עוצמה יהודית. המפלגות החליטו על ריצה משותפת לכנסת העשרים-וחמש. מאותו הרגע, מרזל ובן ארי חשו חופשיים לומר את אשר על ליבם. ראשית כל, הם עלו לרגל אל פטרון המפלגה, הרב דב ליאור. יזכר כי הרב ליאור נחשב לנץ בתחום המדיני, ובכל מה שקשור ליחס לערבים, עד כדי תמיכה בטרנספר. כאשר ח"כ בן גביר פתח לשכה בשכונת שיח' ג'ראח – שמעון הצדיק, הרב ליאור ביקר במקום. בן גביר הודיע לאחר מכן: "זכיתי לארח בלשכתי המתחדשת את כבוד הרב דב ליאור שליט"א, שחזק אותנו". מאוחר יותר, הרב ליאור שיגר מכתב אל חברי עוצמה יהודית, שבו הורה כי "לא רק שמותר לחוקק עונש מוות למחבלים, אלא חייבים לעשות זאת, משום שלום הציבור". השר לביטחון לאומי, איתמר בן גביר, הגיב למכתב ואמר: "מודה לרב על תמיכתו האיננה בחוק הזה, ובכלל".

לאחר שמרזל ובן ארי הודיעו לרב ליאור כי החליטו להתפלג, הרב השיב מיידית כי הוא עצמו ימשיך לצדד בבן גביר. רק לאחר המהלך המתחייב הזה, הם הוציאו הודעה מתאימה לכלי התקשורת.

הרשימה המאוחדת השיגה בכנסת העשרים-וחמש (נובמבר 2022) 14 מנדטים. בן גביר מונה לתפקיד השר לביטחון לאומי; יצחק וסרלאוף – לשר הנגב, הגליל והחוסן הלאומי, והרב עמיחי אליהו – לשר המורשת. חברי עוצמה יהודית צביקה פוגל ולימור סון הר-מלך מונו ליושבי ראש הוועדה לביטחון לאומי והוועדה לענייני הקרן לאזרחי ישראל, בהתאמה.

"למרבה הצער, דרכינו נפרדות"

לקראת הבחירות לכנסת העשרים-וחמש, גופשטיין – כאחד מארבעת המנהיגים המסורתיים של התנועה הכהניסטית – בחר להצטרף לסייעתו של בן גביר, ולא לתמוך באופוזיציה בראשותם של בן ארי ומרזל. גופשטיין קרא לפעילי להב"ה: "שנוזה לא לרחם על האויבים, ולעשות להם מה שצריך,

שהוא עזב את דרך האמת והפך לעוד פוליטיקאי". הוא הוסיף: "הזהרתי אותו כי ביום שייקח על עצמו תפקיד תתחיל צלילתו בקרב ציבור המצביעים... במקום להציג רשימת עקרונות, אצה לו הדרך. בן גביר היה הראשון שחתם על חבילת הכופתאות. רק אחרי שקנו אותו, הוא נזכר ברשימת ההתחייבויות שלו לבוחר, וביקש להכניס אותם להסכם; אבל, בשלב הזה, זה כבר לא חייב את הממשלה, כי בן גביר וחבר מועדו היו לכודים במלכודת הדבש שנתניהו הכין להם".

ב-15 בפברואר 2023, לאחר שכוחות הביטחון פינו כרם באזור שילה שבבנימין, מרזל יצא בצעקת שבר וטען כי נטישת הדרך הגיעה עד כדי פגיעה בהתיישבות. הוא העיר: "לא חשבת שהנפילה תהיה מהירה כל כך". לימים קבע מרזל כי בן גביר, כשר לביטחון לאומי, "משמש כעציץ, שנהנה שמשקים אותו"; אבל "אף אחד לא סופר אותו; אין לו כל השפעה".

רוחות זרות

נקודת הרתיחה, של מרזל ובן ארי הגיעה בעקבות התפתחויות אחדות, שהביאו בסופו של דבר ל"התפוצצות" של ממש. אזכיר להלן כמה מהבולטות שבהן:

ראשית, הכרזתו של בן גביר כי "היום אני לא הרב כהנא". בן גביר הסביר: "הרב כהנא עבר לא מעט בחיים. היו בהיסטוריה שלו פעילויות שונות, שהיום אני פחות מסכים איתן". עמיתו ויועצו, גופשטיין, העיר כי "עוצמה

יהודית זה לא כהנא". מרזל התנגד נחרצות לקביעות האלו, אם כי גם הוא הכיר בכך שהרב כהנא "לא היה מושלם". להבנתו, "הרב עשה טעויות, אבל כולן היו במישור הטקטי".

שנית, טענתו של בן גביר כי "יש להבדיל בין פוליטיקה לבין אידיאולוגיה". מרזל ציין כי בן גביר הוא "אחד האנשים המוכשרים ביותר בפוליטיקה". הוא אמר, בקריצה, כי היה יכול להיות "אחד מחברי הכנסת הבולטים בתנועת הליכוד". עם זאת, מרזל סבור כי בן גביר "נטש את הדרך האידיאולוגית". מי שאינו דוגל באידיאולוגיה הכהניסטית, ו"הופך אידיאולוגיה לכיסאולוגיה", אינו ראוי לייצג את התנועה מבחינה פוליטית. שלישית, "גניבת" המותג "עוצמה יהודית", שהומצא על ידי בן ארי. התנועה הוקמה, לדברי מרזל, בביתו של בן ארי. גופשטיין הצטרף אליהם תוך פקפוק מופגן באשר לסיכויי הצלחתם. בן גביר לא היה פעיל בחיי היום-יום של התנועה. מרזל הדגיש כי האחרון "לא פגש מעולם את הרב כהנא. הוא התעסק בעניינים אחרים (כמו המאבק על הר הבית). הוא לא ממש למד בישיבה. מעולם לא העמיק בלימוד תורה וברזי האידיאולוגיה הכהניסטית".

ביום שלמחרת, ב-31 באוגוסט, מרזל הסביר: "אין פה שום תרגיל. למרבה הצער, דרכינו נפרדות. בן גביר אמר שהוא השתנה, ואנחנו לא משתנים". הרצון לשנות ולהשפיע מבפנים, מתוך גישה פוליטית, נראה למרזל, לפתע פתאום, מוקצה מחמת מיאוס. ב-1 בספטמבר חלה לכאורה הפוגה קלה. מרזל כתב בדף הפייסבוק הרשמי שלו: "החלטנו, בשלב הזה, להפסיק להתראיין. המסר שלנו הוא: הציבור מבין שאנחנו לא ביחד, ואין לי עניין לפגוע בריצה של בן גביר"; אבל יומיים אחר כך, מרזל ובן ארי כתבו "איגרת לבוחרים שלנו ולבוחרי עוצמה יהודית", בה הסבירו: "נוצרה מציאות שבה עוצמה יהודית, המיוצגת על ידי ח"כ בן גביר, הפכה לתנועה ללא מוסדות וללא מצפן אידיאולוגי; מפלגה של איש אחד... מכיון שמאז ומעולם אמונתנו הייתה בדרך, ולא באנשים, איננו יכולים לתמוך במפלגה שאינה מייצגת דרך".

מרזל הצהיר: "מפלגת עוצמה יהודית שייכת לנו, ויכול להיות שבן גביר יצטרך להקים תנועה חדשה. נרוץ לבחירות הבאות במקביל, אלא אם כן תפילותינו יתרצו, והוא יחזור בתשובה". הוא הודיע: "לא הצבעתי בבחירות. אני מרגיש שהרבה מצביעים של בן גביר התאכזבו. הדרך שלנו הייתה אחרת". חודשיים לאחר מכן, ב-5 בנובמבר, מרזל הסביר בריאיון שהוא ובן גביר גרו באותו הבית, ובשלב מסוים בן גביר הודיע לו שהוא "עוזב את הבית – את עוצמה יהודית, שאנחנו הקמנו במו ידינו".

ב-10 בדצמבר 2022, ב"עצרת הזיכרון במלאות 32 שנה לרצח מנהיג ישראל הקדוש הרב מאיר דוד כהנא הי"ד" בירושלים, הפילוג כבר ניכר על פניהם ובאורח התנהגותם של הניצים. השר בן גביר הגיע לעצרת, בליווי מאבטחים (כולל מאבטחת), ונשא דברים שלא נשאו חן בעיני חלק מן המשתתפים, שאף קראו לעברו קריאות גנאי. מרזל לא רק השתתף בעצרת, אלא נשא נאום תקיף. עם זאת, הוא לא לחץ ידיים עם בן גביר או החליף דברים איתו. בן ארי נקרא לשאת את דבריו, אבל משום מה נעדר (למרות שנראה בקהל קודם לכן): "לצערנו הוא חולה", הודיע הקריין המופתע. נועם פדרמן, ממובילי המחנה, הצביע על "קווים לדמותה של הירות", בהתייחס לכך שבן גביר הגיע לאזכרה של הרב כהנא, ואז התנער ממנו. הוא הסביר כי בן-ארי נעדר מהאירוע, מכיוון שעמדותיו דומות לאלו שלו עצמו.

ב-28 בדצמבר 2022 נחתם ההסכם בין הליכוד לבין עוצמה יהודית, שבו בן גביר יועד להיות שר. ההסכם, כפי שנוסח, הרתיח עוד יותר את שותפיו ההיסטוריים. מרזל סיפר לי: "ביום שבו בן גביר אמר לי שמטרתו להיות מיניסטר, הבנתי סופית

לאחר פרסום תוצאות המדגמים אמרה ענת גופשטיין בחייו: "להב"ה חזרה לשלטון"

של "ארגון פוליטי" (לא "דתי"). התיאור: "ישראל בסכנה! הפיתרון - גירוש לאויבי ישראל [טרנספר]". עמוד הווסטאפ של קבוצת האמת היהודית מבהיר כי הקבוצה נועדה "אך ורק לחברי התנועה ולקידום מטרתיה: הוצאת האויב מארץ-ישראל, וכל דבר הנוגע לסכנה מהאויבים". בקבוצת הווסטאפ "טרנספר עכשיו לאויב", שהצטרפות אליה מתקיימת דרך ההזמנה בקהילה האמת היהודית, נאמר בהודעת-יסוד: "פירוש המילים 'הרב כהנה צדק' - צדק, שקודם כל צריך לגרש מפה את הערבים... זה הדבר הראשון שצריך לאויבים [טרנספר], ואין מה לעשות. הערבים כולם אויבים, הלכה למשה מסיני". בהודעה נוספת הועלתה התקווה כי "נשכיל להבין שאנו חייבים להעפף מהארץ את כל אויבנו ואת העמים העוינים אותנו. טרנספר זה ערך עליון [איִבֵּר אֶלֶס]".

בניגוד לעמותת "האמת היהודית", קהילת "נאמני עוצמה יהודית" היא, לדברי חסון, הפלטפורמה שתשמש בסיס למפלגה העתידית. קבוצת "נאמני עוצמה יהודית" ברשת מוגדרת כ"קבוצת ווסטאפ כללית של האמת היהודית, מפלגה בדרכו של הרב מאיר כהנא, בראשות בן ארי ומרזל". מופיעות בה הודעות שונות, שחלקן אינן נראות מתונות בהרבה מהרעיונות הנפוצים שנתרים מאחורי הקלעים במרחב האינטרנטי של עמותת האמת היהודית. נכתב שם, בין

השאור: "כל עם בעולם שנלחם על אדמה דואג לחסל את העם היריב"; "רחמנות בלתי מוצדקת לאויב [היא אחד] החוליים הרעים של הגלות"; "לאור המצב במדינה, מתברר בוודאות כי כהנא צדק. כל יהודי שיצא נגד תנועת כך, ושבגללו נשארו ערבים בארץ, יוכר כשותף לרצח יהודים".

מעבר להצהרות הכלליות, חוזרת ועולה שאלת יישום רעיון ה"טרנספר". בימים שבשגרה, כפי שהסביר מרזל לאחרונה, הפתרון הדרגתי. "מדובר בפתרון, אשר בשל השנים הרבות שבזבוזו עד כה, כבר לא קל, לא זול ועשוי לקחת זמן רב וכסף רב מאד. יותר מכך, הוא יחייב אותנו לעמוד מול העולם כולו, לרבות ארצות הברית ונשיאה, ולא לחשוש מתגובתם. זה מצריך ביטחון בה, שהוא מצרך נדיר בימינו; אבל זהו הפתרון היחיד שקיים באמת".

אבל קיים גם פתרון אחר, דרסטי וחותר יותר. בקבוצת הווסטאפ "טרנספר עכשיו לאויב", היה מי ששאל: "האם מישהו יודע מהי התוכנית [המעשית] של ברוך מרזל לגבי טרנספר לאויב". רכז הנוער, יקותיאל אפשטיין, מיהר להשיב:

רביעית, הרפכת רשימה שחבריה - למעט וסרלאוף, וכן קרויזר (בחסדי אביו, כמי שמונה על ידי הרב כהנא כראש ישיבת הרעיון היהודי הנקראת על שמו) - אינם מייצגים את הדרך הכהניסטית. הקצף יצא, במידה רבה, נגד ההצבה ברשימה של אנשים כמו אלמוג כהן, שהגיע מרקע משטרתי, וזיקתו לרב נותרה סתומה. היה מי שטען בבידור כי המפלגה חייבת להישמר "מפני רוחות זרות או אנשים זרים במחשבתם ורעיונותיהם לדרך התורה או למנהיגי הדרך... שירצו אולי לפרוץ בכרם ולהחריבו מבפנים".

"טרנספר זה ערך עליון"

סלע המחלוקת העיקרי בין שני הפלגים הוא סוגיית ה"טרנספר". כבר באזכרה האלטרנטיבית לרב מאיר כהנא, שהתקיימה בבת ים (בנובמבר 2022), יחזקאל חסון - מנכ"ל האמת היהודית, הניצב בפרונט בעיקר משום שמרזל וכן ארי פסולים מריצה לכנסת - הסביר כי "הבעיה היא שכיום אין מי שמעז לדבר בכנסת על טרנספר לערביי ישראל - לא רק למחבלים, אלא לכל מי שתומך בהם". מרזל אמר כי "הבעיה היא לא המחבלים [בהדהוד על קריאתיו החוזרות ונשנות של בן גביר, שיש לומר 'מוות למחבלים, ולא 'מוות לערבים']"; בכל מקרה - "הפיתרון הוא טרנספר". מכאן ואילך, סיסמת הקרב של הפלג, המתעתד להתגבש כמפלגה

חדשה: "טרנספר!", או, למהדרין, "טרנספר עכשיו!". העמדה הייחודית של הפלג הלעומתי, של מרזל ובן ארי, מתבררת היטב מתוך סיקור פעילותו באמצעות הרשתות החברתיות (שבכולן מצויים כחברים - מרזל, בן ארי, חסון, ועוד פעילים, צעירים ומבוגרים). בקבוצת "תומכי האמת היהודית - דיונים" הופיעו זו לצד זו שתי סיסמאות: "מוות למחבלים", ו"אין הבדל בין מחבלים לבין ערבים".

ברקע מצויה עמותת "האמת היהודית". לדברי חסון, העמותה עוסקת בדברים ש"עשויים לפסול מפלגה עתידית"; לכן הוחלט להותיר אותה על אש קטנה. העמותה מופיעה, באתר העמותות, ברישום "פרווה", כיאה למסגרת ממלכתית כזאת. היא הוקמה, בינואר 2022, כ"ארגון דתי". מטרתיה: "העמקת הזהות היהודית, חיזוק ארץ-ישראל ועם ישראל, עידוד ההתיישבות בארץ-ישראל, ומאבק בסכנות לעם היהודי". לעומת זאת, בדף הפייסבוק של האמת היהודית, התיאור "בשרי" יותר. הדף מתנהל תחת הסיסמה: "לא למדינה פלסטינית - כן לטרנספר". הדף מגדיר את התנועה בקטגוריה

יחזקאל חסון הדגיש: "הכל אצל בן גביר חנפנות. הוא יגיד לכל קבוצה מה שזו רוצה לשמוע. אין לו באמת ערכים. מטרתו היחידה היא השגת כוח ושררה".

הסעיף, הוא ישקול לחזור לכנסת, אבל – כמכה מתחת לחגורה – לא באותה הרשימה עם השר המיועד, ח"כ בן גביר. במהרה התברר כי מנגנון הייעוץ המשפטי לממשלה, כמו מנגנון הייעוץ המשפטי לכנסת, לא יוכל להגן על ביטול תיקון הסעיף האמור, שהרי ביטול כזה עומד בניגוד לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, שמעלה למדרגה חוקתית ומהותית את השוויון בין בני אדם. יתרה מכך, הסעיף המתוקן קשור למארג של חוקים, שתוקנו על ידי הכנסת מאז פסילתה של תנועת כך, ומעוגן בעמדה עקיבה ונחרצת של בית המשפט העליון. מעניין לציין, כי לקראת התמודדותו של בן ארי בבית המשפט, בעקבות האשמתו בגין פרסומים שיטטיים של דברי הסתה לגזענות נגד ערבים, הוא הכריז כי הוא מתנגד לביטול סעיף 7א. לדעתו, "זהו סעיף מצוין". בן ארי קבע, בהתאם לכך, כי "גזענות זה דבר חמור".

בתחילת יוני 2023 התפרסמה הודעה באתר נאמני האמת היהודית, בכותרת "כעס בימין הקיצוני על בן גביר". נכתב בה כי "מאחר שבן גביר לא מנסה לקדם את ביטול סעיף 7א, שמונע ממרזל לרוץ לכנסת, פעיליו של מרזל תלו שלטים שבהם נכתב: 'בן גביר, אכזב' (לשון ה"אכזבה" עדיין זהירה, ולא לגמרי מחויבת. יש לעקוב, בעניין הזה, אחרי שינוי אפשרי בטון ובניסוח).

פיצול אישיות

מייסדי עוצמה יהודית הודיעו לאחרונה על הקמת גוף חדש, שנועד "לתקן את הנוקים של בן גביר". הוסבר כי חברי הכנסת לשעבר, בן ארי ומרזל, פועלים להקמה-מחדש של מפלגתם, לאחר שלטענתם יושב ראש המפלגה, השר לביטחון לאומי בן גביר, גזל אותה מהם. מרזל ציין כי הוא ובן ארי הקימו את עוצמה יהודית, והשקיעו בה הון רב. בן גביר הגיע לתנועה ממותגת, ורכב על גלי התמיכה שצברה. הנכס שייך להם, רשום על שמם, ועליו לחזור לבעליו. ב־16 במרס 2023 התקיים כנס פעילים של תנועת האמת היהודית, בחסותם של בן ארי, מרזל וחסון. הם הכריזו על הקמת מפלגה חדשה. חסון הסביר כי זו תישא את דגל ה"טרנספר". הם פועלים כדי לגבש מזכירות אידיאולוגית [מרזל, בן ארי], ובניגוד לנהוג במקרים אחרים – המפלגה תישמע למוצא פיה [אולי, כפי שמקובל במפלגות חרדיות, שבהן נהוגה "מועצת גדולי התורה"]. הם סבורים כי, יום אחד, עם ישראל יקרא להם לדגל, כפי שקרא לבן גביר. מסע ההחתמות לרשימה נמצא בעיצומו. אפילו שם נקבע לה (לאחר ש"השם המקורי נפגם"), אבל "מוקדם לחשוף אותו". כחלק מהתוכנית, המפלגה החדשה

"אני לא יודע מהי התוכנית, אבל יודע מה הכי נורמלי: פשוט לגרש, בדיוק כמו שעשו במלחמת ששת הימים". משתתף אחד הגיב: "בסופו של דבר, מה שיקרה זה שיהיה לנו מלחמת עצמאות שתיים". אז, כמתברר, אפשר יהיה ליישם כמתחייב את רעיון ה"טרנספר". בשיחה בינינו, מרזל הבהיר את הדברים, לפחות במידת מה. הוא הביע הבנה לכך שאי-אפשר לבצע מיידי את הרעיון, שהרי "עמי העולם בכלל, ועם ישראל בפרט, עדיין לא מוכנים לכך [לא אכשר דרא]". אבל, בעת מלחמה – כמו בזו של ששת הימים – אפשר היה לדעתו "לנצל את ההזדמנות במלואה, ולעשות מה שנדרש". הדברים מהדהדים בראשי את הוראתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק (הרא"ה), מאבות הציונות הדתית, על "המלחמה", בספרו המונומנטלי אורות: "כשיש מלחמה גדולה בעולם מתעורר כוח משיח. עת הזמיר הגיע, זמיר עריצים, הרשעים נכחדים מן העולם, והעולם מתבסס". המוטיב הזה אינו חדש, כמוכן. כבר בשנות החמישים, אם לא לפני כן, היה ברור שבימי שלום יקשה על ישראל לגרש עשרות ואולי מאות אלפי ערבים. אבל דין אחר נוהג בימי מלחמה. מרזל, מצידו, נחוש בדעתו כי "השאלה היא לא האם תתקיים מלחמה נוספת, אלא מתי תתקיים". לכן, האופציה של טרנספר צריכה "להישאר חיה", ואולי גם בועטת. למרבה הצער, להבנת מרזל, "בן גביר הוא זה שהוריד אותה מן השולחן". על כך, מרזל אינו מוחל. עם זאת, כדבריו, "הצעת חוק גירוש משפחות מחבלים", הנמצאת בתהליכי חקיקה, היא "התחלה טובה".

מחלוקת נוספת, בעלת משמעות מעשית, אם לא עקרונית, נוגעת לביטול תיקון סעיף 7א לחוק יסוד: הכנסת (שהתקבל ברוב קולות, ללא התנגדות, ב־1985). התיקון קבע: "רשימת מועמדים לא תשתתף בבחירות לכנסת, ולא יהיה אדם מועמד בבחירות לכנסת, אם יש במטרתה או במעשיה של הרשימה או במעשיו של האדם לפי העניין, במפורש או במשתמע, אחד מאלה: שלילת קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית; הסתה לגזענות; תמיכה במאבק מזוין של מדינת אויב או של ארגון טרור נגד מדינת ישראל".

ההסכם הקואליציוני בין הליכוד לבין עוצמה יהודית (דצמבר 2022) גרס כי "ישונה סעיף 7א... כך שהסתה לגזענות לא תהיה עילה לפסילת רשימה או מועמד בבחירות לכנסת". יוזכר כי זהו אותו הסעיף שמנע מן ארי ומרזל להתמודד לכנסת ברשימת עוצמה יהודית. בשלהי דצמבר 2022, בן ארי הודיע כי הוא סומך על בן גביר שיבטל את סעיף 7א. הוא הוסיף כי, אם יבוטל

.....
**"אם היינו ממשיכים בהנהגה
 המרובעת [בן ארי, מרזל,
 גופשטיין, בן גביר], בן גביר
 לא יכול היה להיות היום
 השר לביטחון לאומי".**

"הם מפחדים, מה יקרה אם ברוך מרזל או בנצי גופשטיין יהיו ברשימה. אני רוצה להרגיע אותכם. אל תפחדו. אתם חושבים שאיתמר בן גביר יותר טוב? אל תפחדו. הוא הולך עם חליפה. אני לא, גם ברוך לא; אבל זה בסדר, כולנו עוצמה יהודית".

יריביו של בן גביר היום מציינים כי "הוא עצמו אומר שהוא השתנה". בניגוד לכך, "אנחנו לא השתנינו. אנחנו ממשיכים להוביל את עוצמה יהודית בדרכה ובדרכו של מו"ר הרב מאיר כהנא הי"ד". האמנם כך היו פני הדברים מאז ומעולם? גופשטיין העיד בפניי כי "מרזל ובן ארי אמרו במשך השנים דברים דומים מאוד לאלה שאמר לאחרונה בן גביר; זאת מכיוון ששאפו 'לשחק את המשחק הפוליטי'. אי-אפשר לבקר את בן גביר, כאשר גם אתה [מרזל] חטאת באותה המידה". אכן, יש דברים בגו: בעקבות בקשת הפסילה שהוגשה לוועדת הבחירות המרכזית לכנסת השש עשרה (פברואר - 2003 אפריל 2006), מרזל מסר את תשובתו, בכתב ובעל פה. הוא הצהיר: "שיניתי את עמדותי בדברים שעליהם נפסל הרב כהנא. היום אני מכליל את 'כל הערבים', אני נלחם ב'כל הערבים'... אני בעד מאבק נגד האויבים שלי, אלה שרוצים להשמיד אותי בלבד". באשר לדמוקרטיה, "אני מקבל עליי גם את החובות. אני חושב שהיום אין משטר טוב יותר מהמשטר הדמוקרטי". באשר להתבטאויותיו הגזעניות, מרזל ציין בתצהירו: "איני דוגל בסגנון ההתבטאות הזה, אלא סבור שיש להימנע מהתייחסות כוללנית לעם הערבי או ליחידיו, ומביטויים פוגעניים, ולהתמקד במאבק נגד אותם הערבים שהם אויבי ישראל המבקשים לחסלה". מרזל העיר כי שינוי עמדותיו קומם עליו אפילו את חבריו בתנועה. אותה הטענה ממש נשמעת היום מפיו של בן גביר.

בערעור על החלטת ועדת הבחירות המרכזית לכנסת העשרים-ושתיים, בדרישה לאשר את השתתפות בן גביר ואחרים ממפלגתו, התביעה טענה כי "איתמר בן גביר מנסה לעטוף את דעותיו הגזעניות בתחפושת, אך המסר העולה משלל התבטאויותיו ברור כשמש... [התבטאויות שונות שלו] מביעות מחויבות מוחלטת לכלל תורתו של 'מורו ורבו'... תוך מתן תשבחות לרב כהנא והצהרה שבן גביר הוא ממשיך דרכו". בית המשפט העליון הסיק, בהתאם: "בן גביר הבחיר כי אין כל שינוי אידאולוגי בינו לבין כהנא, אלא ההבדל הוא רק בסגנון". לדבריו, הוא שינה את הסגנון כדי "להיכנס לאולפני הטלוויזיה", ולוודא את "פתיחת המיקרופונים".

נשיאת בית המשפט העליון, אסתר חיות, ציטטה, ביחס למקרה של בן-ארי, דברים רבי-משמעות מספרו של אלבר ממי, 'הגזענות': "אי-אפשר להיות רחומים כלפי הגזענות. אין מכניסים מפלצת הביתה, אפילו - ובעיקר לא - בתחפושת".

עסוקה במינוי רכזים, ומתארגנת לפעילות הסברה. בשלהי יוני 2023, חסון הודיע לי כי זו תקום "תוך חודשים ספורים".

הפגל בראשות מרזל ובן ארי גורס כי הוא "נשאר נאמן לדרכו של מו"ר הרב מאיר כהנא הי"ד"; זאת בניגוד לזה בראשות בן גביר, אשר "סטה מדרך הישר". נוצרו אם כן לכאורה שני פלגים נבדלים. אפשר לומר כי אלה מייצגים שני טיפוסים שונים של תנועות ימין קיצוני: מצד אחד, זה ה"ערכי", ה"אידאולוגי" או ה"רעיוני"; מצד אחר, זה ה"פרגמטי", ה"אופרטיבי" או ה"אופורטוניסטי". בניגוד לעבר - בזמן הפיצול ההיסטורי בתוך התנועה הכהניסטית, לאחר רצח האב (נובמבר 1990), בין כך לבין כהנא חי (שבו, הפלג האחד ביקש, לאורך זמן, לרוץ לבחירות; בעוד שהפלג השני החליט, לאחר זמן, לחדול מכך) - שני הפלגים העכשוויים שואפים להפוך למפלגות פרלמנטריות מן המניין.

עם ההכרזה על הפילוג, נראה כי התנועה הכהניסטית סובלת מ"פיצול אישיות" - מתנהלת כגוף אחד, המחולק לשני עצמיים נפרדים. כאשר שניים או חזון בטלית, הסוגיה מסתבכת והולכת. היא קשה עוד יותר כאשר ברקע מהדהדים דבריו של האב-המייסד: "אלה בשקר ואלה בזיוף, ואנחנו בשם ה' אלוהינו, באשר על דגלנו חרות הרעיון היהודי של אמת". האמת, לאמונתו של הרב כהנא, היא אחת, ואין בלתה. זוהי ה"אמת של התורה", ובהרחבה - האמת של תורתו של הרב עצמו, שהרי "לכולם ברור היום כי 'כהנא צדק'". ראוי להעיר כי המבחן, לדעתו של הרב כהנא, לא כרוך בתוצאה הגלויה לעין, אלא בדרך שבה הולכים. לדבריו, "מי שהולך בדרך האמת, אף פעם לא נפסל. יש מפלגות בתוך הכנסת שהן פסולות; יש מחוץ לכנסת שהן כשרות".

תחפושת?

כאמור, הפיצול בתנועה הכהניסטית אינו ספין; אולם, נותרת השאלה: האם יו"ר עוצמה יהודית, איתמר בן גביר, אכן שינה את עמדותיו, ומכאן אין חזרה? בעניין הזה, אנו נותרים עם סימן שאלה. הרב כהנא קבע: "אנחנו מעולם לא היינו מפלגה פוליטית, תמיד היינו תנועה אידאולוגית - נושאת הרעיון היהודי. אנחנו נשארים בדיוק ככה. שום דבר לא השתנה". לדברי הרב, "הכנסת [ובהקבלה, גם הממשלה] לא הייתה לנו יותר מאשר מכשיר".

בתגובה לעתירה לבג"ץ נגד מינויו של בן גביר לשר לביטחון לאומי, הוא השיב לטענות התביעה ואמר: "כן, שיניתי את דעתי... התקדמתי, התעצבתי... אני במקום אחר". יחד עם זאת, העיר: "לא הפכתי את עורי, אני בימין, אני בדעותי". מעניין לציין כי, בכנס של עוצמה יהודית ביולי 2019, גופשטיין הסביר:

ד"ר תומר פרסיקו הוא חוקר במכון שלום הרטמן ועמית רובינשטיין באוניברסיטת רייכמן

שבירת הטאבו - ציונות דתית כהניסטית

| ד"ר תומר פרסיקו |

בעוד שבתחילת שנת 2019 צירוף המפלגה הכהניסטית לבית הציוני דתי נראה בלתי מתקבל על הדעת ושווק לציבור כ"בלוק טכני", האיחוד בין מפלגת הציונות הדתית לבין עוצמה יהודית לפני בחירות נובמבר 22 כבר זכה אצל רבים לתמיכה מלאה. כוחות שונים עמלו על הכשרת הכהניזם על מנת לאלץ את האלקטורט הציוני-דתי לנרמל את הגזענות, ולהתנכר לערכי המערב - לזה שמעבר לים, וחשוב מכך: לזה שבתוכו.

מבלוק טכני לאיחוד מלא

לקראת בחירות אפריל 2019, הראשונות בסדרה שחשפה את השבר הפוליטי והחברתי בו שרויה מדינת ישראל, גיבשה ועדה ציבורית את רשימת 'הבית היהודי'. בעקבות פרישת נפתלי בנט ואיילת שקד מהמפלגה על מנת להקים את מפלגת הימין החדש עמד רפי פרץ בראשה, ואילו המקום השלישי שורייין לאישה. המועמדת הנבחרת של הועדה היתה העיתונאית יפעת ארליך. ההכרזה על בחירתה של ארליך ניתנה ב-13 בפברואר באותה שנה, אולם בתוך שבוע החליטה ארליך לפרוש מן הריצה לכנסת. הסיבה לכך היתה ההסכם שנחתם בין מפלגות 'הבית היהודי' ו'עוצמה יהודית' על ריצה ב'בלוק טכני', והצבת מועמד עוצמה יהודית, מיכאל בן ארי, שנפסל מהתמודדות מאוחר יותר והוחלף באיתמר בן גביר, במקום השביעי.

עבור ארליך האיחוד עם הכהניסטים היה בלתי אפשרי. "אני אוסרת על הגשת שמי ברשימה אם יוחלט לממש את האפשרות להתאחד עם עוצמה" כתבה לרפי פרץ בהודעת טקסט, והציעה להציב אותה במקום ששורייין למפלגה בתוך הליכוד: "מבחינתי האופציה לעבור זמנית לליכוד אפשרית. כך אני לא מסייעת להכנסת עוצמה לכנסת ולא מסתייעת בקולות בוחרים עוצמה כדי להיכנס לכנסת. ממילא לא אצליח בשום סיטואציה להגן על הרשימה הזאת."

בימים הרחוקים ההם של תחילת 2019 צירוף המפלגה הכהניסטית לבית הציוני דתי נראה, כמו שנהוג

לומר, הזוי. ראש הממשלה בנימין נתניהו היה צריך להפעיל את מלוא כוח ההשפעה שלו על מנת שהבית היהודי תסכים לקלוט את מועמדי עוצמה, ואף להבטיח שריון למועמד של הבית היהודי במקום 28 של רשימת הליכוד (זהו המקום שארליך הסכימה להתמודד לכנסת במסגרתו).

גם אחרי שהעסקה נרקמה ופורסמה, התעקשו בבית היהודי שמדובר אך ורק ב'בלוק טכני', ושאינו איחוד "אמיתי" בין המפלגות. בעוד רבנים חרדי"לים כרב דב ליאור סמכו ידיהם על המהלך, רבנים מרכזיים יותר כרב יעקב מדין והרב חיים נבון הביעו חוסר נוחות, והתנחמו בכך שלידם הבלוק הטכני מאפשר שמירת נגיעה. מנגד, אחרים, כרבנים אמנון בוק, עמית קולא ובני לאו, יצאו נגד האיחוד. הרב אילעאי עופרן אף קרא לאיחוד "חרפה גדולה", והרב משה ליכטנשטיין כינה אותו "חילול השם" וגינה את הנתנים "יד במישרין או בעקיפין לצירוף חבורה הסוגדת לכוח, אדישה לאלימות, מכבדת רוצח

המונים ומלאה שטנה כלפי הרבה יהודים ושאינם יהודים". ארבע שנים חלפו, וכל זה הוא היסטוריה רחוקה. האיחוד בין מפלגת הציונות הדתית לבין עוצמה יהודית לפני בחירות נובמבר 22 כבר לא נזקק לתואר "טכני", והרבנים כבר מזמן בלעו את לשונם. חלקם תומכים בפה מלא. פה ושם, למשל בטור של קלמן ליבסקינד, נעשו מאמצים לנרמל את איתמר בן גביר ולהפוך אותו לפוליטיקאי מן השורה. אחרים אימצו טקטיקה של התקפה, והצביעו על "הצביעות של השמאל" כדי לאותת שהכל בסדר. כך או כך, התהליך הושלם. הכהניזם הוכשר. הטאבו נשבר.

טאבו - גבולות הקהילה וזהותה

אין חברה אנושית ללא טאבו. כל חברה קובעת לעצמה מקומות, חפצים או פעולות שאסורים בתכלית, שכל הקרב אליהם מות יומת, אם לא פיזית - חברתית. גילוי עריות הוא כנראה הטאבו המפורסם מכל, הן משום שהוא אוניברסלי, והן משום שהוא מסקרן בהיותו לא לגמרי מובן רציונלית. באופן דומה, אכילת בשר פרה היא טאבו עבור הינדים רבים, ציור דמותו של מוחמד הוא טאבו עבור מוסלמים, ואמירת השם המפורש היא טאבו במסורת היהודית.

בין שאר תפקידי, טאבו מגדיר את גבולות הקהילה ואת זהותה. השומרים על הטאבו שייכים לקהילה אחת. השוברים טאבו מוציאים עצמם מן הקהילה, בין אם זמנית, עד לטקס מעבר או הטהרות מסויים, ובין אם תמידית. מוסלמי שיתיימר לייצג את מוחמד בציור יהפוך בין רגע בעיני חבריו ממוסלמי לכופר. אדם שיודה ששכב עם אמו, כמו דן בן אמוץ המנוח, יימחק.

מאז מחצית המאה העשרים הגזענות היא טאבו בחברה המערבית. מוראות השואה, והזוועות שסבלו אפריקאים בידי לבנים החמושים בתורות גזע שונות, הולידו גישה השוללת גזענות לחלוטין. ודוק: אנחנו לא חושבים ש"לא ראוי להיות גזענים". הטאבו מכונן מציאות חברתית גורלית הרבה יותר: אנחנו חושבים שגזענות היא חרפה איומה, היא זוועה, או בשפה מסורתית - תועבה. גזענות היא עבורנו חטא שיש להימנע ממנו בכל מחיר, והחברה שלנו דוחה גזענים בשאט נפש.

כמו במקרים אחרים של טאבו, הדבר נוגע לבסיס הסדר החברתי. המוסדות המשפטיים והדמוקרטיים שלנו מבוססים על הקביעה האפירורית שכל בני האדם נולדו שווים. ללא תפיסת שוויון בסיסית בין כל בני האדם אין הגיון בזכות ההצבעה, גם

האיחוד בין מפלגת הציונות הדתית לבין עוצמה יהודית לפני בחירות נובמבר 22 כבר לא נזקק לתואר "טכני", והרבנים כבר מזמן בלעו את לשונם.

'קוקיסטית' ולהתפתחות מפעל ההתנחלויות. כאמור לעיל, הסתייגותו של ציבור שנתפס כקיצוני מקבוצה קיצונית עוד יותר מזמנת יתרונות חברתיים ברורים. ניתן לטעון כי החרם על הרב כהנא שימש כתעודת כשרות במאמציה של הצינות הדתית המשיחית להכשיר עצמה בעיני החברה הישראלית החילונית והמסורתית.

כהנא התמודד בכל מערכת בחירות החל מזו של 1973, ובבחירות 1984 הצליח לראשונה להיכנס לכנסת. נוכחות הגזען הבוטה זעזעה את חברי הכנסת מכל צידי המפה הפוליטית, ובמהרה התארגנה קבוצה מתוכם שהעבירה חוק שיאסור על התמודדות אישים המסייתים לגזענות.

ב-7.4.86 נשא חה"כ זבולון המר (סגנו של מנהיג המפד"ל דאז, יוסף בורג), נאום בכנסת, בו הודה על ה"זכות" אשר נפלה בידי מפלגתו "להביא לפני סיעות הכנסת נוסח [חוק] שבא להוסיף תרומה חיונית במאבק נגד הכהניזם למינהו". החוק עבר וזכותו של כהנא להתמודד שוב לכנסת נשללה. האם זייף המר, במודע או שלא במודע, את התנגדותו ל"כהניזם למינהו"?

דומני שהתשובה שלילית. הזרם המרכזי של הצינות הדתית, ה'בעלבתים' של פתח תקווה והר"מים של גוש עציון, בין אם בתקופת המזרחי ובין אם בתקופת גוש אמונים, הסתייג תמיד מגזענות מפורשת. אין הכוונה לומר שלא היתה בו כלל גזענות, או שלא נהג כלל בגזענות, גזענות מסוימת הרי ניתן למצוא בכל ציבור. הכוונה היא כי זרם זה אחז

באופן אמיתי בתפיסת עולם ששללה הבדלים מהותיים בין בני אדם, והזדעזע באופן אותנטי מביטויים בוטים של גזענות. אני קובע כך מתוך עמידה על עצם טבעו של הפרויקט הצינוני דתי: הצינות הדתית היתה מאז ומעולם דרך של מודרניזציה עבור היהודי הפוסט-שטעטלי. כמו הצינות החילונית מחד, וכמו היהדות הרפורמית והקונסרבטיבית מאידך, הצינות הדתית איפשרה ליהודים שזכו באמנציפציה באירופה והפכו לאזרחים, לשמור על יהדותם תוך כדי אימוץ ערכי המודרנה והווייתה.

במסגרת מאמצים אלה של מודרניזציה, אימוץ ערכי המודרנה לא היה בדיעבד, אלא לכתחילה. יהודים ביקשו להפוך לאינדיבידואלים אוטונומיים בעלי זכויות, וסברו שכל בני האדם הם סוג כזה של יצורים. אין זה מקרה שמוסדות הצינות היו דמוקרטיים מתחילתם, ושמדינת ישראל גם כן הוקמה כדמוקרטיה. גם הצינות הדתית המזרחניקית היתה שותפה לתפיסת העולם הכללית שאיפשרה ואף חייבה זאת, תוך שהיא

לא בשוויון לפני החוק. הגזענות, אפוא, היא ערעור כל העולם המערבי המודרני. השוויון בין בני האדם הוא אחד מיסודות השדה הערכי שלנו, ובהתאם לכך הוא מופיע כאחת הקביעות המרכזיות במסמכים מכוננים, מהכרזת העצמאות האמריקאית ועד מגילת העצמאות הישראלית.

העובר על טאבו נמצא בבעיה. בשפה מסורתית, נדבקה בו טומאה. הוא מצורע. יש להרחיקו מהמחנה. הוא או היא יוכלו לחזור רק אחרי שיקיימו טקס כלשהו שיכפר עליהם או יטהר אותם. עד אז הם טמאים. לא זו בלבד, אלא כל מי שבא איתם במגע טמא. כי טומאה היא מהות מדבקת. מי שטמא מטמא את סביבתו. מכאן מובן הצורך באותו "בלוק טכני", לאמור: אנחנו לא באמת נוגעים בטומאה, ולכן לא מיטמאים בעצמנו. אנחנו לא מקבלים את טומאתם, טומאת הגזענות הכהניסטית. שמרנו על הטאבו.

האנשים שחשבו על הקונץ-פטנט הפורמליסטי הזה מבינים דבר או שניים בהלכות טומאה וטהרה, אולם שכחו כלל הלכתי אחר: כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה, נעשית לו כהיתר. עם הישנות מערכות הבחירות נשכחה הטכניות העקרונית של הבלוק. נשאר רק הבלוק. אחדות המפלגות הפכה לשגרה, והטומאה התפשטה לכל המאוחדים. הטאבו נשתכח. הכהניזם פרח.

אולם, לא יהיה נכון להציג את העניין כמעבר פשוט מהתנגדות לשכחה. כוחות שונים עמלו היטב על הכשרת הכהניזם, על שבירת הטאבו. מיד נגיע לסיבותיהם. אולם ראוי ראשית להתייחס לשאלה שמנקרת באחורי הראש: ואולי עבור הצינות הדתית גזענות וכהניזם מעולם לא היו טאבו?

"באג או פיצ'ר?"

לכאורה, ניתן להבין בקלות מדוע ציבור שנחשד מראש בחוסר סובלנות לאחר, ללא-יהודי, ומאידך מעוניין להשתלב בחברה הכללית, ירוויח מסימונה של קבוצה אחרת, קרובה אך לא זהה, כקיצונית, כגזענית, וכ"מחוץ לתחום". הרחקת הקיצונים וסימונם כ"הם", כלומר כ"לא אנחנו" יכול לשמש כמהלך סוציולוגי מניב. האם כאשר הצינות הדתית עמדה על המרחק בינה ובין הכהניזם היא עשתה לא יותר מאשר להשתמש בשעיר לעזאזל על מנת לשלוח איתו את חטאיה ולעמוד, פשוטת טלפיים, אל מול הציבור הכללי כאומרת "כשרה אני"?

הרב מאיר כהנא הגיע לישראל בתחילת שנות השבעים, ועלייתו כפרסונה ציבורית מקבילה לטרנספורמציה שעבר הציבור הסרוג מציונות דתית 'מזרחניקית' לציונות דתית

.....
 כוחות שונים עמלו היטב
 על הכשרת הכהניזם, על
 שבירת הטאבו. אך אולי
 עבור הצינות הדתית גזענות
 וכהניזם מעולם לא היו טאבו?

גזענית, ובכך דחתה במפורש טאבו המרכזי של העולם המערבי ועקרונ יסוד בהגיון הפנימי שמאפשר אותו.

בנקודה זו החרד"ל מקביל לחלוטין לכהניזם, דהיינו, בחתירתו תחת הסיפור המכונן של המערב המודרני, סיפור השוויון המהותי ושוויון הזכויות בין כל בני האדם. במקומו הוא מאמץ סיפור של עליונות יהודית, שמתאים לו עבור הצדקת מפעל ההתנחלויות בכלל ופרעות נערי הגבעות בפרט, אבל באופן חשוב אף יותר מכך, מתאים לו מבחינת זהותו היסודית, המבוססת על דחיית ערכי המערב.

שבירת הטאבו על הגזענות פירושה דחיית המערב המודרני. לכן הכהניזם הוא גם דרכו של החרד"ל לחרד"ליזציה של הציונות הדתית. החדרתו של הכהניזם ללב הפוליטיקה הציונית דתית תאלץ את האלקטורט הציוני-דתי, אם הוא מעוניין בכוח פוליטי, לשבור את הטאבו על גזענות, ובכך להתנכר למערב המודרני – לזה שמעבר לים, וחשוב מכך: לזה שבתוכו. לעצמו. אימוצו של הכהניזם מעביר את הציונות הדתית מטמורפוזה שהופכת את גזענותה מטעות למהות, מבאג לפיצ'ר.

מה שידע באופן אינטואיטיבי זבולון המר מבין גם בצלאל סמוטריץ', אולם מה שהיווה איום בעיני הראשון הוא בעיני השני הבטחה. תורת הרב כהנא משמשת עבור החרד"ל כווירוס שהחדרתו לגוף הציונות הדתית משנה את ה-DNA שלה, ובאופן מעשי מחרד"ל אותה. הציונות הדתית הופכת בעקבות אימוץ הכהניזם למנוכרת יותר לעולם המערבי המודרני ולערכיו. לחרדית יותר.

המערכה ל"חירדול" הציונות הדתית פרוסה על מישורים רבים, ממערכת החינוך ועד לנציגות הפוליטית. הכוחות שעמלו על הכשרת הכהניזם – מהרב דב ליאור, דרך הרב סדן ועד הרב דרוקמן – עשו זאת בוודאי גם מתוך שיקולים פוליטיים ואלקטורליים, אולם בין אם במודע ובין אם לא, חתרו לשינוי פניה של הציונות דתית מבחינה ערכית, ליצירת טרנספורמציה אתית ואידיאולוגית בעלת משמעות היסטורית.

אנשי הציונות הדתית המרכזית הצביעו לבן גביר גם הם משיקולים פוליטיים ואלקטורליים, אולם בכך גם נענו לשבירת הטאבו המודרני על גזענות, והפכו שותפים מלאים, במודע או שלא במודע, לחירדולה של הציונות הדתית.

מדגישה את אותם יסודות במסורת היהודית שמדגישים ערכים של שוויון, חירות והכרה בערך האדם.

במילים אחרות, בניגוד ליהדות החרדית, שבמקביל להפרכת ההלכה לסממן מרכזי של יהדותם, ביקשה גם להתנגד לתהליכי המודרניזציה ולערכי המודרנה, לדחות ערכים כלאומיות, סוציאליזם, פמיניזם, הומניזם, ליברליזם וכיוצא באלה, הציונות הדתית ביקשה תורה עם דרך ארץ. תורה ועבודה. תורה ומדע. כלומר תורה עם ערכי המודרנה. היא לא דחתה, אלא אימצה את הערכים המנויים לעיל, כמובן מתוך משא ומתן מתמיד מול היסוד הנוסף שעיצב את זהותה, ההלכה.

זבולון המר לא זיף את דחייתו המוחלטת מהגזענות הכהניסטית. הוא נקרא לדחות אותה לא מתוך שיקולים פוליטיים אלא מתוך זהותו כיהודי דתי מודרני. הגזענות שנמצא בציונות הדתית המרכזית, אפוא, אינה חלק יסודי מזהותה, אותו היא מבקשת להסתיר בהצלחה גדולה או קטנה, אלא נטיית לב אומללה שרבים חוטאים בה. זה לא פיצ'ר, זה באג.

דחיית המערב

ההבדל בין יחס החרדים למודרנה, ליחסה של הציונות הדתית ה'מזרחתיקית' דומה כיום להבדל

שבין החרד"ל לציונות הדתית המרכזית. החרד"ל מבקש לדחות את ערכי המודרנה לבד מהלאומיות (וגם אותה הוא מפרש כשלטון הרוב באתנוקרטיה, לא כאזרחות ברפובליקה). הומניזם, פמיניזם, ליברליזם – את אלה הוא פוסל כתפיסות "זרות" שאין להן מקום ב"מדינה יהודית", תוך בחירה סלקטיבית במקורות שמדגישה רק את המימד הפרטיקולריסטי של היהדות.

שכן, הרבה יותר מהקפדת יתר הלכתית או אידיאליזציה של לימוד תורה, מה שמאפיין את החרד"ל, מה שמבדיל אותו מהציונות הדתית המרכזית, הוא יחסו אל העולם המודרני, דהיינו הדחיה המפורשת שלו. מכאן המאמצים להפרדה מגדרית בבתי הספר, מכאן הלחץ מכל התקדמות פמיניסטית, מכאן המאבק האובססיבי בלהט"ב, מכאן חוסר הנכונות לחלוק חדר לידה עם משפחה ערבית.

ומכאן גם החיבור לכהניזם. הרב כהנא פיתח תורה אנטי-ציונית, אנטי-ממלכתית, שרואה במדינת ישראל כפי שהיא ישות בלתי לגיטימית ובחילונים יהודים פגומים – ההפך הגמור מתורתו של הרב קוק. אולם תורתו של כהנא היתה גם, כמוכן,

בנקודה זו החרד"ל מקביל לחלוטין לכהניזם, דהיינו, בחתירתו תחת הסיפור המכונן של המערב המודרני.

*
אלעד נחשון הוא דוקטורנט באוניברסיטת בר אילן העוסק בהיסטוריה פוליטית-חברתית של ישראל. בין נושאי מחקריו נמנים הימין הישראלי, דת בפוליטיקה, ויחסי מזרח ומערב. מפרסם מסות וטורי דעה בענייני השעה במגוון במות שונות.

*

באר שבע, לא קריית ארבע: מקורות הצלחתה של עוצמה יהודית בבחירות 2022

| אלעד נחשון |

את הישגיה האלקטוראליים של מפלגת הציונות הדתית לא נכון להבין על רקע מגזרי, אלא על רקע ההיסטוריה של מפלגות הימין הקיצוני בישראל, וריצתה המשותפת עם מפלגת עוצמה יהודית, שזכתה לתמיכה מרובה בפריפריה החברתית והגיאוגרפית. ההיסטוריה של הימין הקיצוני בישראל, לצד גורמים נוספים, לאו דווקא אידיאולוגיים, חברו בשנת 2022 להישג חסר תקדים, שיש לבחון האם תצליח המפלגה לשחזר פעם נוספת.

הישג חסר תקדים

הבחירות לכנסת העשרים וחמש, שנערכו בסוף שנת 2022, העניקו לימין הישג אלקטורלי חסר תקדים בהיסטוריה הפוליטית של ישראל. בה בעת, הן גם העניקו לרשימת הצינונות הדתית הישג אלקטורלי חסר תקדים בהיסטוריה הפוליטית של המגזר הדתי לאומי: 10.84% מקולות הבוחרים. לשם השוואה, המפד"ל, שהתמודדה ביותר מעשרים מערכות בחירות שונות בתולדותיה, לא הצליחה לעבור את סף ה-10% ולו באחת מהן. הישג זה בולט עוד יותר על רקע העובדה שמבחינות רבות ניצבת רשימת הצינונות הדתית בקצה קצהו של הספקטרום הפוליטי הישראלי, ולפיכך האלקטורט הפוטנציאלי אליו יכלה לפנות היה מצומצם למדי. נוסף על הכל, היא נתפסת לעתים קרובות כרשימה דתית-לאומית מובהקת שאינה פונה אל מחוץ למגזר. במאמר זה אבקש להראות כי התפיסה האחרונה שגויה מיסודה, ולהסביר כיצד ומדוע הגיעה רשימת הצינונות הדתית להישג שנחלה. אבקש לטעון כי בחינת רשימת הצינונות הדתית בהקשר ההיסטורי של מפלגות המגזר הדתי-לאומי בלבד היא מטעה למדי, ולכל הפחות בלתי-מספקת, שכן אחת משתי המפלגות העיקריות שהרכיבו את הרשימה - עוצמה יהודית - מחזיקה אמנם בזיקה אידיאולוגית וסוציולוגית למגזר הדתי-לאומי, אולם בה בעת היא מחזיקה בזיקה חזקה לא פחות לציבור מצביעים חילוני ומסורתי, בחלקו הגדול מהפריפריה הגיאוגרפית-חברתית, ובחלקו הגדול מזרחי. מהסיבה הזו נכון יותר לראות בה מפלגת ימין קיצוני כלל ישראלית, ולא מפלגה מגזרית, ולבחון אותה על הרקע ההיסטורי של מפלגות ימין קיצוני ישראליות.

זיקתה של המפלגה בולטת ראשית כל בהרכב האנושי של סיעתה בכנסת, שיש בה ייצוג ניכר למזרחים ולתושבי הפריפריה. חשוב מכך, כמה מחברי הסיעה כלל אינם דתיים, וכמה מהדתיים (כולל איתמר בן גביר, העומד בראשות המפלגה) גדלו בבתים מסורתיים וחזרו בתשובה. אולם במאמר זה לא אבקש להתמקד בעמדותיהם ותפיסת עולמם של מנהיגי המפלגה, אלא דווקא במניעי מצביעיה; לכן חברי הכנסת של המפלגה ובכיריה יעסיקו אותנו רק במידה והתנהלותם תסייע לנו להבין את עמדות הבוחרים. מסיבה זו יש להדגיש במיוחד את העובדה שחלק גדול ממצביעי עוצמה יהודית - כלומר, אלו שהטילו בקלפי את הפתק ט' מתוך הזדהות עם עוצמה יהודית יותר מאשר הזדהות עם בצלאל סמוטריץ' ומפלגתו - הם תושבי הפריפריה, מזרחים ואינם דתיים.

פריפריה גיאוגרפית וחברתית

ניתן לראות בבירור את התפלגות המצביעים אם נבחן את תוצאות מערכות הבחירות האחרונות ביישובים דתיים לאומיים, ונשווה אותן לתוצאות הבחירות ביישובים בפריפריה שרוב תושביהם חילונים או מסורתיים. במרבית היישובים

המזוהים באופן מובהק עם המגזר הדתי לאומי - בין אם בגבעת שמואל, בבית אל, באפרת או בחספין - היה מספר הקולות שהשיגה רשימת הצינונות הדתית בבחירות 2022 נמוך מסכום הקולות שהשיגו הצינונות הדתית וימינה גם יחד בבחירות 2021, ואף נמוך משיעור הקולות שהשיגה הבית היהודי לבדה בבחירות 2015. כלומר, ביישובים אלו הישגי הרשימה לא היו יוצאי דופן כלל; הציבור הדתי-לאומי לא התגייס התגייסות מיוחדת למען רשימה זו, יותר מאשר התגייס למען רשימות מגזריות אחרות בעבר.

למרות זאת, כפי שראינו לעיל, במבט כלל ארצי שיעור הקולות שקיבלה רשימת הצינונות הדתית בבחירות 2022 הוא גבוה באופן חסר תקדים - ועובדה זו יש לזקוף לזכותן של שורת ערים ועיירות בפריפריה, שברובן הציבור הדתי לאומי מהווה מיעוט. הגרף המצורף למאמר מציג 32 ערים ועיירות בפריפריה הגיאוגרפית והחברתית של ישראל, ברובן אוכלוסייה מזרחית גדולה.

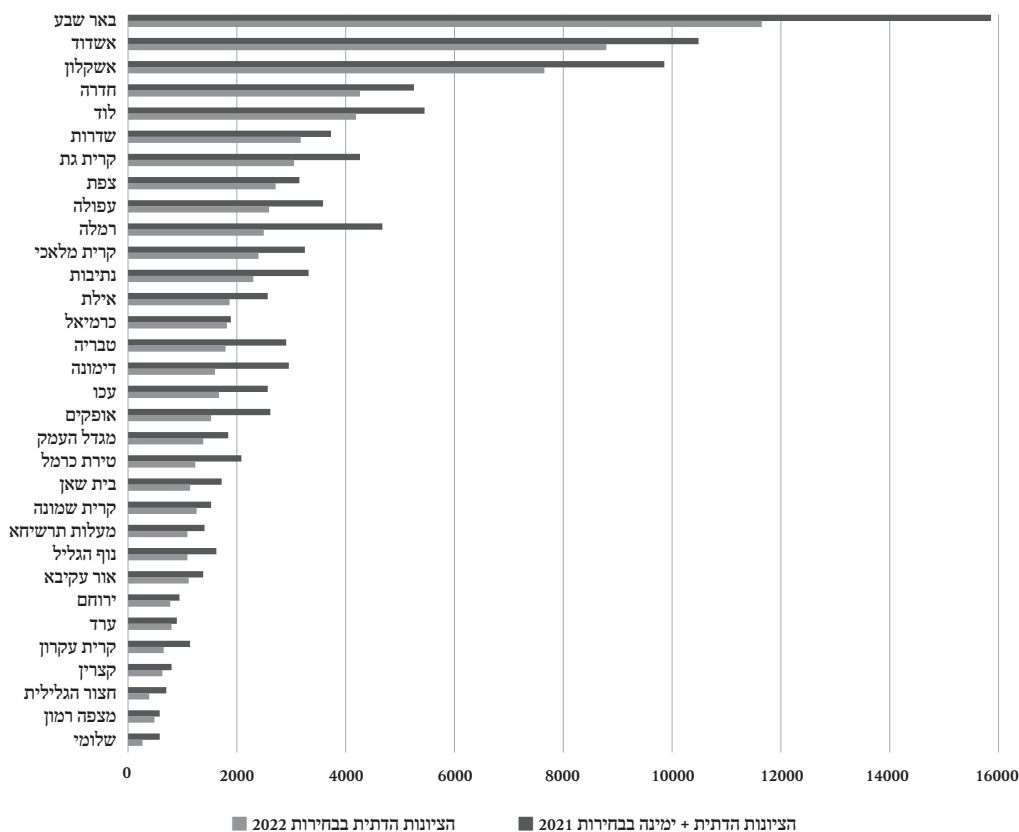
השאלה האם יישוב מסוים משתייך לפריפריה הגיאוגרפית או החברתית יכולה כמובן להיות שנויה במחלוקת, ורשימה זו מבטאת תפיסה מרחיבה של המושג. אולם גם הרכבת רשימה מצומצמת יותר תוביל למסקנות זהות, שכן כפי שניתן לראות, בכל היישובים ברשימה - ללא יוצא מן הכלל - קיבלה הצינונות הדתית בבחירות 2022 יותר קולות משקיבלו הצינונות הדתית וימינה גם יחד בבחירות שלפניהן. בדרך כלל מדובר בזינוק של עד 50%, אם כי בכמה יישובים מספר הקולות כמעט והכפיל את עצמו. העובדה שהתוצאות היו, באופן גורף, גבוהות משמעותית מאלו שהשיגו מפלגות הצינונות דתיות באותם מקומות בעבר, מצביעה על כך שמקורו של הגידול אינו באותו מיעוט דתי לאומי שמתגורר ביישובים אלו.

בסך הכל קיבלה רשימת הצינונות הדתית יותר ממאה אלף קולות (כשלושה מנדטים) בערי הפריפריה, אולם בכך לא מתמצים הניצחונות האלקטורליים שנחלה מחוץ למעוזיה המסורתיים: גם בשכונות במרכז הארץ שמתאפיינות באוכלוסייה מזרחית ממעמד חברתי-כלכלי נמוך, דוגמת כמה משכונות דרום תל אביב, זינק מספר הקולות שקיבלה הצינונות הדתית בהשוואה לבחירות הקודמות. תומכים חדשים אלו הצביעו לרשימה בשל הפנים החדשות שהופיעו בה, אלו של איתמר בן גביר, ולא רק הודות להרכב רשימתו, אלא גם בשל סיבות נוספות שיפורטו להלן. לכן יש לשער, במידה רבה של ודאות, כי פחות או יותר ממחצית המצביעים שתמכו בעוצמה יהודית בבחירות 2022 אינם משתייכים למגזר הדתי-לאומי, או לכל הפחות אינם משתייכים למיינסטרים שלו. ואכן, אם לא נחשוב על עוצמה יהודית במושגים של מפלגה דתית לאומית מגזרית אלא במושגי מפלגת ימין קיצוני כלל ישראלית, ניווכח כי הישגיה האלקטורליים אינם יוצאי דופן כלל; למעשה, הם אופייניים למדי.

ימין קיצוני ישראלי

בישראל, כמו במרבית המדינות הדמוקרטיות, התקיימו מאז ומתמיד מפלגות ימין קיצוני שהחזיקו באידיאולוגיה לאומנית ותבעו מדיניות ביטחון ניצית ואגרסיבית יותר. אף על פי שכיום עשויה קביעה זו לעורר אי-נוחות ואף התנגדות עזה, הרי שמפלגת הימין הקיצוני הראשונה בישראל הייתה תנועת החרות, מפלגת יוצאי האצ"ל בראשה עמד מנחם בגין, שהיוותה את הגרעין סביבו התגבש מאוחר יותר הליכוד. בשנות החמישים עמדה חרות בקצה הספקטרום הפוליטי בסוגיות חוץ וביטחון, ותבעה בעקביות לפתוח במלחמה יזומה כנגד ירדן, על מנת לכבוש לא רק את הגדה המערבית, אלא גם את זו המזרחית. גם בסוגיית השילומים והיחסים עם גרמניה החזיקה חרות בעמדה נוקשה ובלתי מתפשרת, וניהלה מחאה נמרצת שגלשה לעתים לפסים אלימים. כל אלו, לצד העובדה הפשוטה שהיא ניצבה בקצה הספקטרום הפוליטי, בלי אף מפלגה אחרת מימינה, מצביעים על כך שבשנות החמישים וראשית שנות השישים הייתה חרות מפלגת ימין קיצוני מובהקת. אלא, שהחל מאמצע שנות השישים עברה חרות תהליך התמתנות הדרגתי ומתמשך, שבא לידי ביטוי בין השאר בריצה משותפת לכנסת יחד עם המפלגה הליברלית, מפלגת ימין-מרכז

מתונה ממנה, וכן בהצטרפותן המשותפת לקואליציה בהנהגת מפא"י, ערב מלחמת ששת הימים. במשך זמן מה הצליחו חרות, ולאחר מכן הליכוד, לרקוד על שתי התונות: לנוע באיטיות לעבר הימין המתון, ובה בעת להמשיך לקבל את קולותיהם של מצביעי הימין הקיצוני, שלמעשה לא נותרה להם מפלגה אחרת להצביע עבורה. אולם, בשיטה הפרלמנטרית הישראלית, מציאות כזו לא יכולה להתקיים לאורך זמן. הסכם השלום עם מצרים היווה את הקש ששבר את גב הגמל, ובשנות השמונים והתשעים צצו שפע מפלגות ימין קיצוני חדשות שחזרו אחר קולותיהם של אנשי ימין שמאסו במדיניות הליכוד: 'התחיה', 'צומת', 'כך', 'מולדת' ואחרות. מאז ועד היום, הימין שמימין לליכוד נשאר מאפיין קבוע של המפה הפוליטית הישראלית. ששת המנדטים בהם מחזיקה עוצמה יהודית בכנסת הנוכחית אינם מהווים, לפיכך, הישג יוצא דופן כלל עבור מפלגת ימין קיצוני. אפילו אם נבחר להסתכל על 14 המנדטים של רשימת הציונות הדתית כעל יחידה אחת, לא יהיה מדובר בהישג חסר תקדים: בבחירות 2009 קיבלה ישראל ביתנו (אז מפלגה שמיקמה עצמה במובהק מימין לליכוד) 15 מנדטים, ובכל מערכות הבחירות שנערכו מקום המדינה עד לאמצע שנות השישים, למעט אחת, קיבלה חרות בין 14 ל-17 מנדטים. אמנם,

רשימה עם נוכחות משמעותית לתושבי הפריפריה, מזרחים, וחילונים או מסורתיים, הייתה תנאי חשוב להשגת התמיכה הזו, אולם היא איננה תנאי מספיק. שיבוץ מזרחים ברשימה, או אף העמדת מזרחי בראשה, אינם מתכון פלא להשגת תמיכתם של תושבי הפריפריה, כפי שלא מעט מפלגות יוכלו להעיד.

ביסודו של דבר, הסיבה העיקרית לעלייה המשמעותית בתמיכה בעוצמה יהודית קשורה ישירות לאירועים האלימים שהתרחשו במאי 2021 בין יהודים לערבים בישראל. אירועים אלו התרחשו בעיקר בפריפריה ובערים המעורבות (ובכלל זה לוד, רמלה ויפו, שלא משתייכות לפריפריה הגיאוגרפית אך כן לפריפריה החברתית), והביאו את תושביהן לחשוש לביטחונם האישי יותר מאי פעם בעבר. איתמר בן גביר, שזיהה זאת, מיקד את הקמפיין שלו במידה רבה בסוגיות ביטחון פנים – במקום, למשל, בהרחבת מפעל ההתנחלויות. שיאו של קמפיין זה הגיע יום לפני פתיחת הקלפיות, כאשר בן גביר הודיע כי ידרוש את תפקיד השר לביטחון פנים, והציג תוכנית פעולה מפורטת בתחום. ואכן, לאחר הבחירות קיבלה עוצמה יהודית לא רק את המשרד לביטחון לאומי (שמו החדש של המשרד לביטחון פנים), אלא גם את ראשות הוועדה לביטחון לאומי – ביטוי לשאיפתה להציג למצביעה הישגים בתחום זה במיוחד.

השאלה מהו טבעה המדויק של האידיאולוגיה בה אוהזים בן גביר וחברי מפלגתו, ומהן עמדותיהם בסוגיות אקטואליות שונות, היא שאלה חשובה ללא ספק; אולם חשובה ממנה השאלה האם הבחור יעניק להם את הכוח להגשים את שאיפותיהם. העמדות שהשיגה המפלגה בכנסת ובממשלה בעקבות הבחירות האחרונות ניתנו לה לא בזכות המכלול האידיאולוגי שמאפיין אותה, אלא בזכות בחירתה ההתייחס באופן ממוקד לנושא שמקבל בדרך כלל מעט תשומת לב בשיח הפוליטי, בנקודת זמן בה הוא נחשב לנושא אקוטי עבור רבים. מכיוון שמרבית מצביעי עוצמה יהודית בחרו במפלגה בגלל סוגיות של ביטחון פנים, הצלחתה תימדד בסוגיות אלו דווקא. במידה ויוכל בן גביר להציג הישגים ממשיים בתחום זה, סביר להניח כי הוא יהפוך לשחקן קבוע ואף חשוב בפוליטיקה הישראלית. במידה וייכשל בתפקידו, סביר להניח כי עוצמה יהודית תידחק בסופו של דבר לספסלים האחוריים של האופוזיציה, ואולי אף תידרדר אל מתחת לאחוז החסימה, וכך תחזור למעמד השולי והזניח שאפיין אותה בתקופה שלפני בחירות 2022. מרבית מצביעי רחוקים מלהיות קהל שבוי או תומכים אדוקים. יש לראות בהם ציבור מצביעים המחזיק אמנם באידיאולוגיה ימנית מובהקת, אך מעביר את קולו ממפלגה למפלגה בתוך מחנה הימין בהתאם לדגשים השונים שמאפיינים את סדר היום של המפלגות הללו, ושופט אותן לפי התנהלותן בפועל.

אין בהשוואה זו כדי לבטל את ההבדלים, המשמעותיים לעתים, בין האידיאולוגיות והעמדות של מפלגות ימין קיצוני שונות, או את הבדלי האישיות בין מנהיגיהן. מנחם בגין בשנות החמישים, הרב מאיר כהנא בשנות השמונים, רחבעם זאבי בשנות התשעים, אביגדור ליברמן בשנות האלפיים, ונפתלי בנט בעשור הקודם, הם ללא ספק אנשים שונים לחלוטין שהחזיקו בעמדות שונות לחלוטין, ולא רק בגלל התקופות השונות בהן פעלו.

אולם, ההבדלים האישיים בין המנהיגים לא בהכרח משקפים הבדלים מקבילים בין בוחריהם. אין ספק, למשל, שרבים מאלו שהצביעו עבור נפתלי בנט במהלך העשור האחרון, הצביעו גם עבור רשימתם של בצלאל סמוטריץ' ואיתמר בן גביר בבחירות 2022, למרות שהבדלי ההשקפות בין שני האישים הללו גלויים וידועים. הסיבה לכך היא שרק לעתים רחוקות מצביעים מזדהים באופן מלא עם השקפותיהם של הפוליטיקאים עבורם הם מצביעים, או עם מצע המפלגה שאת פתקה הם מטיילים בקלפי. לעתים קרובות ההזדהות היא חלקית ומלווה בהסתייגויות, והמפלגה נתפסת בתור הרע במיעוטו יותר מאשר בתור שיקוף נאמן של מערכת הערכים של אותו מצביע. לכך צריך להוסיף את העובדה שעבור מצביעי ימין קיצוני באופן ספציפי, קיימות בדרך כלל מעט מאוד אלטרנטיבות; כאשר בבחירות 2022 הייתה קיימת אלטרנטיבה אחת בלבד עבור מי שרצה להצביע למפלגה שנמצאת מימין לליכוד.

לכן, יותר משיש לראות בעלייתה של עוצמה יהודית ביטוי להתפשטות הכהניזם בקרב החברה הישראלית, יש לראות במפלגה זו כלי קיבול שניקז לתוכו אלקטורט של מצביעי ימין קיצוני שקיים מזה דורות, בהיקף דומה, כאשר רבים מהם הצביעו בעבר לבית היהודי, לישראל ביתנו, לאיחוד הלאומי ואף לליכוד. ראייה לכך שההצבעה לעוצמה יהודית לא משקפת בהכרח תמיכה בכהניזם ניתן למצוא בעובדה שכאשר רצה המפלגה לבדה, בבחירות לכנסת ה-22 (שנערכו בספטמבר 2020) וה-23 (שנערכו במרץ 2021), היא קיבלה כ-1.88% מהקולות ו-0.42% מהקולות, בהתאמה. אלו אינן תוצאות שונות באופן משמעותי מאלו שאפיינו את תנועת כך בבחירות 1984, כאשר קיבלה 1.2% מהקולות.

מאי 2021

ובכל זאת, עומדת בעינה העובדה שבשנת 2022 רשמה עוצמה יהודית הישג פוליטי שלא הצליחה לרשום במשך כמעט שני עשורים של פעילות. חלק מהישג זה יש לזקוף לזכות תמרוניו הפוליטיים של בן גביר, המשא ומתן המוצלח שניהל מול מפלגות אחרות, ומאמציו לשדר התמתנות; אולם כפי שראינו, חלק אחר מההישג נבע ללא ספק מתמיכה ממשית שקיבלה עוצמה יהודית ברחוב הישראלי, ובפרט בפריפריה. הרכבת

פרופ' נסים ליאון
הוא חבר סגל
במחלקה לסוציולוגיה
ולאנתרופולוגיה
באוניברסיטת בריאן

עליונות רבנית מול עליונות יהודית בחרדיות המזרחית

| פרופ' נסים ליאון |

תנועת התשובה החרדית-מזרחית, על העמדות הלאומניות שליוו אותה, היא חוליה מרכזית בתיאור יחסי היהדות המזרחית והלאומנות. פרשנות השיח של דרשני התשובה יכולה ללמד כיצד המסר הלאומני משמש בידי דרשני תשובה מקומיים, עליהם פרסה מפלגת ש"ס את חסותה ומהם שאבה הון פוליטי, להדגמת חשיבות הדבקות במסורת הדתית ובסמכויות הרבניות. בד בבד נחשפת גרסה מורכבת ונזילה של לאומנות-דתית, המנוגדת לגישתו של הרב כהנא וממשיכיו במפלגת עוצמה יהודית. אם כהנא ביקש היררכיה אתנית, ש"ס ביקשה היררכיה דתית.

יהודים לערבים בעיקר במרחבים מעורבים, אך אינה דוחה את הסימביוזה התרבותית היהודית-ערבית. הפרדה - כן, היררכיה - לא. מורכבות זו, המלווה את השיח החרדי-מזרחי מזה שנים ארוכות, יכולה אולי להסביר התפרצויות אלימות משמעותיות המתרחשות בקצוות ומלמדות על חוסר המנוחה המלווה את האינטראקציה החרדית-מזרחית-ערבית בישראל במחוזות בהן תנועת התשובה נוכחת. היא יכולה גם להאיר על מוקדי סמכות דתית, ממוסדים פחות או יותר, היודעים לווסת התפרצויות מעין אלה ולבלום אותן.

לאומנות ודת בישראל: בין עליונות יהודית לעליונות רבנית

מספר מלים על המילה הטעונה 'לאומנות' בהקשרה הישראלי ועל החיבור למזרחים וזהות מזרחית. לאומנות היא עמדה אידיאולוגית הטוענת לעליונות הזהות בה מחזיקה קבוצה אתנית או דתית המחזיקה בעמדה דומיננטית, אם לא הגמונית, במדינת לאום. ההיסטוריון של הרעיונות ישעיהו ברלין כינה את הלאומנות 'הענף הכפוף של הלאומיות'. בעוד הלאומיות לדידו יכולה לשמש ביטוי למאויי הגדרה עצמית של קבוצה אתנית או דתית, תוך ניהול מערכת חיים שוויונית ומוסכמת אזורית עם קבוצות אחרות, הלאומנות משמשת ביטוי למאויי תפיסת העליונות והנבחרות של קבוצה זאת, על חשבונן של קבוצות אחרות עמן היא באה במגע, תוך מיסוד באמצעים שונים של תפיסה זו. במלים אחרות: לאומנות מחזיקה בעמדה לא-שוויונית ביחס לקבוצות אחרות במדינת הלאום.

בכל הנוגע למדינת ישראל ניתן לומר כי לאומנים יהודים מבקשים לראות ביטוי 'לעליונות יהודית' במוסדות המדינה ובדפוס האזרחות והחזיקה בה תוך החזקה ביכולת ההדרה של קבוצות אחרות מתוך גישה של היררכיה תרבותית או דתית. יש שיראו בהעדפת 'עבודה עברית' בה נקטו אקטיביסטים ציונים בראשית דרכה של הציונות המעשית ביטוי מוקדם לעמדה יהודית לאומנית, אך עמדה זו הוסברה תדיר בגישה שאינה אנטי-ערבית אלא דווקא אנטי-יהודית: קביעת היררכיה בין היהודי הישן ליהודי החדש, והרצון לחנך יהודים ישנים לעבודה פרודוקטיבית בדרכם להפוך ליהודים חדשים. כך או אחרת אין להתעלם מכך כי לצד גישות סוציאליסטיות שביקשו שוויון מעמדי, נכחה העמדה הלאומנית בשולי ההתפתחות הציונית ובמידה רבה היתה לעתים לאחד החסמים המשמעותיים בפיתוחה של סימביוזה יהודית-ערבית בתקופה העוברית של הציונות.

העמדה הלאומנית מימין קיבלה משמעות מהותנית עם התגברות ההשפעה הדתית עליה. המחקר העוסק בתולדות הלאומיות הדתית במדינת ישראל מתחבט בשנים האחרונות היכן לשים את האצבע על התפתחותה של העמדה הלאומנית הדתית. עד לפני מספר שנים הציבו רבים את מלחמת ששת הימים ותוצאותיה כנקודת מפנה, אך בשנים האחרונות חוקרים כדוגמת דרור גרינבלום, אבי-רם צורף ודויד בורבק רואים בה

ערב מערכת הבחירות לכנסת ב-2019 מצאה עצמה מפלגת ש"ס בתחרות עזה עם מפלגת עוצמה יהודית. שתי המפלגות התחרו בציבור המזרחי על קהל בוחרים דומה: דתיים ושומרי מסורת, לאומיים, עובדים, שרבים מהם מחזיקים במקצועות לא-אקדמיים. מגמה זו הדאיגה את הנהגת המפלגה שרק לא מכבר החלה לבנות מחדש את סמכותה. אל הדגל נקראו דרשני תנועת התשובה. בקמפיין מזורז בבתי הכנסת הם ביקרו במלים חריפות את מה שתיארו כ"הפקרות הזאת של יהודים מאמינים שקונים בכסף גדול עליות לתורה ביום כיפור, אבל מצביעים למי שלא נשמעים לגדולי ישראל". בשבת האחרונה טרם מועד הבחירות ומול קהל שומעים גדול נראה היה אחד הדרשנים נסער מאוד. ללא מחויבות למסורת ולרבנים, הסביר, וללא כוח פוליטי הנאמן להם, ובעיקר למפעל של 'מרן' - הרב עובדיה יוסף - ממשלת אחדות חילונית תביא לחורבנה של הדת, ועמה המדינה, לא פחות.

כשבוועיים לאחר הבחירות פקדתי את בית הכנסת בו דיבר אותו דרשן. לתדהמתי מצאתי כי כמעט כל מי שהצהיר בפני בנחרצות שיצביע לעוצמה יהודית בחר לבסוף בש"ס. בין אלה גם מי שהעבירו את קולם מהליכוד. "אי אפשר שלא" אמר לי אחד המתפללים "זה אחריות כלפי היהדות במדינה", "בלי לשמוע לרבנים אין מדינה, אין מדינה." הסביר מתפלל אחר. מפלגת עוצמה יהודית לא עברה את אחוז החסימה בסבב הבחירות הזה. נדרשו לה עוד ארבעה. מסר 'העליונות היהודית' בנוסח מפלגת 'עוצמה יהודית' ניגף לרגע מול מסר 'העליונות הרבנית' בנוסח ש"ס.

•

הסוגיה הלאומנית והמזרחים, בדגש על שאלת יחסי מזרחים וערבים, נדונה לא מעט בספרות המחקר בשנים האחרונות. מחקר חשוב שהופיע לא מכבר הוא ספרו של ההיסטוריון הלל כהן 'שונאים סיפור אהבה' המתאר את התפתחותם של יחסים אלה על ציר הזמן הציוני כמו גם על מורכבותם המפתיעה. את אחת החוליות החדשות בהתפתחות יחסי מזרחים וערבים מצא כהן בתנועת התשובה החרדית-מזרחית שהחלה לפעול בצורה משמעותית בפריפריה החברתית של ישראל במחצית השנייה של שנות השבעים. כהן עמד בקצרה על העמדות הניציות והלאומניות שליוו את שיח תנועת התשובה.

תנועה התשובה היתה במשך הזמן לאחת החוליות החשובות המחברות בין מפלגת ש"ס למה שמכונה בשפת פעילה 'השטח'. במסגרת מאמר זה אני מבקש להרחיב מעט במערכת ההצדקות המלווה את שיח תנועת התשובה החרדית-מזרחית במחוזות המרחביים שמהם מקבלת תנועת ש"ס תמיכה מזה קרוב לארבעה עשורים. סיכום ממצאיה של עבודת שדה שחקרה את עולם הפרשנות של דרשני התשובה יכול ללמד כיצד המסר הלאומני משמש בידי דרשני תשובה מקומיים, אלה המכונים בלשון פופולרית 'מחזירים בתשובה', להדגמת חשיבות הדבקות במסורת הדתית ובסמכויות הרבניות. בד בבד נחשפת גם גרסה מורכבת של לאומנות-דתית; כזו הדורשת הפרדה קהילתית בין

כך ביקשה לעצמה כוח. אך ש"ס לא היתה תנועה לאומנית במפגיע גם אם כבר מתחילת הדרך נשמעו בתוכה מפעם לפעם קולות לאומניים. בסופו של דבר נראה כי הפוליטיקה של 'עליונות יהודית' בש"ס הקבילה לפוליטיקה של 'העבודה העברית', בהיפוך. ש"ס הביאה אל הציבור המזרחי, בעיקר בפריפריה החברתית המוחלשת, גרסה דתית אדוקה שביקשה להחזיר את היהודי החדש למסלולו של היהודי הישן. הטענה האידיאולוגית שלה היתה די פשוטה: מפעל היהודי החדש נכשל. החילוניות הולכה למבוכה של ממש בקרב יוצאי ארצות האסלאם, המזרחים. תרבותם של המזרחים הושטחה במקרה הטוב וחוסלה במקרה הרע. המזרחים לא חוזקו על ידי הציונות אלא הוחלשו. הם הוסללו אל מרחבים מוחלשים, מורחקים מהזדמנויות מניבות, שורדים בצלו של המפעל הציוני החילוני השבור, ההגמוני לשעבר. התוצאה: סבל מתמשך נוכח משבר חברתי עמוק. ש"ס, טענו פעיליה וראשיה, "תחזיר עטרה ליושנה".

היא תשקם את הקהילה, תשקם סמכויות משפחתיות ורבניות שפעלו מאות שנים בקהילות היהודיות ותעלה בכלים דתיים-חרדיים על מסלול יוקרתי יותר את זהותם האתנית של המזרחים. אמנם המזרחים סבלו גם מסטריאוטיפיזציה בחברה החרדית, אך 'חרדיות' אין משמעה לדידם 'אשכנזיות' כי אם מודל דתי יוקרתי המניח אבחנה ברורה בין החילוני לדתי ותלוית אינטראקציה בין החרדי לשומר המסורת. אם כהנא ביקש עליונות

יהודית, ש"ס ביקשה עליונות רבנית; אם כהנא ביקש היררכיה אתנית, ש"ס ביקשה היררכיה דתית. "מהפכה רוחנית" כינה זאת מנהיגה שזכה לעמדה כמעט אפיפיורית – הרב עובדיה יוסף.

מקום חשוב בחידוד מסר זה ובהפצתו תפסה תנועת התשובה החרדית על דרשניה ופעיליה. מסריה של תנועת התשובה והכריזמה של רבניה ודרשניה המקומיים והארציים שימשו חוליה חשובה בקידום מסר העליונות הרבנית אותו קידמה ש"ס. תנועת התשובה סיפקה מנגנון הסברתי מועיל ויצירתי המעוגן בשטח, שסייע למפלגה בייצוב ערוץ קשר תודעתי וקהילתי אותו ביקשה ליצור עם ציבור מזרחי שאינו חרדי. כתוצאה מכך, בניגוד למפלגות החרדיות-אשכנזיות, ש"ס החלה לקבל את קולותיה לא רק ממקודים חרדיים מובהקים, אלא גם מקהילות מתחזקים ובעלי תשובה מקומיות קטנות והטרונות שצצו לאורך שנות התשעים בערי ביניים ישראליות כבת ים, חולון ונתניה, וערי פיתוח ומושבים.

רוב רבני ודרשני התשובה אלמונים עבור הציבור הישראלי הרחב, אך מוכרים היטב לציבור המזרחי הדתי ושומר המסורת.

עמדה מוקדמת יותר הבאה לביטוי מעשי כבר בעשור הראשון של המדינה. בכל מקרה אין ספק כי עמדה זו קיבלה משמעות תוקפנית וגזענית במפגיע עם הופעת תנועת כך בראשות הרב מאיר כהנא. תנועת כך הלכה ותפסה תאוצה משמעותית במחצית הראשונה של שנות השמונים במאה שעברה בעיקר בפריפריה החברתית של ישראל. גישתה הלאומנית הדתית של תנועת כך מצאה אוזן קשבת בקרב אוכלוסיות מוחלשות של פועלים מזרחים, חסומות מעמדית וכמעט ללא יכולת של מוביליות חברתית. הללו מצאו במסרים הפשטניים של כהנא ותומכיו אפשרות לרכוש סטטוס יוקרתי באמצעות הדגשת זהותם היהודית כמחזיקה בעליונות אתנית על מתחריהם ושותפיהם במקומות העבודה: הערבים.

חוקר מדע המדינה יואב פלד טוען כי אלמלא בידודה הפוליטי של תנועת כך על ידי מפלגות משמאל ומימין, עד הוצאתה אל מחוץ לחוק, יכול ונציגותו הבודדת של כהנא בכנסת בין השנים 1984 ל-1988 היתה הופכת למשמעותית יותר במשך הזמן, זאת בקולותיהם של מזרחים רבים בפריפריה החברתית. הפוליטיקה של עליונות יהודית התיימרה לתת להם מענה למוביליות אותה ביקשו או לכל הפחות לשמש לה עיקרון מפצה. כך או אחרת, את החלל האלקטוראלי אותה פינתה תנועת כך, כמו גם המסר בדבר עליונות יהודית, החלה תופסת תנועה אחרת, חרדית ומזרחית רבת השפעה ועוצמה: התאחדות הספרדים שומרי תורה, הידועה יותר בכינויה המקוצר כתנועת ש"ס. זו הביאה עמה מסר אחר: עליונות רבנית.

פוליטיקה ודת בחרדיות המזרחית: יחסי ש"ס ותנועת התשובה

מאז התמודדותה ב-1984 על מקום בכנסת היתה ש"ס לאחת המפלגות היציבות יחסית שהתפתחו לאחר עליית הימין לשלטון ב-1977. יציבותה של ש"ס נבעה משלל סיבות. בין אלה בלטה יכולתה לנהל שדה חדש של פוליטיקה לא-שגרתית היודעת לחבר בין היותה מפלגה חרדית להצגתה גם כמפלגה מזרחית; 'חרדית' משום מחויבותה האידיאולוגית לאינטרסים של הסקטור החרדי בישראל, ו'מזרחית' משום מחויבותה הפוליטית לסדר היום החברתי-מעמדי של המזרחים. החיבור הזה הקנה לש"ס יכולת תמרון מרשימה בין מוטיבציות שונות של הזדהות פוליטית, מה שיכול להסביר אולי את הצלחתה לשרוד לאורך זמן ממושך ביחס למפלגות מזרחיות שקדמו לה. את קולותיה מצאה ש"ס במשך הזמן בעיקר מקרב מחוזות הפריפריה החברתית המוחלשת, אותם מקומות בהם תנועת

.....
 המסר הלאומני משמש בידי
 דרשני תשובה מקומיים, אלה
 המכונים בלשון פופולרית
 'מחזירים בתשובה'; להדגמת
 חשיבות הדבקות במסורת
 הדתית ובסמכויות הרבניות

עם בני משפחתו של הרב עובדיה כמו גם עם מקורביו, למד רוביו על הרושם אותו חשו הקרובים לו כי החיבה הגדולה למוסיקה הערבית הקלאסית היתה חלק בלתי נפרד מאישיותו, מזהותו, ואף מאופן מחשבתו. לדידו לא היתה זו המוסיקה של האויב, כי אם המוסיקה של בני אדם. לניואנס הזה לטעמי משמעות אדירה בכל הנוגע לחשיבה על הקווים העבים בהם מצוירת לאומנות את מפות המציאות ועוד נחזור אליו בהמשך. כדי להשלים את התמונה הזאת אציין כי עבודת דוקטורט חשובה של כנרת שדה, תלמידתו של ניסים מזרחי, מלמדת כיצד לא הסתייג הממסד של ש"ס ממפגשים יזומים על ידי ארגוני חברה אזרחית של הנהגה דתית-מוסלמית עם רבנים מזרחים המזוהים עם המפלגה. המטרה היתה ליצור דיאלוג דתי במקום שבו נפסק הדיאלוג הלאומי מתוך הנחה כי 'דת' היא גשר ולא בהכרח 'גבול'. במידה רבה זה היה גם המסר המדיני בו השתמשו לא פעם הפוליטיקאים של ש"ס. אנחנו, אמרו, קרובים לתרבות הערבית, ולכן יכולים למצוא שפה משותפת, במקום בו כשלו הציונים האשכנזים.

אך המרחב החרדי-מזרחי אינו מתחיל ומסתיים בש"ס ובמידה רבה למרכיב הלאומי באידיאולוגיה של ש"ס מקום בולט באבחנות החורצות אותו בין כוחות שונים. מדובר במרחב מורכב מאוד של סגנונות חיים, סמכויות וארגונים, שש"ס השכילה במשך השנים לשמש מעין גוף פדרטיבי שלהם. ראשית, יש לתת את הדעת לשסעים הפוליטיים שחצו את ש"ס עצמה שנים ארוכות כמו למשל סביב המאבק על ההנהגה הפוליטית. ש"ס התפצלה לאחר

פטירתו של הרב עובדיה ב-2013 בין שתי מפלגות חרדיות-מזרחיות. האחת היא ש"ס בראשות מועצת החכמים שלה, ובפועל בהנהגתו של אריה דרעי. השנייה היתה מפלגת 'יחד', שהונהגה בידי מנהיגה הפוליטי השלישי של ש"ס, אליהו ישי, שפרש ממנה על רקע הבחירה של מועצת החכמים להפקיד בידי דרעי את ההנהגה. הדם הרע שזרם בין שתי המפלגות הוכרע בבחירות הכלליות ב-2015 לטובת ש"ס. בין לבין בלטו שני סדרי יום שונים בין שתי המפלגות. דרעי ביקש להחזיר את ש"ס לקו החרדי-חברתי 'המהפכני', שזוהה עם דמותו ודימויה בציבור תומכי המפלגה. ישי ביקש להמשיך את הקו הניצי הלאומי בו צבע את ש"ס במשך יותר מעשור, עת הוביל אותה לראות בימין כתובת פוליטית התואמת את הדיוקן הניצי של מצביעה.

מחוץ לכנפיה של ש"ס פועלים מרחבים נוספים שניתן לתארם כחרדים-מזרחיים. כך למשל הוא המרחב הליטאי-

שיעוריהם והרצאותיהם ממלאים אולמות ותמונותיהם של הבולטים בהם מהדרות בתי עסק מקומיים ותלויות לצד תמונותיהם של מקובלים ופוסקי הלכה ידועים. האזנה שיטתית לתוכן הדרשות מלמדת על המענה הרטורי המוענק בשלל נושאים המועלים מצד הציבור: אמונה, זוגיות, יחסי הורים וילדים, סגנונות חיים, חינוך, בריאות אישית ובריאות הציבור ועוד. אך בצד מתן מענה לשאלות באמונה שיח התשובה נותן מענה דתי לשאלות בעלות משמעות לאומנית כמו יחסי יהודים ערבים.

לאומנות כמפתח למיפוי סמכויות רבניות ופוליטיות בחרדיות המזרחית

זכור, לטענת יואב פלד תפסה ש"ס חלקים משמעותיים מהחלל האלקטוראלי שהותירה תנועת כך. אך בניגוד לכהנא, המהגר היהודי מארה"ב, שבסופו של דבר היה פוליטיקאי לאומני הצומח בשוליים של ישראל, ומחזיק בתורה ממוקדת בכל הנוגע ליחסי יהודים וערבים במדינת ישראל, ש"ס הביאה עמה גלריה של סמכויות רבניות חזקות, שורשיות, מהן לא מעט שפעלו במוקדי הכוח של הרבנות הממלכתית ובראשן הרב עובדיה יוסף. יחסה לערבים של הגלריה הזאת, ובה רבנים לא מעטים שנולדו במדינות ערב וצפון-אפריקה, או התחככו ישירות עם העולם המוסלמי, היה מורכב מאוד. בלט בהקשר זה יחסו של הרב עובדיה יוסף, אולי מחשובי הרבנים הספרדים במאה העשרים. אחד מפסקי ההלכה המפורסמים אותם ניסח בשנות השבעים, בעת בה כיהן כרב הראשי הספרדי למדינת

ישראל, זכה לכינוי 'החזרת שטחים תמורת שלום'. פסיקה זאת אפשרה לרב עובדיה בתקופה הפוליטית שלו לראות בשמאל הישראלי, היוני והביטחוני כאחד, גוף רעיוני שנכון מלכתחילה להתחבר אליו. ואכן, לאורך הקריירה של ש"ס, גם בתקופת העימותים הגדולים עם שלטון החוק, 'ממשלות שמאל', פרגמטיות ככל שהיו, יוניות ככל שהצהירו על כוונתן, לא נדחו על הסף. כך הציבור הפוליטי אותו עודדה ש"ס בשנות השמונים היה ממשלות האחדות. למעשה, אי השתתפות ש"ס בממשלות מרכז-שמאל בעשור האחרון מקורן יותר בבחירה של מפלגות אלו מאשר העדפתה האידיאולוגית של ש"ס.

מצד אחר, אם לרגע נחזור אל הפסיקה המפורסמת של הרב עובדיה, נמצא בה גם תיאורים לא מחמיאים בכל הנוגע לדיוקן 'האויב הערבי' המתואר כחיה צמאת דם. כל זה אינו מייתר את העדפתו של הרב עובדיה מוסיקה ערבית קלאסית, תופעה עליה הרחיב לאחרונה בפודקאסט מחקרי מצוין גיל רוביו. בראיונות

יכול ובקרב השדרה הפוליטית של ש"ס נשמעו מפעם לפעם התבטאויות גזעניות, לאומניות ואנטי-ערביות, אך אלה לא היו חלק ממדיניות או אידיאולוגיה סדורה שגובתה על ידי ההנהגה הרוחנית של המפלגה. אולי ההפך מכך.

הרב מרדכי אליהו ובנו הרב שמואל מצאו עצמם לא פעם בחזית האידיאולוגיה הלאומנית. כך למשל, הרב מרדכי אליהו בחר להספיד את הרב מאיר כהנא לאחר ההתנקשות בו בניו-יורק בידי מוסלמי. נאום ההספד נאמר בישיבת הרעיון היהודי של תנועת כך ובו קונן הרב אליהו על רציחתו של כהנא תוך קשירת כתרים לראשו כגיבור יהודי וכאיש חסד - "איש טוב ומיטיב" כלשונו. חשוב לציין כי ההספד בישיבת הרעיון היהודי לא היה אירוע מובן מאליו. הדברים נאמרו בזמן שהאווירה בישראל באותה עת ביחס לתנועת כך היתה של תנועה פוליטית מוקצה; יחס שחצה מפלגות ימין ושמאל. השתתפותו של הרב אליהו בגלימת הראשון לציון, רב ראשי של מדינת ישראל, היו בגדר אמירה של ממש. בנו של הרב מרדכי אליהו, הרב שמואל, יצא לא אחת בהתבטאויות שפורשו כלאומניות. כך למשל בספטמבר 2020 הורה בית המשפט העליון למדינה להעמיד אותו לדין משמעתי בעקבות שורת התבטאויות שנחשדו כהסתה נגד ערבים; בין אלה קריאתו לסילוקם של סטודנטים ערבים ממכללת צפת והימנעות מהשכרת דירות לערבים בעיר. בית המשפט התחבט בשאלה האם הדברים ראויים לאמירה על ידי רב עיר אם לאו. כך או אחרת אמירות אלו לא העידו על גישה

פייסנית ופרגמטית כי אם על עמדה לאומנית וניצית ברורה. דומה כי הקו הלאומני התקיף של הרב אליהו האב והרב אליהו הבן כמו העידו על ההבדל הברור אותו ביקשו להציב בינם לבין ש"ס. צד משלים לסדר היום הזה דומה כי התגלה עם הפיכתו של עמיחי אליהו, בנו של הרב שמואל אליהו, לחבר כנסת מטעם מפלגת עוצמה יהודית שיש הרואים בה כממשיכת רוח האידיאולוגיה וסדר היום של הרב מאיר כהנא. כעת נדמה כי להשקפת העולם הלאומנית ולשושלת משפחת הרבנים אליהו יש גם בית פוליטי ברור הניצב על קו התפר שבין החרדיות המזרחית בנוסח ש"ס לבין החוגים התורניים בציבור המזרחי בציונות הדתית. הדבר חייב חידוד - ניואנס מבידל - בין שני הכוחות הללו לא רק במישור התחרות הפוליטית, המפלגתית, אלא גם במישור התחרות האידיאולוגית, הרעיונית, בכל הנוגע ליחסי יהודים-ערבים. דומה כי משהו מכך ניתן היה למצוא בעשור האחרון בחלקים משיח דרשני תנועת התשובה החרדית-מזרחית.

מזרחי המזוהה עם ארגון 'בני תורה ספרדים'. הנהגתו של מרחב זה, המורכב בעיקר מראשי ישיבות ספרדיות ליטאיות, רואה עצמו כפוף לדעת תורה - הסמכות התורנית - של הנהגת הישיבות הליטאיות. תופעות של התרחקות צעירים ממרחב זה לטובת התנהגות אינדיבידואלית זכו בעשור האחרון לכינוי 'נוער נושר' או 'שוליים חרדיים'; החיים כמעט ללא סמכות רבנית ברורה, תוך חיפוש עצמי של סגנון חיים, הישרדות כלכלית ובעיקר רצון ביקורה אישית המפצה הן על הסטטוס הנמוך בו מחזיק ספרדי בעולם הישיבות החרדיות, המושפע מהנהגתו האשכנזית, והן על ההתרחקות מהמסלול הממוסד. יש הטוענים כי זו הסביבה החברתית שממנה יצאו רוצחי הנער מוחמד אבו ח'דיר לפגיעו נקם.

מרחב חרדי-מזרחי נוסף, מורכב מאוד, הלך והתפתח בעשורים האחרונים סביב עולם הקהילות התורניות הספרדיות של יוצאי מערכות החינוך הציוניות-דתיות. דפוס זה זוהה כבר לפני עשרים שנים על ידי האנתרופולוג שלמה דשן, שראה ברב מרדכי אליהו את אחת הדמויות הבולטות והמשפיעות בו. הרב מרדכי אליהו עבר במהלך חייו את המסלול אותו עברו לא מעט רבנים חרדים-מזרחים: לימודים בישיבת פורת יוסף, דיינות בבתי הדין הרבניים, וגולת הכותרת - משרת הראשון לציון, הרב הראשי הספרדי למדינת ישראל. לא נכון היה לתאר את הרב אליהו כציוני מובהק. הרב אליהו היה יהודי לאומני שעודד חיים דתיים אדוקים בנוסח המוכר

כחרדי. לאחר הקמת ש"ס והתפתחותה של האופציה החרדית-מזרחית כאופציה פוליטית יונית, המתחרה בצורה אפקטיבית בציונות הדתית, סומן הרב אליהו על ידי תלמידי ישיבות ציוניות ממוצא מזרחי שהסתייגו מהפוליטיקה של ש"ס, אך נרתעו מהסמכויות הרבניות שלה, כסמכות רבנית עליונה היכולה לבור נתיב דתי-מזרחי עצמאי, בנוסח ש"ס. בנו, הרב שמואל אליהו, לימים רבה של העיר צפת, המשיך בקו זה וכיום נחשב לסמכות תורנית מרכזית בקרב הציבור המזרחי התורני בציונות הדתית. שלמה דשן הציב את ההבדל בין הרב יוסף לרב אליהו במורשת הלכתית שונה, אך דומיני כי אין בהבדלים הנוגעים למחלוקות בית המדרש כדי להסביר את ההבדל הפוליטי העמוק שהלך והתפתח בין השניים. ההבדל הפוליטי שהלך והתפתח נגע לא רק לרקע תולדותי יחסי הכוח האישיים בין השניים, אלא גם לעובדה כי בעוד הרב עובדיה נטה לגישה יונית ופרגמטית בכל הנוגע ליחסים עם הערבים, החצין הרב אליהו עמדה נוקשה, ניצית ולאומנית שגרסה היררכיה ברורה בין הקטגוריות.

את קולותיה מצאה ש"ס
במשך הזמן בעיקר מקרב
מחוזות הפריפריה החברתית
המוחלשת, אותם מקומות בהם
תנועת כך ביקשה לעצמה כוח.

המסר הלאומי בתנועת התשובה החרדית-מזרחית

תצפיות במופעי דרשנות בתנועת התשובה יכולות ללמד כיצד סוגיית יחסי יהודים-ערבים משמשת בידי דרשנים הקרובים למפלגת ש"ס לשכנוע בדבר מסר העליונות הרבנית. אחד השיקופים הבולטים לדבר הוא הפרשנות המוענקה לקשרים רומנטיים בפריפריה החברתית בין צעירות יהודיות לצעירים ערבים; סוגיה המלווה לא מעט את השיח הלאומי בישראל ורבני תנועת התשובה אינם מתעלמים ממנו, אך משתמשים בו לא לביצור העליונות היהודית כי אם להטפה בדבר חשיבות העליונות הרבנית: הציות לדעת תורה, לסמכות הרבנית.

ב-2021 דיווחה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בישראל כי בישראל 1.3 מיליון זוגות שבהם לפחות אחד מבני הזוג הוא יהודי. חלק קטן מאוד הוא זוגות מעורבים של יהודים וערבים, בהם גם גברים יהודים שהתחתנו עם נשים ערביות. מבחינה היסטורית לא מדובר בתופעה חדשה. היסטוריונים יודעים לתאר מקרים של זוגות מעורבים כבר בשלהי התקופה העות'מאנית ובימי המנדט הבריטי בעיקר באזורים מוחלשים חברתית. אולם, אם בעבר מציאות זו נוהלה בידי אנשי דת מתונים משני הצדדים, הרי כיום, גם כשמדובר במספרים קטנים יחסית, לא מעט מן הסטטיסטיקה הזאת פוגשת בשיח המוחזק בידי גורמים קיצוניים; בין אלה דרשני תנועת התשובה.

מנקודת המבט של רבני ודרשני תנועת התשובה תופעת הזוגות

המעורבים מדגימה את התדרדרות המדינה היהודית אותה הקימו ציונים-חילונים. תופעת הזוגות הבין-דתית המעורבת, זניחה ככל שהיא, משמשת את הדרשנים לציור 'תמונה גדולה', לשיטתם כמוכן, אודות המציאות. הם משתמשים לשם כך בשני סיפורים גנריים, כלומר סיפורים החוזרים בדרשות שונות: באחד מתואר צעיר ערבי מפתה וצעירה יהודייה קלת דעת. הראשון מבקש לכבוש את לבן של היהודיית ומחזר אחריהן בלהט, אך מטרתו אינה רומנטית אלא חלק ממזימה לאומנית החותרת להחזיר לידי הלאום הערבי המוסלמי את השליטה על הארץ מידי היהודים. כיצד "התפתחה" אותה צעירה? הדרשנים מתארים אותה לרוב כמי שהיתה רחוקה או התרחקה מאורח חיים של שמירת מצוות; ובמציאות של מצוקה חומרית יומיומית, הם מסבירים, קל להתפתות. הצעיר הערבי מתואר כמי שבפרק החיזור יודע לדבר אל הצעירה היהודייה בלשון חלקה, ומרבה בהבטחות ובהרעפת מתנות הקורצות למי שבאות ממשפחות מוחלשות. לאחר הנישואין מתגלה יד

הכבדה והאלימה אך את הנעשה קשה מאוד להשיב. היהודייה הפתיה נלכדה, ילדיה, גם אם הם יהודים על פי ההלכה, שייכים לאב על פי המסורת המוסלמית, ואם תבקש לברוח הרי שהיא מסתכנת בנפשה.

בסיפור השני את דמותו של הערבי המפתה תופס דיוקנו של הערבי הממולח, זה המכיר את היהודים מקרוב, יודע את אורחותיהם ויודע כיצד להעמיד במבחן את אמונתם בצדקת התיישבותם בארץ הקודש; הוא מתואר כמי שיודע להבחין בין 'יהודי אותנטי' – שומר מצוות, ל'יהודי מזויף' – חילוני; בין מי שטענת חזקתו על הארץ נובעת מאמונה דתית חזקה הנשענת על אמונה ובקיאיות בטקסטים קדושים, המוערכים לטענת הדרשנים גם על ידי הערבי, לבין מי שריבונותו נובעת רק מתחושת כוח מלאכותית ההולכת ונשחקת תחת גלגלי הזמן. היהודי הדתי חובש הכיפה, שומר השבת והכשרות, מניח התפילין, לומד התורה, הדבק במסורת הנצח היהודית, הוא מי שהערבים המאמינים מעריכים ומכבדים.

בעוד הרב עובדיה נטה לגישה יונית ופרגמטית בכל הנוגע ליחסים עם הערבים, החציין הרב אליהו עמדה נוקשה, ניצית ולאומנית.

דרשני התשובה מתארים את תופעת היחסים הרומנטיים הבין-דתיים כחלק ממבחן בו מעמיד האל את היהודים החוזרים לארץ הקודש. המדינה הישראלית החילונית, זו שהתימרה לראות עצמה כמדינתם של היהודים, הגיעה לשיטת דרשני התשובה אל עברי פי-פחת. סכנת ההתבוללות, כלומר נישואי יהודים עם מי שאינם יהודים, שתמיד נחשבה כעניינם של יהודי הפזורה מחוץ לישראל, בעיקר בארצות הברית, הפכה למציאות הרובצת גם לפתחם של היהודים החדשים בישראל ומאיימת לא על העליונות היהודית אלא על היהדות עצמה. לפי הצעתם של הדרשנים רק עלייה על דרך החיים החרדית, או חיזוקה באמצעות התחברות אל הרבנים והכרה בסמכותם ובהכוונתם, תסייע לעמוד במבחן ולשמור על הזהות היהודית בארץ-הקודש, שתחת השלטון הציוני-חילוני אינה עניין מובן מאליה.

אולם אם עד עתה קיבלנו את הרושם כי המסר הלאומי במחוזות תנועת התשובה הוא תוקפני ואולי גם מזמין פרשנות אלימה, בעיקר מצד צעירים החשופים לשיח הזה, מבט מתמשך במרחב החרדי-מזרחי, מלמד כי יכול והדברים מחייבים מבט מורכב יותר. מצד אחד אפשר להצביע על הנימה הנרגשת והתקיפה בה מדברים דרשני תנועת התשובה על יחסים רומנטיים בין צעירות יהודיות לצעירים ערבים. אפשר גם להתעכב על עולם הדימויים המקראי בו הם אוחזים כמספק פשר למסר הנחרץ. מצד אחר, אין הם קוראים לפעולה אלימה;

אלא דתית, לא רק על ארץ הקודש, אלא על ליבו של אלוהים. לא על אדמת לאום אלא על סמכות דתית.

הגרסה הלאומנית בחרדיות המזרחית הקרובה לתנועת ש"ס מתחדדת בהשוואה למסר הלאומני המוצא מקום במפלגות ימין כמו עוצמה יהודית. ניתן להציע הבחנה נדרשת, שיש עוד לעיין בה, בין נקודות המוצא של השיח הלאומני הציוני-דתי לבין נקודות המוצא של שיח התשובה הלאומני בחרדיות המזרחית. נראה כי הראשון יוצא מנקודת הנחה תיאולוגית ולפיה המבחן האלוהי הסתיים; מדינת ישראל היא עובדה תיאולוגית, חלק בלתי נפרד מתהליך גאולה שיש לא רק לשמור עליו אלא להשלימו בכוח פוליטי, התיישבותי וצבאי טהרני; ומשיחיות, עליונות יהודית וכוחנות לאומית משמשים בו בערבוביה. לעומתו הגרסה החרדית-מזרחית גורסת כי המבחן האלוהי הוא קבוע ומשמש כמבחן דתי לזכות הלאומית על ארץ-הקודש, וניתן לשמור עליו רק בכוח הציות לחוקי התורה שפרשניה הסמכותיים הם הרבנים החרדים. כל עוד חוקים אלה לא נשמרים, מערך היחסים המקומי בין יהודים לערבים יהא תלוי בחסד אלוהי שאיפשר את הקמת מדינת ישראל, אך אינו מבטיח את קיומה לעולמי עד, בטח לא תחת השפעת החילוניות.

בגרסאות החרדיות המזרחית הפועלות בהשראת שיח התשובה והחיזוק הדתי והקרובות לש"ס, יש אולי רמץ של עולם ישן בו התקיים לא פעם שיתוף פעולה בין הנהגה דתית יהודית מקומית, לבין הנהגה דתית מוסלמית בתחומיה של ארץ ישראל העות'מאנית. ההיסטוריון ירון הראל מלמד על הקשרים שנרקמו בעזה של תחילת המאה העשרים בין שיח עבד אל עלמי לבין הרב נסים אוחנה, במאבקם המשותף אל מול המיסיון הנוצרי שכלל הנראה גם קיבל ביטוי בחיבור תיאולוגי משותף אותו חיברו. כמובן שהמציאות המדינית אותה עיצבה התנועה הציונית הביאה לתמורות משמעותיות ביחסי יהודים ערבים בכלל וביחסי יהודים מזרחים וערבים בפרט. צאצאיהם של שתי הדמויות הללו כבר עומדים מאחורי קווי מתרס המוחזקים בידי כוחות דתיים אולטרה-שמרניים ולאומניים.

עיקר המלצתם היא להפרדה קהילתית, מסר שבעיקרון אינו שונה מזה שעליו המליצו אנשי דת, יהודים ומוסלמים, בעבר הרחוק. אך מה שהופך את המסר הלאומני במרחב החרדי-מזרחי למורכב, ואולי אף לנוזל משהו, הוא העובדה שהוא אינו מחזיק בעמדה טהרנית או היררכית ביחס לתרבות הערבית.

דוגמה בולטת בהקשר זה היא תורת החזנות הספרדית המכונה 'ירושלמית', זו שהמומחים חלוקים על מקורותיה אך הכול מסכימים על היותה גשר ליטורגי בין תרבות הפיוט והחזנות היהודית למוסיקה הערבית והמוסלמית. החזנות הירושלמית, בעיקר זו המזוהה עם הקו המוסיקלי הערבי הקלאסי, היא מצרך תרבותי בולט ומבוקש במרחב החרדי-מזרחי. הדבר לא רק מבטא את עיקרון 'החזרת עטרה ליושנה' אלא גם משמש בידי הדור החרדי-מזרחי הצעיר כמסמן ברור לזהותו האתנית נוכח הטענה להשפעה האשכנזית עליו.

אני מתאר את הדברים הללו משום שיש בהם אולי כדי להבהיר במשהו את המורכבות הנלווית למסר הלאומני בסביבה החברתית בה נוכחת תנועת התשובה בחיי היומיום ושאליה ש"ס פונה מדי מערכת בחירות. זו אינה לאומנות טהרנית, לפחות בכל הנוגע לתרבות הערבית. אנשי ש"ס, ובראשם מנהיגם הרוחני הרב עובדיה יוסף עצמו, היו גאים להזכיר בפומבי כי הם באים מתוך התרבות הערבית. בנוסף, לא פעם דרשני תשובה מדברים על יחס 'הכבוד' אותו יש לתת לערבים מאמינים משום היות האסלאם האדוק דוגמה אפקטיבית לדבקות המאמינים בערכיהם, ראש וראשונה בהקפדה על הוראות היחסים בין המגדרים.

סיכום

השאפיפה לעליונות הרבנית נתפסת כיעד משמעותי במהפכה הרוחנית שש"ס רואה עצמה כסוכן לה. כחלק מכך מגויס המסר הלאומני. מצד אחד יש בו חתירה להפרדה קהילתית ומצד אחר אינו שולל אינטראקציה בין-תרבותית. מצד אחד, הפרדה חברתית ומצד אחר העדרה של גישה תרבותית טהרנית והיררכית. עבור גישה זו, התחרות בין העמים אינה לאומית

לקריאה נוספת

הלל כהן, שונאים סיפור אהבה – על מזרחים וערבים (ואשכנזים גם),

הוצאת עברית, 2023.

נסים ליאון, המצנפת והדגל: לאומיות שכנגד בחרדיות המזרחית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2016.

ניסים מזרחי, "הסוציולוגיה בישראל לאן?: מסוציולוגיה של חשד לסוציולוגיה של משמעות", מגמות נא(2), 2017, עמ' 69-114.

יואב פלד, "מאיר כהנא", תיאוריה וביקורת 50 ל 48, 2008, עמ' 321-327. תמי ריקליס, עורכת, הנערים: פולמוס – בעקבות סדרת הטלוויזיה,

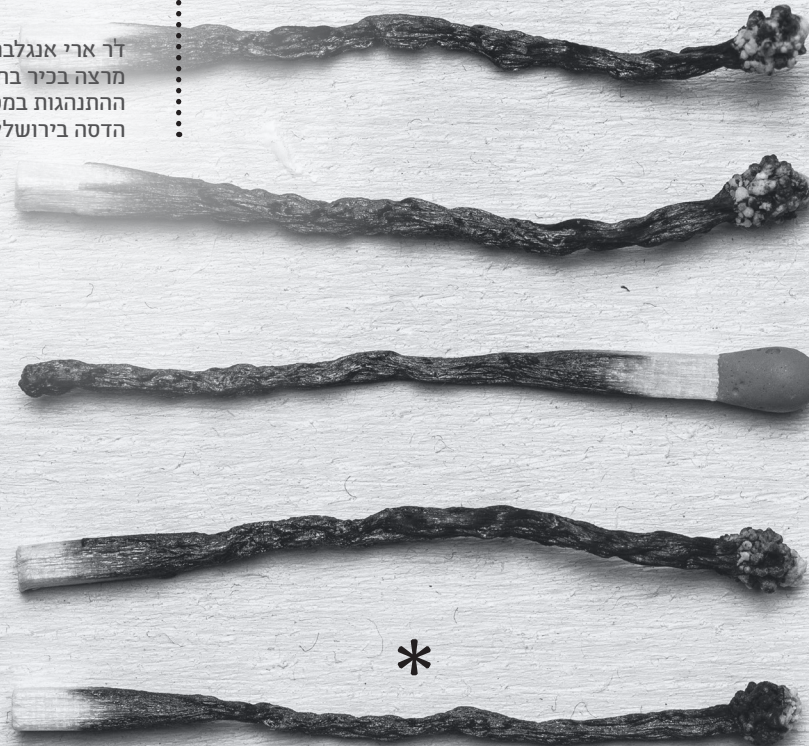
הוצאת עם עובד, 2022.

נרת שדה, מתווכי האזרחות: על סובלנות, ליברליזם וחינוך לחיים משותפים במציאות חרדית משתנה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2021.

לצפייה משלימה

מאמי – אופרת רוק, כתיבה ובימוי: הלל מיטלפונקט, 1986. המשגיחים, בימוי: מני יעיש, 2012.

ד"ר ארי אנגלברג הוא סוציולוג,
מרצה בכיר בחוג למדעי
ההתנהגות במכללה האקדמית
הדסה בירושלים.

כבוד, נקמה, ציונות וגזענות: הקשרי הפעולה של הכהניסטים ומתנגדיהם

| ד"ר ארי אנגלברג |

למרות השינויים הרבים בהקשרים בהם פעל הרב כהנא בארה"ב, ובהם פועלים ממשיכיו בישראל, אפשר למצוא היבטים של המשכיות. בקרב ממשיכי דרכו בארץ ישראל קל לזהות את הדמיון במערך החשיבה על מושגים של כבוד, כבוד המשפחה, ונקמה, ויש מקום לשער שהמגע התכוף עם שכניהם הפלסטינים מעודד את המשך קיומה של תפיסת עולם זו גם בארץ ישראל. הלכי רוח אלו, שהכהניסטים מביאים לקצה ומחברים לתפיסת עולם דתית, מאפיינים אגפים ודמויות רבות בתנועה הציונית, ובקרב ממשיכיו כיום נפוצה העמדה כי הם בשר מבשרה של תנועה זו.

צילום: shutterstock

שהקב"ה עשה עמנו. "אנחנו", הוא מציין, "חלק מהציונות הדתית בניגוד לסביבה החרדית בה הישיבה שוכנת".⁴ חבר הכנסת לשעבר מיכאל בן ארי, שמרבה גם הוא להרצות בישיבת הרעיון היהודי, ממקם במהלך הרצאותיו את הכהניזם, כלומר אותו ואת קהל שומעיו, בתוך הנרטיב הציוני לדורותיו, כממשיכי דרכה של ברית הבריונים ואחר כך של הלח".

אם כן, הדור הנוכחי של מנהיגים כהניסטים ישראלי יותר מהרב כהנא, שכדברי מגיד, נותר אמריקאי במהותו. הדור הזה נטוע עמוק בטקסטים ובהיסטוריה היהודית והציונית הארץ ישראלית, שכהנא היה פחות מחובר אליהם. בהקשר זה מעניין להצביע על האופן בו גם נערי הגבעות חולקים את אתוס השיבה לעבודת האדמה, לטבע, לפשטות ולצניעות וגם את אהבת התנ"ך והחיבור לארץ דרך התנ"ך, עם החלוצים הציונים מימים עברו. זה כמו בן לא מונע מהם להשמיע ביקורת כלפי אותם חלוצים על יחסם לדת, ולכן נערי הגבעות יעדיפו להזדהות, כאמור, עם אנשי הלח".

האם נכון להכליל את נערי הגבעות תחת הכותרת כהניסטים? כפי שכתבתי לעיל, הגבולות של הכהניזם בישראל עמומים. נערי הגבעות לא בהכרח מכירים את תורתו של הרב כהנא, ואם היה צריך לבחור רב אחד שהם מושפעים ממנו באופן ישיר היה זה כנראה הרב החב"דניק (העצמאי

בהשקפותיו), הרב יצחק גינצבורג. מן הצד השני ברור שהם חולקים תפיסות עולם קרובות לאלו של אנשי ישיבת הרעיון היהודי. נכדו של כהנא הוא מן הפעילים החשובים בגבעות וגם חלק מילדיו של גופשטיין שייכים לחוגים אלו, ויש אף המאפיינים את עמדתו של גינצבורג בנוגע למושג הנקמה ככהניסטים. כך או כך, מכל הנ"ל עולה כי גם כהניסטים שמצהירים על עצמם ככאלה וגם נערי גבעות, ממקמים עצמם בתוך הנרטיב הציוני, בקצה הימני, אך בתוכו. מתנגדי הכהניזם יתארו אותם לא אחת כמחריבי הציונות, כפי שעושה בן דרור ימיני במאמר שהוזכר לעיל, אך במבט לא אידיאולוגי, ציונות פירושה, לכאורה, תמיכה בקיומה של מדינה יהודית ומבחינה זו הם בהחלט חלק מהסיפור.

השפלה, נקמה וכבוד

כאשר אנו דנים בשאלת הדמיון והשוני בין הכהניזם לדורותיו ובין הציונות, שומה עלינו לעסוק בנקודת דמיון משמעותית - הרצון לייצר יהודי חדש, יהודי גאה וחזק שעומד על שלו, בניגוד ליהודי הגלותי הכפוף. מזווית פסיכולוגית, קל לזהות

אחת הטענות המופנות תדיר כלפי כהניסטים מצד דוברים מן המרכז והשמאל הציוני היא שהם אינם ציונים. כך לדוגמא, מכנה העיתונאי בן דרור ימיני את בן גביר ואנשיו "הימין האנטי ציוני".⁵ האשמה נוספת המופנית כלפיהם תדיר, ואף שימשה כבסיס לפסילת רשימתו של הרב מאיר כהנא מריצה בבחירות לכנסת, היא שהם גזענים. במאמר זה אעסוק בשאלת הציונות והגזענות של כהנא וממשיכיו, לצד מושגים שנוכחים במחקר, אך פחות בשיח הפופולרי בהקשר זה - שיח הכבוד, וקולקטיביזם מול אינדיבידואליזם.

שאל מגיד פותח את ספרו⁶ על מאיר כהנא בתיאור מפגש אקראי עם יהודי אמריקאי שמשבח באוזניו את כהנא, מפגש אליו הוא חוזר בסוף הספר. כמדומה שמטרתו להראות שכהנא ותומכיו לא היו "עשבים שוטים", ושהגבול שהממסד היהודי האמריקאי מבקש לשרטט בינו לבין הכהניזם למעשה אינו כה ברור. ביחס לישראל יש למגיד אמירה דומה, כאשר לטענתו הכהניזם אולי אינו כה מנותק מן המרכז הציוני כפי שהיו רוצים לחשוב. עמדה זו באה לידי ביטוי גם במאמר אחר⁷, בו הוא משווה בין קרליבך וכהנא - הוא מזהה אצל שניהם את מה שהוא רואה כגישה פסולה של לאומנות יהודית. עמדותיי אינן זהות לעמדותיו של מגיד, אך אלך בעקבותיו בהצבעה על הגבולות המטושטשים.

ציונות

חוקרי הכהניזם מצביעים על כך שכהנא, לאחר שמפלגתו נפסלה, חש דחוי על ידי הממסד הישראלי והצטרף לחוגי החרדים הקיצוניים בדחייתו את מוסדות המדינה הציונית ובטיפוח גישות קונספירטיביות ביחס לממסד ההיסטורי של מפא"י ומקומו בשואה ובפרשת ילדי תימן. נראה שבשנים אלו כהנא היה נכון לטפול כל אשמה על הנהגת המדינה. הוא קרא להקמת תיאוקרטיה, והקריאה הזו ממשיכה להדהד בקרב ממשיכי דרכו שקוראים להקמת "מדינת הלכה", אף שבפועל לא נראה שמיישהו יודע בדיוק כמה מדובר או מתכוון לכך באופן ממשי.

לעומת עמדות אלו של כהנא, אני רוצה לטעון שההנהגה הנוכחית רואה עצמה כחלק מהתנועה הציונית. כך לדוגמא ציין בפירושה הרב יהודה קרויזר, ראש "ישיבת הרעיון היהודי", הישיבה הכהניסטית בירושלים (ואביו של ח"כ יצחק קרויזר מעוצמה יהודית), כאשר הסביר מדוע בישיבה אומרים הלל לא רק ביום אלא גם בליל יום העצמאות. עם כל הביקורת על מוסדות המדינה, אמר הרב קרויזר, אסור להתעלם מהחסד

צורך כזה, וכבודן של נשים נמדד אחרת, והיה קשור לשמירה על תומתן.⁹

לעומת עמדות אלה, החברה המערבית עברה במודרנה מתפיסה של "הדרת כבוד" (כפי שמכנה זאת אורית קמיר) לתפיסה של כבוד האדם.¹⁰ באנגלית האבחנה קלה וברורה שכן מדובר בשתי מילים שונות: Honor ו-Dignity. לפי התפיסה המערבית החדשה כל אדם נולד עם זכויות וכבוד ששווה לכל אדם אחר. נוסף על כך, כפי שמסביר צ'רלס טיילור, תפיסה זו מאדירה את היכולת של בני אדם ליצור, לעצב את עצמם ולהשיג את שירצו. הרצון הפרטי האנושי והגשמתו עומדים במרכז בתפיסה זו ויש בה נטיה לבחון בעין חשדנית השפעות חברתיות ותרבותיות וחלוקות של בני אדם על בסיס שייכות מולדת לקבוצה מסוימת.¹¹

סביר שרבים מהקוראים שותפים גם הם לתפיסה המערבית הרווחת כיום, אך מדובר, בסופו של דבר, בתפיסת עולם, ולא באמת מדעית. זכויות אינן עובדה מדעית, ובני אדם אינם נולדים שווים בשום מובן שניתן למדידה. אם כן אלו ערכים, אמונות. אפשר לאפיין אותם כערכים אינדיבידואליסטיים המעמידים במוקד את הפרט. בניגוד לכך, גישות אחרות רואות ערך ומשמעות לאדם בשייכות לקבוצה כלשהי: משפחה, לאום או דת. דווקא ממבט מדעי-סוציולוגי ניתן לטעון כנגד העמדה האינדיבידואליסטית שהאדם הוא

תוצר של חברה ותרבות ולא ישות העומדת בפני עצמה. בהקשר לאומי, ולעתים דתי, השפלה, נקמה וכבוד הם חלק מנרטיב המשותף לבני הקבוצה, כאשר הנקמה מתבססת על תפיסת עולם מסורתית וגברית של כבוד, לצד תפיסה קולקטיביסטית הרואה ביחיד חלק ממכלול ומכשירה את הפגיעה בפרטים מן הקבוצה היריבה. הרצון להשיב את הכבוד היהודי הפך עבור כהנא לאובססיה, אבל יהודים רבים, במיוחד לאחר השואה, היו שותפים לתחושות ההשפלה והרצון להשיב את הכבוד היהודי, לעתים גם דרך נקמה.

לאחרונה, פרסם דורון ניר-צבי מאמר שספג גינויים רבים, בו הביע הבנה לרצונם של נערי גבעות לנקום על פיגועים.¹² איני יודע עד כמה ניר-צבי רואה עצמו כמי שהולך בדרכו של כהנא, אך בהמשך לדברי לעיל אודות גבולות הכהניזם המטושטשים כיום, אפשר לפחות לקבוע שכהניסטים מסכימים לתפיסתו את רעיון הנקמה ולקרבה בין העמדות בנושא זה בחוגים שונים בימין הקיצוני. "רוצים נקמה" היא סיסמה חוזרת בהפגנות ימין קיצוני לאחר פיגועים, ונראה שגם בקרב תומכי מפלגת

את השורשים של שאיפה זו כריאקציה לדורות בהם סבלו יהודים מהשפלות מצד הגוים בארצות השונות בהם התגוררו. החלוצים הציונים הסוציאליסטים שאפו שהיהודי החדש יחזור לטבע ולעבודת האדמה, אך לא פחות מכך הם שאפו למרוד בגלות ובגלותיות וליצור יהודי חדש, "שירירי", כפי שהגדיר זאת נורדאו, שלא יתכופף בפני הגוי וישיב למכה מנה אחת אפיים.¹³ הרוויזיוניסטים דיברו על "הדר" בית"רי והיו שותפים לבזו ליהודי הגלותי ולרצון ליצור יהודי מסוג חדש, עוצמתית. תימה זו רווחת מאוד גם בציונות הדתית העכשווית.

שאלו מגיד מתאר כיצד יהודים שהתגוררו בשכונות של מעמד פועלים בניו יורק, בהן פעל כהנא בשנות השישים והשבעים, חטפו לא אחת השפלות ומכות מצד שכניהם הלא יהודים, רבים מהם אפרו-אמריקאים, וכיצד היה זה גורם מניע

שדחף את כהנא להקים את הארגון להגנה יהודית. המטרה לא היתה הגנה על גופם של יהודים בלבד, אלא גם על כבודם. כהנא הושפע מוזאב ז'בוטינסקי, אותו אף פגש בילדותו.¹⁴ הוא אף הרבה להשתמש במושג ה"הדר", אותו זנח כנראה לאחר עלייתו לארץ והוקעתו על ידי מנחם בגין, אך גם כאשר אימץ עמדות דתיות קיצוניות יותר, עמדתו הבסיסית, ושאיפה מרכזית גם אצל תלמידיו הפעילים כיום, היתה לייצר יהודי בעל בטחון עצמי שאיננו מרכין ראש.

התיאולוגיה של כהנא התפתחה עם השנים, כאשר מגיד טוען

שהחרמתו על ידי התקשורת הישראלית, הישיבה בכלא, והאיסור על ריצה לכנסת מביאים להקצנה. הצורך לנקום על מנת להחזיר את הכבוד האבוד הופך עם השנים אצל כהנא, כפי שמסביר רביצקי,¹⁵ לעניין תיאולוגי ממש. גם השואה עמדה ברקע פעילותו, כאשר רצח היהודים בשואה מובן על ידי כהנא כאירוע של השפלה בעל ממדים קוסמיים. מדובר לשיטתו בחילול ה', שכן עם ישראל הוא עמו של ה' והשפלתו כביכול משפילה את ה'.¹⁶ עבור כהנא אמנם ההשפלה והשבת הכבוד בנקמה מקבלים צביון דתי, אך הדיאלקטיקה של גלות כהשפלה וגאולה כתקומה וזקיפת גו מצויה בתנועה הציונית בכללה.

הסוציולוג פיטר ברגר מתאר כיצד בחברות חקלאיות פטריארכליות, בכלל תרבויות העולם הגדולות, רווח בעבר שיח כבוד. בשיח זה הכבוד אינו מחולק בשווה. אופיו משתנה בין נשים לגברים וכמובן בין בני מעמדות שונים. כך, כאשר אציל אירופאי בן המאה ה-19 העליב אציל אחר, היה על הראשון לתבוע את עלבונו על ידי דרישה לקיים דו קרב, רק נקמה תשיב לו את כבודו. לעומת זאת לעניים, שכבודם לא היה רב, לא היה

התיאולוגיה של כהנא התפתחה עם השנים. הצורך לנקום על מנת להחזיר את הכבוד האבוד הופך אצלו עם השנים לעניין תיאולוגי ממש.

שונים של בני אדם, כאשר חלקם מתקדמים יותר מאחרים, הייתה נפוצה למדי במאות האחרונות עד למלחמת העולם השנייה, אך הנאצים גם זיהו את היהודים כמין גזע מרושע ומתוחכם. הם, כידוע, השקיעו רבות בפיתוח מדעי כביכול של תורת הגזע שלהם שנלמדה במוסדות לחינוך ומוסדות להשכלה גבוהה בגרמניה של השנים הללו ולוותה בתיאוריות ובניסויים.

כל זה אינו קיים אצל כהניסטים ולא התקיים גם במשנתו של הרב כהנא. הנהניסטים אינם עוסקים בביווגיה ובסוגיית הגזעים, ותורתו של כהנא הייתה תורת ישראל אותה הבין ופירש באופן מסוים, אך כתורה דתית. כהנא שמח לקבל גרים, והוא לא החזיק בתפיסה ביולוגית גזענית שמבחינה בין יהודים לאחרים, אלא בתפיסה רוחנית דתית שמבחינה ביניהם. לכן, גם אהוד שפרינצק, החוקר הגדול של הימין הקיצוני בישראל בעשורים האחרונים של המאה העשרים, קובע כי הכהניזם איננה תנועה פשיסטית מכיוון שהפשיזם הוא חילוני במהותו.¹⁵

בעשורים האחרונים חל שינוי באופן שמשתמשים במושג גזענות בשיח הפופולרי וגם בשיח האקדמי. כיום גם עמדות מהסוג שהשמיע כהנא ומשמיעים תומכיו, המבחינים בין בני אדם מדתות שונות ומייחסים חשיבות למוצאו של האדם, גם אם לא במובן של גזענות ביולוגית, מזוהות לא פעם כגזעניות, בוודאי

אם הן נחשדות ביחס שלילי כלפי קבוצה מסוימת. יחד עם זאת, אפשר לקבוע בוודאות שאין לכהניסטים "תורת גזע" בהוראתה המקורית של מילה זו, המתייחסת לתורה המבחינה בין גזעים של בני אדם ומייחסת להם אופי מובנה. מעבר לשאלת קיומה של אידיאולוגיה גזענית, כדאי להצביע על כך שרוב התומכים בכהניזם בישראל הם דווקא מזרחים. ההשוואה המתבקשת בהקשרים אלה היא בין הימין הדתי הקיצוני היהודי לתנועות דתיות אסלאמיות קיצוניות שעורכות אבחנה דומה בינן לבין אחרים על רקע תפיסה רוחנית-דתית, וכן מאגדות תחת כנפיהן אנשים ממוצא אתני מגוון.

שאוּל מגיד מתאר בספרו כיצד, כאשר כהנא הקים את תנועתו, הוא הושפע דווקא מתנועות ליכויות שחורים בארה"ב כמו תנועת העוצמה השחורה (Power Black), ממנה גם לקח את הסמל של האגרוף המונף. בארה"ב היו שהשוו בזמנו בין כהנא לפנתרים השחורים (התנועה המקורית האפרו-

עוצמה יהודית סוגיית הכבוד היהודי משמעותית ביותר וכי גם הם סבורים שאלימות צריכה להיענות באלימות. אפילו כאשר פוגעים מובאים לדין, הדבר לא משיב בהכרח את הכבוד שאבד. ניר-צבי מזכיר במאמרו את נקמתו של האייקון הצינוני מאיר הר ציון, שתואר בזמנו כחייל המצטיין בצה"ל. אכן, בשנות המחתרות ואף בשנותיה הראשונות של המדינה התרחשו אירועי נקמה של יהודים בערבים. במקרה של הר ציון, לאחר רצח אחותו ובן זוגה על ידי בני שבט בדואי, הוא וחבריו חטפו ורצחו מספר בני שבט שככל הידוע לא היו קשורים למעשה¹³.

עצם העובדה שניר-צבי מזכיר מקרה זה מלמדת עד כמה אנשי ימין קיצוני רואים עצמם כפועלים בתוך המסגרת והנרטיב הצינוני הכללי וחלק מהלכי הרוח שלהם אכן קרובים לאלו של אגפים מסוימים בתנועה הצינונית בעבר.

כך לדוגמה, במחקר שערכתי על ארגון להב"ה, ראייתי צעיר חרדי ספרדי שסיפר מה גרם לו להצטרף לארגון. פעם אחת הלך לכותל ובסמוך לשער האשפות תקף אותו ערבי. הוא ברח, אך יהודי אחר השיב מלחמה שערה. הוא נדהם ממעשיו של אותו יהודי, פנה אליו ושוחח עמו, וזה המליץ לו להצטרף ללהב"ה, שם בין היתר עורכים אימוני קרב מגע. כך הגיע אותו צעיר לארגון בו המשיך להיות פעיל בשנים הבאות. סיפור מעין זה יכול היה להיות גם סיפורו של יהודי גלותי שמצטרף לחבורה ציונית

כלשהי בביאליסטוק, או של נערים יהודים בניו יורק של שנות השבעים שהצטרפו לארגון להגנה יהודית שהקים שם כהנא.

גזענות

אי אפשר לעסוק בכהניזם מבלי להידרש לסוגיית הגזענות. השאלה האם הנהניסטים של העבר ושל היום הם גזענים תלויה כמובן בשאלה מהי בדיוק גזענות. זהו דיון שאפשר יהיה לגעת בו כאן רק בקצרה, אך אני טוען שבוודאי שאין לכהניסטים "תורת גזע" כפי שנטען לא אחת בויכוחים ברשתות החברתיות, והם אינם גזענים בהוראה המקורית של המילה¹⁴.

הגזענות כאידיאולוגיה בה מאמינים למשל תומכי הנאציזם, מבוססת על עמדה פסאודו-מדעית לפיה ניתן להבחין בין גזעים של בני אדם כפי שניתן להבחין בין גזעים של סוגי בעלי חיים שונים. לכן מתווסף תיוג ערכי של גזעים כטובים ורעים, ולא רק חכמים ומתקדמים יותר או פחות. העמדה לפיה ישנם גזעים

בעשורים האחרונים חל שינוי באופן בו משתמשים במושג גזענות. כיום, גם עמדות מהסוג שהשמיע כהנא ומשמיעים תומכיו, המבחינים בין בני אדם מדתות שונות ומייחסים חשיבות למוצאו של האדם, גם אם לא במובן של גזענות ביולוגית, מזוהות לא פעם כגזעניות.

גם מיליטריסטית וקולקטיביסטית יותר. ילדים חונכו לאהבת המולדת בשיעורי מולדת וההערצה לצבא הייתה גלויה. בתנועות הנוער חונכו להגשמה, כאשר הכוונה היתה להצטרפות לקולקטיב קיבוצי ועליה לקרקע. בשומר הצעיר נשבעו לשמור על "הטוהר המיני", הטרוסקסואליות הייתה הנורמה, והומוסקסואליות נתפסה כסטייה. בהקשר לנושאים שעסקנו בהם נזכיר שרבים בציבור המשיכו לחשוב על מאיר הר ציון כגיבור ישראל ומודל לחיקוי גם לאחר האירוע שתואר לעיל, וכידוע, בן גוריון עצמו אישר פעולות תגמול של נקמה והריגת חפים מפשע בפעולת קיביה כדי ליצור מאזן אימה מול האויב. תהליכי השינוי היו הדרגתיים, ואפשר להצביע על התקופה שבה כהנא פעל בישראל בשנות השבעים והשמונים כאמצע הדרך, בין מה שעוז אלמוג מתאר במחקרו כחברה חילונית ציונית ולאומית מאוד בקום המדינה, לחברה חילונית ליברלית שהחליפה ערכים קולקטיביסטיים בתפיסה אינדיבידואליסטית- מערבית בתהליך איטי שאפשר להצביע על שנות השמונים כזמן ההתחלה שלו.¹⁷

במציאות החדשה שנוצרה בישראל מאז, החברה היהודית מתארגנת סביב שני קטבים: בצד האחד נמצאים החילונים הליברלים אליהם מצטרפים חלק קטן מן הציבור המסורתי והציוני דתי וחרדים בודדים. למולם נוצרה קואליציה חדשה של חרדים, ציונים דתיים ומסורתיים שרבים מהם

מקבלים גם הם עמדות ותפיסות מערביות שונות, אך גם דוחים חלק ניכר מן העמדות הליברליות. הם יותר לאומיים, השייכות לקולקטיב היהודי האתנו-לאומי-דתי משמעותית עבורם והם חולקים תפיסות עולם שניתן להגדיר כשמרניות. החרדים עברו שינויים רבים במאה השנים האחרונות. הם נותרו עם התנגדות רשמית לציונות כתנועה, אך רובם תומכים כיום בקיומה של מדינה יהודית, עמדה קרובה למדי לזו של הרב כהנא בזמנו. לא פלא שעוצמה יהודית גונבת קולות רבים מתנועת ש"ס ויהדות התורה. הכהניסטים הם השפיץ, הקצה הקיצוני של גוש גדול זה. לכן אין זה מפליא לראות ליכודניקים רבים מביעים חיבה לאנשי להב"ה, כפי שראיתי כאשר ערכתי מחקר בנושא זה בשנת 2016 לפני שבנצי גופשטיין גורש מהרשתות החברתיות, והיה ניתן לראות מי, מתוך הציבור הרחב שהיה חשוף לדבריו, מגיב להם בחיוב. גם אצל כתב הרשת הפופולרי והזמר יואב אליאסי, "הצל" אפשר לראות את החיבור שבין זהות מזרחית מסורתית, ללאומיות שמתקשרת גם ליחס חיובי ליהדות, וביקורת כלפי

אמריקאית, לא הגרסה הישראלית שלה) וכינו אותנו "הפנתר היהודי", כינוי שכהנא התגאה בו, לפי הדיווחים המובאים בספרו של מגיד. יחד עם זאת, תנועות אלו היו גם יריבות. תנועות של כהנא צמחה בשכונות המעמד הבינוני-נמוך בניו יורק, בהן התגוררו יהודים בסמוך לאפרו-אמריקאים, ותנועתו של כהנא עסקה בהגנה על יהודים מפני הצקות של צעירים מן הקהילות השכונות.

במבט רחב יותר על נושא זה מעניין לשים לב לקביעת האו"ם בשנת 1975, בהחלטה מספר 3379 שהציונות היא גזענות. על אף שישראל הרשמית וציונים ברחבי העולם דחו בשאט נפש אפיון זה, הרי שהיא ממשיכה לשמש בקרב מתנגדי הציונות. כאשר רשימת כך נפסלה ונאסר עליה לרוץ לבחירות לכנסת בשנת 1988, וועדת הבחירות שפסלה אותה טענה שהיא עושה זאת "מן הטעם כי רשימה זו דוגלת בעקרונות גזעניים ואנטי-דמוקרטיים". אפשר לטעון שיש כאן אמירה - לא כל הציונות היא גזענות, רק הכהניסטים. כלומר, סימונם של הכהניסטים כגזענים נועד גם להרחיק תווית זו מיתר התנועה הציונית.

הכהניזם והחברה הישראלית - בחייו של כהנא והיום

האם הכהניזם מתגבר? האם עמדות ואנשים מן הימין הקיצוני קיבלו לגיטימציה שלא היתה להן בעבר? כלומר, האם החברה

הישראלית נעשתה יותר כהניסטית? זו שאלה שרבים שואלים ואף משיבים עליה בחיוב. זהו, לדוגמה, המסר המרכזי של הסרט "הנביא כהנא".¹⁶

באופן כללי, ישראלים חילונים ליברלים מביעים לא פעם את החשש שהחברה הישראלית הולכת ונעשית דתית וימנית יותר. הציבור החרדי וגם הציבור הציוני דתי גדלים והציבור המזרחי מסורתי שהיה מוחלש בעבר מבטא עצמו יותר, וביחד אלה תורמים לתחושה הזו. יחד עם זאת, בחינה של תהליכים בעשורים שמאז קום המדינה מורה שהחברה הישראלית הפכה גם דמוקרטית וליברלית יותר מכפי שהייתה. הציבור החילוני, וגם המסורתי והציוני דתי, ובמידה מסוימת אפילו החרדי, הושפעו עמוקות מתהליכים המתחוללים בעולם המערבי והפנימו ערכים מערביים רבים.

כך לדוגמה, קשה להסתכל על תקופת בן גוריון, שבה אזרחי ישראל הערבים היו תחת משטר צבאי והייתה רדיפה כמעט גלויה של אנשי מפלגת חירות, ולטעון שהיתה דמוקרטית יותר. ישראל של העשורים הראשונים לקיום המדינה היתה

לפתח תיאולוגיה שלמה שעסוקה בעניין זה. בקרב ממשכי דרכו בארץ ישראל, הבאים במגע תכוף, ופעמים רבות אליהם, עם שכניהם הפלסטינים, קל לזהות את הדמיון במערך החשיבה על מושגים של כבוד, כבוד המשפחה, ונקמה בין הצדדים הניצים, ויש מקום לשער שמציאות זו מעודדת את המשך קיומה של תפיסת עולם זו שנוסדה בברוקלין ניו יורק.

הלכי רוח אלו, שהכניסו מביאים לקצה ומחברים לתפיסת עולם דתית, מאפיינים אגפים ודמויות רבות בתנועה הציונית. גם אם כהנא עצמו, לאחר פסילתו מריצה לכנסת, נטה להגות אנטי-ציונית, בקרב ממשכיו כיום נפוצה יותר העמדה שהם בשר מבשרה של תנועה זו, ממשכי דרכם של ברית הבריונים, של אורי צבי גרינברג ושל הלח". תפיסת עולמם היא דתית ולאומית ולא גזענית בבסיסה, גם אם היא חורגת לדיבורים ומעשים גזעניים בהזדמנויות שונות.

בשנים שמואז קום המדינה בחברה הישראלית חלו שינויים טקטוניים בכיוונים שונים שאפשר לאפיין כקשורים לפוסט מודרנה או מודרנה מאוחרת: מצד אחד התחזקות של תפיסות ליברליות ואינדיבידואליסטיות בנוגע לזכויות אדם ולצורך בהגשמה עצמית. מצד שני, חלקים בחברה שמחזברים יותר למסורת, לדת ולזהות הקולקטיבית היהודית, ומאמצים שיח שמרני אנטי-ליברלי, התחזקו גם הם תוך קבלה, מודעת או לא מודעת, של ערכים ליברליים רבים ודחייתם של אחרים. אלה האחרונים, לצד ערכים של שוויון וזכויות אדם שקיימים במידה משתנה בקרבם, מייחסים חשיבות רבה גם לערכים של קדושה ושייכות לקהילה תיאורית-לאומית. מתוך תפיסת עולם זו, הם אינם ממוקדים רק בפרט וזכויותיו ומושגים של שייכות, כבוד וכבוד לאומי ממלאים תפקיד בעולמם. בתוך מערך חדש זה, עוצמה יהודית מביאה ביחד חברים מקבוצות ימין שונות: חרדים, ציונים דתיים, ומסורתיים, רבים מהם מזרחים, ומבטאת את הקוטב הימני של הפוליטיקה הישראלית. ההרכב הדמוגרפי של התומכים במפלגה זו איננו שונה מאוד מההרכב של כלל הציבור שברגע הנוכחי של הפוליטיקה הישראלית מתייצב לצד קואליציית נתניהו והימין.

חלק מהחידושים של הליברליות והתנועה הנעורה (woke). בשיח השמאל הליברלי ברשתות ישנה נטיה לתאר את הימין הקיצוני כמוביל את מחנה הימין כולו. עמדה זו היא קודם כל עמדה פולמוסית שנועדה להתריע שאם מצביעים לימין מקבלים את הימין הקיצוני. זו טקטיקה שבה נוקט גם הימין ביחס לשמאל כאשר הוא מזהיר שהצבעה למפלגת שמאל מתון היא למעשה הצבעה בעד מפלגות ערביות או שמאל קיצוני. אמפירית איני סבור שיש הוכחה לכך שבמאבקי הכוח בין בן גביר לנתניהו בן גביר הוא תמיד זה שמנצח. אין ספק שבמבחן התוצאה וההשפעה בכנסת הבחירה של בן גביר ותפקידי השר שקיבל הם חידוש משמעותי ביחס לעבר ואירוע היסטורי ראוי לציון. לא בטוח שהדבר מעיד על שינוי דרמטי ביחסי הכח הכלליים בחברה הישראלית. גרשון שפיר ויואב פלד טענו, על סמך סקרים שערכו עוד בשנת 1986, שלו כהנא לא היה נפסל מלרוץ לבחירות לכנסת, הוא היה זוכה במספר דו-ספרתי של מנדטים. הם משערים שעם פסילתו רבים מהמנדטים הללו לתנועת ש"ס שנוסדה וצמחה בשנים אלו.¹⁸ נסים ליאון הסביר את הדמיון במסר התיאור-אתנו-לאומי של הימין הקיצוני ותנועת ש"ס, המכוונים שניהם לקהל יהודי לחיזוק זהותה היהודית האתנית והדתית.¹⁹ כלומר, כבר ב-1986 היה לכהנא פוטנציאל מנדטים גבוה מזה של בן גביר בשנת 2022, ואם כן, לא חל שינוי דרמטי במספר התומכים במועמד כהניסטי. השינוי הוא בכך שאותם מצביעי כהנא מסורתיים ודתיים מזרחים בשנות השמונים הודרו לשוליים וקולם לא נשמע, ואילו כיום הוא בולט יותר. מצד שני, כאמור, מערך הכוחות הכללי השתנה כיום, לא מעט בזכות הישראליות של החרדים, תופעה שחוקרים עמדו עליה מכבר²⁰, אלא שלא הביאו מספיק בחשבון את האופן בו ישראליות זו מביאה גם ללאומיות מוגברת.

לסיכום, למרות השינויים הרבים בהקשרים בהם פעל הרב כהנא בארה"ב ובהם פועלים ממשכיו בישראל, אפשר למצוא גם היבטים של המשכיות. כך בנוגע ליחס לכוח – השפלה, נקמה וכבוד בהקשרים הלאומיים. אלו עמדו בבסיס תפיסתו של כהנא וניתן לשער שנגעו במקום עמוק בנפשו והביאו אותו

הערות

- 1 בן-דרור ימיני, ידיעות אחרונות <https://twitter.com/BDYemini/status/1676863852640600070/photo/1>
- 2 Magid, S., 2021. Meir Kahane: The Public Life and Political Thought of an American Jewish Radical. Princeton University Press.
- 3 Shlomo Carlebach and Meir Kahane: "Magid, Shaul the difference and symmetry between romantic and American Jewish History 100," materialist politics
- 4 הרב יהודה קרויזר, שיחה ליום העצמאות תשפ"ב. [youtube.com/watch?v=ipReonpYoqk](https://www.youtube.com/watch?v=ipReonpYoqk)
- 5 מאמר "הדות השרירים" בתוך: מכס נורדאו אל עמו: כתבים מדיניים (תרגום: י. ייבין, עריכה: ב' נתניהו), הוצאה מדינית, תל אביב, תרצ"ז 1937; כך ראשון, עמ' 169-178. אלמוג, עו. 1998. הצבר: דיוקן עם עובד.
- 6 מגיד, שם.

- 7 רביצקי, אביעזר. 1986. ההיבט האידיאולוגי. בתוך (ר' גביון עורכת),
האידיאולוגיה של מאיר כהנא ותומכיו, עמ' 1-23. ירושלים: מכון ון
ליר.
- 8 Afterman, Adam, and Gedaliah Afterman. 2015. "Meir Kahane and Contemporary Jewish Theology"
Soundings: An Interdisciplinary ".of Revenge
Journal 98(2): 192-217
- 9 ברגר, פיטר. 2017. לאן נעלם הכבוד? השילוח, 4 (אייר תשע"ז), עמ'
141-150.
- 10 קמיר, אורית. 2007. כבוד האדם וחווה: פמיניזם ישראלי, משפטי
וחברתי. כרמל.
- 11 Taylor, Charles. 1999. Conditions of an Unforced
Consensus on Human Rights. In The East Asian
Challenge for Human Rights. Joanne R. Bauer,
and Daniel A. Bell, eds., pp. 124-144. Cambridge:
Cambridge University Press
- 12 ניר צבי, דורון. מקור ראשון 30.6.2023
<https://www.makorrishon.co.il/opinion/636587>
- 13 יש לשים להשפעה ההדדית בין ערבים ויהודים בתפיסות של
כבוד והשפלה. הארכתני בנושא זה במקום אחר: אנגלברג, ארי.
2021. "מזרחיות ודתיות במאבק של ארגון להב"ה לשמור על כבוד
המשפחה היהודית". סוגיות חברתיות בישראל 30(1), עמ' 35-64.
- 14 עוד בנושא זה ראו אנגלברג, ארי. "הגדרות משובשות: מפלגת
עוצמה יהודית איננה גזענית אלא קיצונית". 12.9.2022. מקור ראשון
[/https://www.makorrishon.co.il/judaism/522887](https://www.makorrishon.co.il/judaism/522887)
- 15 שפרינצק, אהוד. 1986. "תנועת כהנא בהיבט השוואתי". בתוך (ר'
גביון עורכת), האידיאולוגיה של מאיר כהנא ותומכיו, עמ' 53-60.
ירושלים: מכון ון ליר.
- 16 הנביא כהנא, ישראל 2019.
- 17 אלמוג, עוז. תשס"ה. פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה
הישראלית. רמת גן: חיל החינוך והנוער.
- 18 שפיר גרשון ויואב פלד. 1986. "לשכים בעיניכם": איפיונים
חברתיים-כלכליים של מקורות ההצבעה עבור הרב כהנא. מדינה,
ממשל ויחסים בינלאומיים 25: 115-129.
- 19 ליאון, ניסים. 2016. המצנפת והדגל: לאומיות-שכנגד בחרדיות
המזרחית. מכון ון ליר. וראו גם מאמרו בגליון זה.
- 20 סיוון, עמנואל וקימי קפלן. 2003. חרדים ישראלים: השתלבות בלא
טמיעה. ירושלים: מכון ון ליר.

הרב יוסף מילר הוא ר"מ בשיבת 'דרך חיים' בגן יבנה ומלמד במדרשת באר אשדוד ובמסגרות נוספות. תלמיד מחקר בחוג לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

צילום: CHAYON AVI

שני מושגים של ימניות חרדית

| הרב יוסף מילר |

מחקרים עדכניים מגלים כי למעלה מ־82% מהחרדים תופסים את עצמם כימניים באופן מובהק. מאמר זה מבקש להציע הסבר למגמת ההזדהות עם הימין במגזר החרדי, ובפרט עם מפלגות ימין קיצוני. נראה כי חרדים רבים עוברים, לעתים בלי משים, ומתוך רצון לשמור על עדיפותה הערכית של המסורת היהודית, בין שתי תפיסות שונות של ימניות.

שאינן חרדיות, בוחרים להצביע למפלגות ימין וימין קיצוני.⁵ גם המפלגות החרדיות הוטרדו ממה שנתפס כמגמה מסוכנת, ובעיתונות החרדית המפלגתית התפרסמו מאמרי דעה רשמיים שמתחו ביקורת על התופעה.⁶

מאמר זה מבקש להציע הסבר למגמת ההזדהות החרדית עם הימין, מגמה שנראה כי היא הולכת ומתחזקת. העובדה שיש יותר חרדים המעוררים ומחזירים למדינת ישראל,⁷ אינה מספקת הסבר ממצה לתופעה, שכן לא ברור מדוע התערות בחברה הישראלית באה לידי ביטוי באימוץ תפיסות ימין יותר מאשר באימוץ תפיסות שמאל. הנחת המוצא היא כי בהעדר תלות מובהקת בין 'היות חרדי' ובין 'אג'נדה פוליטית מסוימת' ההתפלגות בחברה החרדית צריכה להיות דומה לזו שבחברה הכללית.

ברור גם כן שישנה תרומה לא מבוטלת לפועלם של ארגוני מגזר שלישי העוסקים בפיתוח תודעה ימנית בקרב הציבור החרדי. כבר הזכרתי את 'חכמתכם ובינתכם', התוכנית העיונית של קרן תקווה, אשר לצד מיזמים נוספים, כמו כתב העת המקוון 'צריך עיון', מבקשים לטפח תודעה ימנית ותפיסת עולם שמרנית. יצוין כי משתתפי התוכנית וכותבי המאמרים בכתב העת מקבלים מלגות נדיבות. לשם השוואה, ארגוני שמאל אינם משקיעים משאבים דומים בתוכניות עיוניות לציבור החרדי. דוגמה נוספת היא אגודת 'קדושת

ציון' העוסקת בהפצת חומרי הסברה תורניים בנושאים כגון חשיבות כיבוש ארץ-ישראל וההתיישבות בה, או כינון מדינה יהודית על פי התורה. האגודה מעודדת תלמידי חכמים צעירים לכתוב חומרים תורניים בנושאים אלו, מארגנת ימי עיון וכנסים בהשתתפות רבנים כמו גם טיולים וספורים לימודיים להכרת הארץ.

לטעמי, גם פועלם של גורמים אלו ואחרים לא מספק הסבר ממצה לנטייתם של החרדים ימינה. ראשית, מטבע הדברים לא ברור כמה חרדים פוגשים את פועלם של ארגונים אלו. בנוסף, לא כל מי שהשתתף בפעילות במסגרת ארגונים אלה מאמץ את תפיסת העולם הימנית ו/או השמרנית. מהו, אם כן, ההסבר המלא לנטייתם של החרדים ימינה?

דברים הבאים אנסה להציע הבחנה בין שני מושגים של ימניות. אטען כי חרדים רבים עוברים מהר מידי, וללא צידוק מספק, ממושג אחד של ימניות למושג השני, ואנסה להציע הסבר גם למעבר המהיר בין המושגים. בהצגת המושג הראשון

לפני תקופה קצרה עצרתי טרמפ לבחור ישיבה שהמתין לצד הכביש. הבחור, בעל חזות חרדית, הודה לי ועלה בשמחה לרכב. הפניתי אצבע אל התיק שבידו. על חזיתו רקומות המילים 'חכמתכם ובינתכם', שמה של תכנית עיונית לחרדים מבית קרן תקווה. "אני רואה שהשתתפת בתוכנית של תקווה". "אכן" הבחור לא היסס "מאיפה אתה מכיר אותם?" "כמה ממובילי התוכנית הם ידידיי" השבתי, נוקב בשמותיהם. פניו של הבחור קרנו. משום מה חשתי צורך להוסיף "ולמרות הפערים האידיאולוגיים אני מאוד מעריך את [...]". הבחור הנהן בהבנה. משהו בתנועותיו הבהיר לי שהוא מניח שהפער האידיאולוגי שציננתי מכוון למכתבי ההתנגדות של רבנים ותלמידי חכמים חשובים להשתתפות בתוכניות מבית קרן תקווה. מיהרתי להעמיד דברים על דיוקם "כוונתי שיש לי ביקורת על תפיסת

העולם [...] חזותו הייחודית של הבחור השתנתה באחת "אתה ש-מ-א-ל-נ-י-?" לאט בחלחלה. "ובכן" ענית לאחר רגע של מחשבה "אני מחזיק בעמדות מורכבות, אבל במסגרת התיוג הפוליטי המצוי נראה שאפשר למקם אותי קרוב יותר אל השמאל מאשר אל הימין". הבחור הסב את פניו, מתכנס לתוך עצמו, מבטא בעליל את רצונו להימנע מהמשך הדיאלוג. ניסיתי. שאלתי אותו היכן הוא לומד (ישיבה חרדית מוכרת), איזו מסכת (גיטין) באיזו סוגיה הם אוהזים (דיני כתיבת גט על דבר המחובר לקרקע או שיש

בו רוח חיים). חשבתי שנוכל לדבר בלימוד. ככלות הכול, מסביב למכנה משותף זה אין לנו מחלוקת. הבחור נמנע. הוא היה מנומס, קורקטי. על כל שאלותיי השיב בקצרה, בקול מונוטוני, כמי שכפאו שד. כשהגענו למחוז חפצו נפרדתי ממנו לשלום. הבחור מלמל תודה חטופה והסתלק, מותיר אותי לתהות עם עצמי מה היא הסיבה שיותר ויותר חרדים מזדהים עם הימין.

אימוץ תפיסות ימין

כמדומה שכמעט אין מי שיחלוק על כך שרבים מאוד מבני ובנות הקהילות החרדיות מזהים את עצמם אידיאולוגית עם מחנה הימין הלאומי. שקלול נתונים שנאספו ב-2022 במכון הישראלי לדמוקרטיה,¹ מלמד כי למעלה מ-82% מהחרדים תופסים את עצמם כימניים באופן מובהק.² לשם השוואה, מחקר מקביל באשר לחברה הישראלית הכללית³ מלמד כי בשנת 2022 62% מכלל היהודים הישראלים זיהו את עצמם כימניים.⁴ כמו כן, רוב החרדים שבוחרים להצביע למפלגות

למרות הקרבה המדינית לעמדות השמאל, תמך הרב שך בימין, בנימוק שלתפיסת מפלגות השמאל שותפות בכינון זהות ישראלית שאין לה זיקה מספקת עם המסורת היהודית.

דתית, ומבקש לפתח זהות ישראלית שאינה תופסת את עצמה כהמשך למסורת תורת ישראל. בעוד המשך השרידות של העם היהודי תלוי בשימור המסורת הדתית, הפרויקט השמאלני מאיים על המשכיות הקיום של העם היהודי וכלשונו:¹²

"[...] אתה גם כן יהודי? אתה נימול, אבל אתה יודע את הקולטור שלך? [...] אתה ניתקת מאבא שלך [...] אם אין לך קשר אתה מוכרח להיאבד, אם רוצים לבנות אומה שלא יהיה לה קשר עם האבות האומה מלכתחילה דינה להיאבד, לא יהיה ולא תקום. אם פוגשים ילד שהולך לבית ספר ושואלים אותו איך המורה תרגם לך את הפסוק זכור את יום השבת לקדשו, אתה יודע מה הוא עונה לי? [...] היום לא נוגע [...] אם יש קיבוצים מה שלא יודעים מה זה יום כיפור [...] יש להם קשר לאבא שלהם? [...]"

¹³אלה פונים למערך? אלה פונים לפה ולשם, אך מה יש להם עם המערך, האם המערך הוא דבר קדוש? [...] הם מחפשים תיאוריה חדשה, תורה חדשה, [...] הם לא אכפת להם מהלכות שבת מיום כיפור, אם אין מדברים מזה, במה הוא יהודי?¹⁴

הווה אומר, למרות הקרבה המדינית לעמדות השמאל, תמך הרב שך בימין בנימוק שלתפיסתו מפלגות השמאל שותפות בכינון זהות ישראלית שאין לה זיקה מספקת עם המסורת היהודית. לעומת זאת, מפלגות הימין נתפסו בעיניו כגורמים המוקירים את הזהות היהודית ומשמרים אותה.¹⁵ בסולם העדיפויות התורני, שימור הזיקה היהודית גובר לאין ערוך על שיקולים מדיניים כאלו ואחרים.

מנימוק תועלתני לנימוק ערכי

מסגרת מאמר זה אינה המקום לאפיין או להגדיר את ההבדלים שבין הימין והשמאל. מושגים אלו שציינו בתחילה את תומכי המונרכיה שישבו בצד הימני בבית האספה המכוננת של צרפת (1789 – 1791), בעוד תומכי הדמוקרטיה ישובים בצד השמאלי, הפכו כל אחת למשפחה מסועפת של תפיסות עולם שונות בסוגיות מוסריות ופוליטיות נרחבות. לעיתים אף מתברר כי המרחק הרעיוני שבין שתי תפיסות ימין או שמאל גדול יותר מהמרחק שבין תפיסות הניצבות משני עברי המתרס. בכל זאת, נראה כי ערך השוויון עשוי לשמש כקו מבחין בין תנועות ימין ושמאל.¹⁶ החתירה לשוויון היא כנראה הערך המרכזי שמניע את תנועות השמאל למיניהן. תנועות ימין לעומת זאת נוטות להסתייג מהפיכת השוויון לערך. לעיתים מנימוקים נורמטיביים-פרקטיים, כמו הקושי להעלות על

אסתמך בעיקר על דבריו של הרב אלעזר מנחם מן שך (1898? – 2001) מנהיג החרדים הליטאים בסוף המאה העשרים. לדעתי עמדה זו, אותה ביטא הרב שך, נשמעה גם מקשת רחבה של רבנים חרדים ועיצבה תפיסת עולם מקובלת.

שאלה של זהות

בראש חודש ניסן תש"נ (26 למרץ 1990) נשא הרב שך נאום בהיכל הספורט ביד אליהו. בנאומו ביקש להסביר מדוע הוא שולל את הצטרפותן של מפלגות דגל התורה וש"ס⁸ לממשלה בראשות שמעון פרס. נאומו עורר עניין רב, שכן לגבי סוגיית 'ההתנחלויות' ושאלת 'שטחים תמורת שלום', דגל הרב שך בעקביות בעמדה יונית. הוא התנגד להתנחלויות, ביקר בחריפות דיבורים מתלהמים של פוליטיקאים בנימוק שהם גורמים לעליה במפלס שנאת היהודים ותמך בפשרות ובהסכמי שלום. כך למשל כתב לראש עיריית ירושלים דאז טדי קולק באשר לצעירים חרדים שנהגו באלימות כלפי ערבים:⁹

"שהחרדים כולם באין יוצא מן הכלל מתנגדים למעשים כאלו ועל פי דין תורה אסור לעשות שום פעולה ומעשה להתגרות באומה אחרת [...] כמוכן שבכל ציבור יש חמומי מזג שקשה להם להבליג [...] אבל החרדים המיושבים ושומרי תורה ומצוות קלה כחמורה מתנגדים [...]"

במכתב אחר לחברי הכנסת של אגודת ישראל הורה לתמוך ביוזמת השלום עם מצרים, וכלשונו:¹⁰

"[...] שאין צל של ספק שמחויבים אנחנו להסכים לכל צעד של שלום בכל אופן שהוא וכל פשרה שיכולה לקרב את השלום מחויבים אנו לקבלה כי הרבה שפיכות דמים ימנע על ידי השלום. וכל הדיבורים בעניין לא תחנם [...] אין הדבר תלוי בנו"

לנוכח עמדתו זו, היה מקום להניח שלאחר שממשלת האחדות בראשות יצחק שמיר נפלה כשבועיים קודם לכן בהצבעת אי-אמון (מה שמכונה היום 'התרגיל המסריח'), יתמוך הרב שך בחבירה למערך וליתר מפלגות השמאל. אולם, נאמנים להוראתו של הרב שך סירבו דגל התורה וש"ס להצטרף לממשלתו של פרס. לבסוף פרשו מהמהלך גם שניים מחברי הכנסת של אגודת ישראל,¹¹ ושמיר הקים ממשלה חדשה יחד עם המפלגות החרדיות.

מדוע אם כן סירב הרב שך להצטרף לממשלת השמאל? בנאומו, הבהיר הרב שך כי השמאל ויתר על הזהות היהודית-

של אי שוויון, בדלנות ולאומנות. מובן זה של ימניות אינו נהנה מגיבוי חד-משמעי מגדולי התורה. להפך, למרות שגדולי תורה הכירו בכך שניתן להשתמש במקורות תורניים להגן על תפיסות עולם ימניות כמו גם על תפיסות עולם שמאליות, הם מעולם לא קבעו כי התורה תומכת במובהק דווקא בתפיסת עולם ימנית.

לאור ההנחה בה פתחתי, שהזדהותם האידיאולוגית של חרדים כה רבים עם הימין אינה ניתנת להסבר ממצה בטמפרמנט פסיכולוגי ו/או פוליטי מסוים, יתכן מאוד וההסבר נעוץ בכך שחרדים רבים עברו מבלי משים מאימוץ המובן הראשון של ימניות – זה שבו תפיסת העולם הערכית של האדם התורני מחייבת על פניו הצבת גבול בפני אתוס השוויון השמאלי, לאימוץ המובן השני של ימניות – זה שבו אי השוויון הופך לאתוס ערכי כזה שנטען כי התורה עצמה מנחה לממש אותה.

'אנחנו' ו'הם'

מדוע חרדים רבים עוברים מבלי משים בין שני המובנים של ימניות? אפשר להצביע על כמה גורמים, אני מבקש להדגיש אחד מהם. חוקרים אחדים ציינו את התופעה שלעיתים מכונה 'עליית

הפופולריות', כאשר בשנים האחרונות אנו עדים ליותר ויותר מקרים בהם מנהיגים כריזמטיים המצליחים לגבש תודעה קולקטיבית המיוסדת על הדגשת ההבחנה בין 'אנחנו' ו'הם' תופסים את השלטון. התופעה פופוליסטית שכן במקרים אלו ההבחנה בין 'אנחנו' ו'הם' היא שטחית ולא תופסת את המורכבות החברתית, ואכן תיאורטיקנים והוגים מביעים לא אחת את תמיהתם ותסכולם לנוכח הדיכטומיות ואי המורכבות של הבחנות אלו. אולם, המנהיגים המבקשים להצדיק שלטון הממוקד בהגנה על 'אנחנו' במקום בטיפול בבעיות כלליות מהם סובלת החברה כולה, מטפחים דווקא תודעה של שסע חברתי ונרדפות. לא כל המנהיגים הללו מחזיקים בעמדות ימין, אולם, פוליטיקה המבוססת באופן עמוק על שלילת האחר, היא פוליטיקה ימנית לפחות מבחינה צורנית, שכן היא נשענת על הפרטיקולריות כמסגרת התייחסות להבדל שבין 'אנחנו' ו'הם'. סביר להניח כי הצלחתם של מנהיגים מזה להחזיק במושכות השלטון למשך זמן רב (ובמקרים מסוימים גם לקדם אינטרסים לאומיים וחברתיים), מחזקת גם היא את הפרטיקולריותם.¹⁹

בהקשר זה נראה כי הזדהותם של חרדים ימניים רבים עם דווקא מפלגת הצינונות הדתית ועוצמה יהודית,²⁰ מהדהדים גם כן מציאות זו. קל יותר להצביע או לתמוך במפלגה שמדגישה היבטים פרטיקולריים, בעוד מפלגות התופסות את עצמן

הדעת מימוש של השוויון, לעיתים מנימוקים דסקריפטיביים-אידיאליים כמו הטענה (הבעייתית מבחינה לוגית) שהעדר השוויון בטבע מורה על כך שלא מדובר בערך מוצדק.

ההיסטוריה מלמדת כי תנועות שמאל נטו לתמוך בחזון פוליטי וכלכלי הנשען על שוויון אנושי ועל תיאוריות אוניברסליות המקדמות גלובליזציה, אינטרנציונליות ו/או רב תרבותיות. תנועות ימין לעומת זאת נטו לתמוך בחזון פוליטי וכלכלי שאינו מניח שוויון והן נשענות על תיאוריות פרטיקולריות המקדמות בדלנות ולאומנות, ומצדיקות הדרה ודחיקה לשוליים של קבוצות ויחידים שאינם שותפים ללאום או לסדר העדיפויות הערכי.

לא רק הרב שך הציב את שימור הזיקה היהודית-מסורתית בראש השיקולים הערכיים המכתיבים תמיכה בממשלה כזו או אחרת. גם החלטת מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל משנת תרצ"ז (1937) התנתה את התמיכה במדינה יהודית בכך שהיא תפעל לממש את חוקת התורה, וכלשונם:²¹

"קיום מדינה יהודית אפשרי רק אם חוקת התורה מוכרת בה בתור החוקה היסודית של הארץ ושלטון התורה בהנהגת המדינה, מדינה של יהודים אשר אינה מיוסדת על חוקי ושלטון תורה היא התכחשות למקור ונצח ישראל ושוללת את מהותו וצביונו של עם ישראל, חותרת את יסוד קיום עמנו וחודלת להיות מדינה יהודית."

במידה רבה יש לראות את דברי הרב שך כנסיגה מנקודת פתיחה זו. הרב שך (כמו רוב מנהיגי היהדות החרדית מאז הקמת המדינה), נכון לחבור לממשלה שתשמר את הזהות היהודית גם אם לא תכיר בכפיפותה של המדינה לחוקי התורה. אולם, בהינתן ברירה בין שתי ממשלות, אין הוא מוכן לחבור לממשלה שסדר העדיפויות הערכי שלה תומך בחזון השולל את המסורת היהודית. זאת, גם אם בפועל ההחלטות הערכיות שלה קולעות לעמדת המסורת היהודית. זהו אם כן המובן הראשון של ימניות אותה אימצו החרדים. עמדה זו נובעת מהמחויבות לעליונותה הערכית של המסורת היהודית-הלכתית על תפיסות ערכיות אחרות. החרדים לא יכולים להסכים עם תפיסת עולם הדוגלת באוניברסליזם ובשוויון אזרחי מלא ובכלל זאת מתכחשת ו/או שוללת את עדיפותה הערכית של המסורת היהודית.¹⁸

המובן השני של ימניות, הוא זה שבו בדלנות, לאומיות והעדר שוויון אינם מוצדקים בנימוקים אינסטרומנטליים (מותר לפגוע בשוויון בשל הצורך לבטא עליונות ערכית של המסורת היהודית) אלא הופכים לערכים כשלעצמם. תחת מובן זה של ימניות, התורה עשויה להיתפס כאמצעי לקידום 'ערכים נעלים'

כי לא בלתי אפשרי) ליהודי חרדי להחזיק באתוס של שוויון מוחלט, בשל האתגר שתפיסה זו מעמידה בפני מי שרואה את שמירת המסורת היהודית כנעלה מכל ערך אחר. אולם, אין שום מניעה שיהודי חרדי הנאמן לתורה יאמץ תפיסת עולם שבה שוויון הוא ערך חשוב שראוי לממש אותו לפחות בכל מקרה שהוא לא מתנגש עם ההלכה והמסורת הדתית. בכל מקרה, אין סיבה ואין נימוק ברור לכך שהחרדי צריך לאמץ את המובן השני של ימניות, זה שבו התורה הופכת למשרתת של ערכים ימניים. הפרטיקולריות כמובן לא מתחילה ונגמרת בקלפי. החברה הישראלית מתמודדת עם לא מעט סכסוכים פנימיים. בשאלת השירות הצבאי למשל, יש מי שמחזיק בעמדה לפיה אין לגייס את בחורי הישיבות. אולם בכל מקרה, אדם זה צריך להזכיר לעצמו כי אסור לו לאבד את ההבנה לכאבם של אלו המלינים על חוסר השוויון. גם מי שמחזיק במובן השני והרדיקלי של ימניות לא צריך לאבד את החמלה, האכפתיות ותחושת האחריות המוסרית כלפי האחר והאחרים.

אין ספק שגם לתנועות השמאל העכשווי יש תרומה משמעותית לניכור שבין היות חרדי והיות שמאלני. יותר מידי פעמים נראה כי השמאל ממשיך להתייחס לדת ולדתיים מתוך נקודת מבט פטרונית מעין זו של חלק מן האנתרופולוגים של המאה התשע-עשרה שחקרו תרבויות ילידיות בעודם מזהים את עצמם כעליונים מהן. רק לאחרונה קיימו ארגוני המחאה המוחים נגד סכנת הדיקטטורה השלטונית צעדה רגלית לירושלים, בין היתר במהלך יום השבת. אם הם מדירים את הדתיים והחרדים המעטים התומכים בהם, אין להתפלא כי הם לא מצליחים לשכנע חרדים להצטרף לתנועות אלו.

בעידן בו נראה שהחלוקה המסורתית בין ימין ושמאל מאבדת שוב את משמעותה המקורית ולובשת צורות חדשות, יש חשיבות יתרה בחשיבה מחדש על הצימוד המתגבש בין ימניות וחרדיות. בעידן שבו אנו עומדים בפני אתגרים חדשים כמו ריכוז עוצמה כלכלית בלתי נתפסת בידי תאגידי ענק, התמודדות עם שינויים באקלים וקפיצות טכנולוגיות חדשות. עלינו, חרדים, דתיים-לאומיים וחילונים לאמץ מחדש נקודת מבט של ענווה, להתייחס בענייניות לאתוס של שתי התנועות הגדולות הללו של ימין ושמאל ולנהל דיון רציני שיברר באלו ערכים אנחנו תומכים ומדוע. רק חשיבה זהירה וכבוד הדדי לעמדה של האחר, תוכל לאפשר אינטגרציה וקיום הדדי בין הקבוצות השונות החולקות את מרחב החיים המשותף הזה.

ככליות ואוניברסליות חשודות יותר, גם אם בפועל יקדמו את האינטרסים האמיתיים של הבוחר החרדי. כך הפכו חרדים רבים, אלו הממשיכים בתודעתם העצמית את דרכם של אלו שנעו בין חשדנות ובין שלילה של הציונות, לצינונים דה-פקטו. אימוץ הציונות הזו, מבוססת על הכרה במדינה כמרכז הקיום 'שלנו' אף ללא תשתית אידאולוגית המסבירה את הקשר בין זהות עצמית ובין מדינה וטריטוריה. באופן אבסורדי, חרדים אלו מגשימים את הדבר שהרתיע במיוחד את גדולי-התורה הפיכת המדינה והפוליטיקה הפרטיקולרית למכונני זהות והכפפת התורה לשירות פוליטיקה זו.

יש מי שמגן על ערך הפרטיקולריות, אולם לדעתי אין ספק שגם תומכיו מודעים לכך שהוא מציב את האדם בפני סכנה מוסרית איומה. בצל ההתבדלות וההתמקדות ב'אנחנו', עשוי האדם לפתח חוסר אכפתיות וחוסר חמלה באשר למצוקותיהם, צרכיהם ותחושותיהם של אלו שאינם חלק מקבוצתו. נקודה זו היא אתגר בפני כל מי שמאמץ את תפיסת העולם הימנית. כיצד אפשר לוודא כי ההתבצרות, ההתבדלות וההתמקדות בפרטיקולרי, לא יפתחו ניכור ואטימות כלפי האחר או האחרים? תפיסה פרטיקולרית במיוחד כשהיא הופכת למטרה (ולא לאמצעי) ובפרט כשאינה מעוגנת בתשתית אידאולוגית נוספת, מעמידה את האדם בסכנה של העדר חמלה כלפי האחר. אכן, במחקר שהוזכר לעיל²¹ ונעשה במכון הישראלי לדמוקרטיה, נמצא כי 71 אחוז מהציובור החרדי חשים כי הם שייכים לקבוצה חזקה או די חזקה. הסכנה של ניכור וחוסר עניין בקבוצות אחרות, בפרט בחברה כה הטרוגנית כחברה הישראלית מאיימת על החברה החרדית. כאמור יש מקום לשבח ניסיונות של העיתונות החרדית הרשמית להציב מראה ביקורתית זו בפני הציובור החרדי.²²

הרב שך בזמנו, התריע מפני מצב העניינים בו האוניברסליזם מאיים על המסורת הדתית. נראה מתבקש לשאול אם הפרטיקולריות לא הפך גם הוא לאיום על המסורת הדתית. התורה מזהירה אותנו לאהוב את הגר ואת האחר, לזכור כי גרים היינו בארץ מצרים ולהילחם רק כשיש בכך צורך. אפשר לקיים דיון נוקב בסוגיות של מדיניות פוליטית השנויות במחלוקת, באופן מסורתי, בין ימין ושמאל, ולשאול אם העת הנוכחית מחייבת מלחמה או לא. אי אפשר, גם לא כימניים, להסכין עם מצב בו מאבדים את החמלה ואת האכפתיות לאחר.

אני תקווה כי המסגרת המושגית שאני מציע תתרום ולו במעט לפירוק הקשר הגורדי בין חרדיות וימניות. קשה (אם

הערות

1 פורסמו ב'הודית', חרדית ודמוקרטית: מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות' ערכו: פרופ' ידידיה שטרן, ד"ר נחומי יפה, ד"ר גלעד מלאך, ד"ר אסף מלחי הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה 2022.

2 אספתי את ממצאי השאלונים שנגעו (לטעמי) לסוגיות של ימין ושמאל: ל-92% מהחרדים אין אמון בבית המשפט העליון. ל-80% מהחרדים אין אמון בכנסת ובמטרה. 75% מהחרדים סבורים כי לכנסת אין סמכות לסגת מהשטחים. 69% מהחרדים סבורים כי רק

- הלה עשה זאת כנראה בעקבות מסרים שקיבל מהאדמו"ר מחב"ד-ליובאוויטש.
- 12 תמלול של הכותב מתוך ההקלטות הזמינות ברשת. השתדלתי לשמר את הדברים כהווייתם ונמנעתי מתיקוני עברית שגויה.
- 13 מכאן נאמר באידיש, תרגום לעברית על ידי הכותב.
- 14 הרב שך לא התכוון לטעון שתומכי השמאל או בני הקיבוצים אינם יהודים מבחינה הלכתית אלא שהם אינם מממשים את יהדותם. הוא הצהיר על כך מפורשות מספר חדשים לאחר מכן במשאו השנתי בפני משתתפי 'רחי כלה': "יהודי שנוולד יהודי נשאר תמיד יהודי, יהודי אינו יכול להתנתק מהיהדות. אך הנה קם דור שניתק את עצמו מתורה ומצוות! ואני עומד ושואל: איך הם לא מתביישים? [...] וכי כאשר שאלתי זאת פירוש הדבר שאמרתי שאין אתם יהודים? אדרבה אנחנו מבקשים מכם חזרו בחזרה [...] אינני מרחיק את הקיבוצים, אדרבה אני קורא להם אלינו, אני לא אומר שהם לא יהודים, נהפוך הוא אני אומר שהם יהודים, אולי יהודים טובים ממני, אבל שיבואו אלי! [...] כל מה ששאלתי הוא במה ההתנהגות שלהם מביעה שהם יהודים?" [מתוך שך, הרב אלעזר מנחם, מכתבים ומאמרים א, עמוד תכג, (מהדורת 2004)].
- 15 בספרו 'איש ההשקפה' (עמוד 150) מספר אבישי בן חיים כי באותה תקופה עלה יצחק רבין לבית הרב שך לשכנעו לחבור לממשלת שמאל. במענה ציטט הרב שך בפני רבין קטע מתוך ספרו של רבי יוסף יעבץ, ממגורשי ספרד, שטען כי בתקופת הגירוש מספרד דווקא המלומדים מיהרו להתנצר בעוד פשוטי העם העדיפו להסתכן בגלות. בסיום הכריז הרב שך כי בליכוד נמצאים היהודים עם האמונה הפשוטה והתמימה וכי הוא שייך לפשוטי העם והוא ליכוד. קשה לקבל סיפור זה כצורתו שכן הניסוח "אני ליכוד" אינו אופייני לרב שך. עם זאת יש תימוכין למסגרת הסיפור הכללית בעדות חתנו של הרב שך הרב מאיר צבי ברגמן, ראה: <https://www.kikar.co.il/haredim-news/165298>
- 16 אפיון זה הוצע גם על ידי ההיסטוריון שלמה זנד, במבוא לספרו קיצור תולדות השמאל בעולם (הוצאת רסלינג 2021).
- 17 הציטוט מתוך הירחון 'הפרדס' שנה יא חוברת ו (הירחון זמין ברשת).
- 18 אני סבור כי מסגור הדיון במונחים של שוויון מחלף את הדיון משאלות של סובלנות ופלורליזם (ערכים שאותם יתכן וחרדים יכולים להכיל). שכן הדיון אינו עוסק בשאלה האם ניתן להכיר בערכו של האחר, אלא בשאלה האם תפיסת עולם מסוימת זוכה לעליונות מובנת בעיצוב המסגרת הפוליטית.
- 19 לדיון בתופעה זו ראה בספרו של ההיסטוריון שלמה זנד קיצור תולדות השמאל עמוד 239 והלאה.
- 20 כפי שבא לידי ביטוי בנתוני דפוסי ההצבעה שהפניתי אליהם בתחילת המאמר.
- 21 ב'יהודית, חרדית ודמוקרטית: מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות' ערכו: פרופ' ידידיה שטרן, ד"ר נחומי יפה, ד"ר גלעד מלאך, ד"ר אסף מלחי הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה 2022 עמוד 124 ראו למשל במאמר המערכת של עיתון יתד נאמן מתאריך ב מנחם אב תשפ"ג (20.07.2023) תחת הכותרת 'למען יבנה וחכמיה'.
- רבנים יכולים להכריע בסוגיות של דת ומדינה ו-22% סבורים כי רבנים ופוליטיקאים צריכים להכריע בסוגיות אלו. 76% מהחרדים סבורים כי ליהודים מגיעים יותר זכויות מאשר לאזרחים ערבים וגם אינם מעוניינים להיות בקשר עם אזרחים ערבים. התוצאה שכתבתי מבוססת על ממוצע למרות שצריך לייחד מחקר לשאלות של ימין ושמאל ולקבוע איזה משקל יש לתת לשאלות מסוימות בקביעה הסופית.
- 3 מדד הדמוקרטיה הישראלית 2022, ערכו: תמר הרמן, אור ענבי, ירון קפלן, אינה אורלי ספוז'ניקוב, הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 21.
- 4 בהשוואה רבי-שנתית (שם) התברר כי שיעור הימנים בישראל הוא 49.5%.
- 5 ממוצע נתוני שני סבבי הבחירות האחרונים (2021 ו-2022) לפי מחקרה של דניאל בן יהודה שמפורסם במרכז וואהל לאיסוף נתונים של המכון החרדי למחקרי מדיניות בבחירות מלמדים כי: באלעד הצביעו 11.6% לצינונת הדתית ו-3.8% לליכוד. בביתר הצביעו 9.15% לצינונת הדתית ו-1.5% לליכוד, במודיעין עילית הצביעו 0.76% לצינונת הדתית ו-0.5% לליכוד. בקרית יערים הצביעו 8.3% לצינונת הדתית ו-3.15% לליכוד, בבני ברק הצביעו 3.2% לצינונת הדתית ו-4.9% לליכוד.
- 6 בבחירות האחרונות (2022) הצביעו 5.5 אחוז מבני הציבור החרדי (בערים החרדיות - מודיעין עילית, ביתר עילית ואלעד) למפלגות הצינונת הדתית. בסבב הבחירות שלפני כן (2021.ב) הצביעו 6.2 אחוז מבני הציבור החרדי למפלגות הצינונת הדתית. בהשוואה למצב בשנים עברו מדובר בעליה משמעותית.
- 7 ראו למשל את מאמר המערכת שכתב העיתונאי ישראל פרידמן בעיתון יתד נאמן בתאריך ו' באייר התשפ"ג (27.4.23) תחת הכותרת 'מה לכהן בבית הקברות'.
- 8 לפי הנתונים שפורסמו ב'יהודית, חרדית ודמוקרטית: מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות' ערכו: פרופ' ידידיה שטרן, ד"ר נחומי יפה, ד"ר גלעד מלאך, ד"ר אסף מלחי הוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה 2022 - 56% מהציבור החרדי חש מידה רבה של שייכות למדינה ו-70% מהציבור החרדי חש גאווה בישראליות שלו.
- 9 באותה התקופה הרב שך הנהיג לצד הרב עובדיה יוסף את תנועה ש"ס. בתקופה מאוחרת יותר, חל קרע והרב עובדיה הנהיג את תנועת ש"ס עצמאית. יצוין כי לצד הרב שך ישבו באולם שורה של רבנים נוספים ובהם הרב עובדיה יוסף, האדמו"ר מבעלזא, הרב אלישיב, הרב איערבך, הרב קנייבסקי ועוד.
- 10 שך, הרב אלעזר מנחם, מכתבים ומאמרים א, עמוד צב (מהדורת 2004) וראה שם דברים נוספים בעניין זה.
- 11 בכנסת השתים עשרה (1988 - 1992) רצו אגודת ישראל ודגל התורה בנפרד. אגודת ישראל תמכה בפרס והייתה נכונה להצטרף לממשלתו. אברהם ורדיגר, אחד משני חברי הכנסת של אגודת ישראל שנמנע לבסוף מתמיכה בפרס, עשה זאת כנראה לאחר פגישתו עם הרב שך. חבר הכנסת השני שנמנע היה אלעזר מזרחי,

אריאל שורץ הוא עורך דין, עובד סוציאלי ופעיל חברתי. חבר בהנהגת ארגון 'מעגלי צדק'.

מה יהודי ב"עוצמה יהודית"?

| עו"ד אריאל שורץ |

יחסו של השר לבטחון לאומי איתמר בן גביר לאחר ולזר, יחד עם דרכי הפעולה שלו כחבר כנסת וכשר, חושפים אסימות, התעמרות ואלימות. כל אלו, יחד עם תפיסה מושרשת של עליונות יהודית, חוברות לכדי מה שמכונה כיום "עוצמה יהודית". תפיסה זו מנוגדת לערכים מרכזיים שהתורה מנסה להנחיל, ומעבירה אותנו שינוי חברתי עמוק.

וג'יטה

וג'יטה סומינל היה עובד סיעוד שהגיע לישראל מסרי-לנקה וטיפל במשך שנים במסירות באביו ובאימו של השר לביטחון לאומי, איתמר בן גביר, ממש עד סמוך לפטירתם. וג'יטה מספר שבמהלך הזמן בו עבד אצל משפחת בן גביר הוא התבקש לעשות עבודות ניקיון בביתו של איתמר ולהשגיח על ילדיו, ללא תמורה נוספת.

כל מי שעובד זר טיפל בסבא או בסבתא שלו יודע כמה מסירות ואהבה נחוצים בעבודה כזאת. עובדי סיעוד נמצאים רוב שעות היום עם האנשים הכי קרובים אלינו – מקלחים ומטפלים, דואגים ואוהבים. זוהי אחת העבודות היחידות בהן אין יום ואין לילה ועל העובד להיות 24 שעות סביב צרכי המטופל. העובדים חוצים את הים ועובדים בעבודה קשה וסיזיפית, שאף ישראלי לא מעוניין בה, תוך ריחוק מהמשפחה ומהסביבה המוכרת כדי להבטיח עתיד טוב יותר לילדיהם ולמשפחתם.

בן גביר, בזמן השבעה על אביו, החתים את וג'יטה על מסמך בו נכתב שהעובד מוותר על כל זכויותיו והתשלומים המגיעים לו, ביניהם הפרשות המגיעות לו לצרכי הפנסיה. בית הדין לעבודה בשתי ערכאות קבע שהמסמך הזה חסר תוקף וחייב את בן גביר לשלם לעובד פיצויים. בן גביר לא נרתע מהתביעה ותבע בחזרה את העובד בטענה שהוא "נטש את אביו" ובכך הביא למותו. גם טענותיו של בן גביר בהקשר זה נדחו. "אני מטפל בהורים שלו ובילדים שלו כמו בילדים שלי ובסוף הוא מתייחס אלי כמו לכלב", ויג'טה סיפר בריאיון שערכו איתו. "אני לא יודע למה הוא התנהג אלי ככה. זה פגע בי מאוד".

ניתן רק לדמיין את יחסי הכוחות בסיטואציה הזו - בן גביר הוא צבר ישראלי ווג'יטה הוא מהגר מארץ אחרת; בן גביר הוא עורך דין מנוסה ווג'יטה חסר ידע משפטי או השכלה אקדמית; בן גביר הוא חבר כנסת ווג'יטה הוא שוהה זמני בארץ וזה שאת שפתה הוא לא ממש יודע. לעובדה שבן גביר הוא חבר כנסת יש משמעות מיוחדת בסיפור הזה. במקביל לניהול המשפט ביניהם, הגיש בן גביר הצעת חוק שדרשה את ביטול החובה להפרשת פנסיה רק ביחס לעובדי סיעוד ורק ביחס לעובדים זרים, בטענה ש"אין לכך כל הצדקה חוקית ומוסרית". למותר לציין שאם החוק היה עובר היו עשויות להיות לו השלכות על חובותיו של בן גביר כלפי וג'יטה.

איאד

איאד היה צעיר ירושלמי עם צרכים מיוחדים שיצא לפני שלוש שנים מביתו בעיר העתיקה בירושלים, אבל מעולם לא שב. לאחר חקירת האירוע, הפרקליטות החליטה להגיש כתב אישום כנגד שוטר שירה באיאד בגין עבירה של המתה בקלות דעת. באחד מהדיונים בבתי המשפט הגיע איתמר בן גביר, אז חבר כנסת, והפגין כנגד ההעמדה לדין של השוטר. במהלך ההפגנה

צעק בן גביר לעבר אימו של איאד: "לכי מכאן מחבלת!". בעקבות הביקורת הציבורית על המעשה הוא טען שלא ידע מי היא. תגובה שלא ברור האם היא מרגיעה או מטרידה פי כמה - חבר כנסת בישראל קורא לעבר אישה שהוא כלל לא מכיר "מחבלת" ומורה לה להסתלק מהרחוב הירושלמי, סתם כך בלא סיבה. הזיהוי האוטומטי הזה של כל ערבי כ"מחבל" הוא גם זה שהביא, בין היתר, למותו של איאד עצמו.

לפני כחודש זיכה בית המשפט המחוזי בירושלים את השוטר שירה באיאד, בטענה שעומד עבורו סייג ההגנה העצמית. כבר באותו הבוקר בו זוכה הנאשם הוא קיבל הודעה שיקודם ויצא לקורס מפקדים. בסמוך לכך, בן גביר, עכשיו כבר השר לביטחון לאומי, התקשר לברך את השוטר. במהלך השיחה, כשמאחוריו דגל המדינה וסמליה, בן גביר חזר להפגנה ההיא ובגאווה ציין כי הזיכוי הזה הוא "אושר גדול, שמחה גדולה" ואיחל ש"בעזרת ה' תתקדם כמה שיותר ותעלה במסלול של הקידום, שתצליח. זה בעיני מאוד מאוד חשוב וזה גם מסר".

ה"מסר" שהיה מתבקש הוא שהשר האמון על פעילות המשטרה ירצה לחדד את נהלי הפתיחה באש ואת היחס של המשטרה לבעלי מוגבלויות, כפי שציינה גם השופטת שהיא מקווה שיקרה, כחלק מפסק הדין. אבל זה בעולם אחר. בעולם שלנו לא שמענו דבר וחצי דבר על "טעות מצערת" אלא רק על שמחה גדולה, ובמקום חידוד נהלים, השוטר יהפוך למפקד תוך תקווה ש"יתקדם כמה שיותר מהר".

אסטרטגיית פעולה

השר בן גביר הוא עורך דין וככזה הוא יודע לעשות שימוש בכלים ובשפה המשפטית באופן הטוב ביותר. כך הוא השתמש בידע משפטי ובכוח פרלמנטרי כדי להטיל אימה ולנסות לנצל את העובד שטיפל בהוריו. בדיונים השונים בכנסת הוא יודע לעשות שימוש בערכי חופש הביטוי, במטרה להעביר חוקים שבעיני רבים נועדו למעשה לפגוע בדמוקרטיה. כעורך דין, הוא הגן על חשודים בטרור יהודי ונאם כנגד מעצרים מנהליים, אך כעת במסגרת הצעת חוק חדשה הוא מבקש להסמיך את עצמו לאשר מעצרים מנהליים. זאת כשהמטרה המוצהרת היא טיפול בפשיעה של אזרחי ישראל הערבים. רטוריקה אחת ביחס ליהודים ושנייה ביחס לערבים.

היחס הכפול הזה ליהודים ולערבים הוא גם הסיבה שבתקופה שלו שיעור הנרצחים בחברה הערבית הגיע לממדים מבהילים שלא נראו כמוהם בישראל. לפני מספר חודשים בשיא גל הפשיעה והרצח בחברה הערבית, ראש האגף לסיכול פשיעה בחברה הערבית במשטרה התפטר בטענה שהאגף נותר ללא יכולת להשפיע על הנעשה בשטח. הוא גם סיפר שבן גביר עצמו מעולם לא הגיע לבקר באגף. נראה שדמם של האזרחים הערבים שנרצחים על בסיס יומיומי כמעט, לא נמצא בראש מעייניו של השר לביטחון לאומי.

ובשל זיכרון הגרות הקולקטיבי של העם היהודי: "וְאַהֲבַתְּם אֶת הָגֵר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם".

כך, הדימוי של "בעל הבית" מנוגד לערכים שהתורה מנסה להנחיל. אך גם ביחס לדימוי זה ניתן לדבר על מודלים שונים. בניגוד לדימוי של בעל בית כמי שיש לו חובה להכניס אורחים ולדאוג לצרכיהם, החודשים האחרונים מספקים לנו הצצה נדירה לדמותו של בעל הבית כפי שנראה שכן גביר מעלה בדמיונו. להיות בעל הבית מקנה כנראה לדידו של בן גביר את הסכמות לנצל ולהכפיף את מי שחלש, תוך שימוש באלימות, ניצול, אפליה והתעמרות ביחס למי שסומן כ"אורח". הפוליטיקה הזאת היא תיאולוגיה הופכית לרעיון של הכנסת האורחים, תיאולוגיה בה נותרת רק "עוצמה" בלבד – או שאתה האדון או שאתה העבד. אין באמצע.

השר איתמר בן גביר קיבל כוח רב בממשלה הנוכחית בזכות קולותיהם של בני הציונות הדתית. המשפחה שלנו, החברים שלנו, הרבנים שלנו, הם שהכניסו אותו לכנסת ונתנו לו "עוצמה" חסרת תקדים. ממצב בו בן גביר, יחד עם תלמידי הרב כהנא, היו מוקצים מחמת מיאוס בציונות הדתית, הם הפכו בשנים האחרונות ל"בלוק טכני" ומשם נכנסו במהרה להיות בשר מבשרה של הציונות הדתית.

צריך להיות כנים – בן גביר לא סתם הצליח להיכנס בדלת הראשית של הציונות הדתית, קדם לכך שינוי תשתיתי עמוק בתפיסת העולם שלה. הציונות הדתית, זאת שתמיד היתה ידועה בתפיסה החברתית שלה, הזניחה בשנים האחרונות את העיסוק בקולם של הגר, היתום והאלמנה; בנוסף גבר העיסוק בפרספקטיבה הלאומית לבדה תוך זניחה של מרכיבים אנושיים והומניסטיים שהיו תמיד חלק מתפיסת עולמה; גם ההתיישבות בארץ הפכה לערך עליון בשמו יש המתירים לעצמם לפגוע בחפים מפשע ולהשחית את רכושם.

מגמות אלו הופכות אט-אט את החברה שלנו לחברה שמבדילה בין דם לדם, חברה שלא "מתרגשת" מאורחים ערבים שנרצחים ברחובות, מעובדים זרים שמנוצלים ומאימהות שאיבדו את יקיריהן בגלל "טעות מצערת". הדיוקן של בן גביר כפי שהוא נשקף אלינו בחודשים האחרונים הוא תמרור אזהרה. אם לא נקיא את תלמידי הרב כהנא מקרבנו, על האמונות ואסטרטגיות הפעולה שלהם, מדמותם תלך ותשתקף אלינו דמותנו שלנו.

כלל הסיפורים הללו אולי נראים שונים זה מזה, אבל הם קרובים אחד לשני הרבה יותר מכפי שהורגלנו לחשוב. דמותו של בן גביר משלבת בתוכה שני אלמנטים משלימים – אידיאולוגיה דתית הדוגלת בעליונות יהודית יחד עם מה שנראה כפרקטיקה בריינית, לעגנית ואלימה. ישנו קו מחבר בין אמונה בעליונות יהודית, לבין אטימות לכאבה של אם שאיבדה את בנה, או התעמרות בעובד הזר שטיפל במסירות בהוריו. שני האלמנטים הללו מזינים אחד את השני, והם אלו שמייצרים את תפיסת העולם ואת אסטרטגיית הפעולה של מה שמכונה "עוצמה יהודית".

מה "יהודי" בעוצמה היהודית?

בתורה חוזר מספר רב של פעמים, בווריאציות שונות, האיסור על ניצולו של הגר והזר: "וְגֵר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם". זהו גם אחד האיסורים הנפוצים ביותר בתורה, ולא בכדי. הרש"ר הירש על הפסוק מלמד שהחברה במדינה היהודית צריכה להיות מושתתת על שני עקרונות – השוויון הגמור בפני החוק והאהבה והחסד כלפי כל הזקוקים לעזרה. בהמשך לכך הוא כותב כי: "האופן בו מתייחסת מדינה אל הזרים הדרים בתחומה, הוא תמיד קנה-מידה מדויק למידת הצדק והאנושיות השוררת באותה מדינה". הרש"ר הירש מלמד שיהדותה של המדינה נמדדת דווקא במקומות בהם היא בוחרת שלא להפעיל את כוחה אלא לנקוט בדרכי שוויון, אהבה וחסד כלפי כל הדרים בתחומה.

הניגוד הבולט בין דבריו של הרש"ר הירש לבין אסטרטגיית הפעולה של בן גביר מחזירה אותי לסלוגן הבחירות של עוצמה יהודית בהן התנוססה תמונתו של בן גביר ולצידה השאלה "מי כאן בעלי הבית?". השאלה הזאת היא רטורית כמובן והתשובה אליה היא ככל הנראה: "אני" או "אנחנו", במקרה בו אתה משייך לאוכלוסיית הרוב היהודית (והימנית? והדתית?) בישראל.

אך כידוע, תפיסת העולם של "בעל הבית" היא הופכית לתפיסה של התורה. הקדושה של ארץ ישראל בתורה נובעת דווקא מכך שנאסר עלינו להיות בעלי הבית עליה: "וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצַמְתָּהּ כִּי לִי הָאָרֶץ כִּי גֵרִים וְתוֹשְׁבִים אַתֶּם עַמִּי". הבעלות של א-לוהים על הארץ מייצרת מרחב בו על עם ישראל לזכור כי הוא גר בארצו. תחושת הגרות בארץ היא זו שאמורה לייצר אהבה לגר ואחריות כלפיו, דווקא בגלל ההזדהות עם מצבו

ד"ר אריאל פינקלשטיין
הוא חוקר בתוכנית דת
ומדינה במכון הישראלי
לדמוקרטיה.

*

התנהלות בתי הדין הרבניים כערכאה שיפוטית

| ד"ר אריאל פינקלשטיין |

מזה שנים רבות מצויים בתי הדין הרבניים במרכז השיח הציבורי על דת ומדינה בישראל. סוגיות נורמטיביות הנוגעות לבתי הדין כדוגמת חופש הנישואין והגירושין, מעמד האישה וסרבנות גט מציפות באופן החד ביותר את המתח בין דת ומדינה בישראל ומעלות אל פני השטח דיונים ערכיים כבדי משקל שיש להם השלכות לא מבוטלות על חייהם של מרבית אזרחי המדינה. במאמר זה אני מבקש לסטות מדרך זו ולבחון את בתי הדין הרבניים מנקודת המבט של המינהל הציבורי. הדבר לא נעשה מתוך אי-הכרה בחשיבותן של הסוגיות הנורמטיביות העומדות בבסיס הדיון הציבורי על בתי הדין הרבניים, אלא מתוך ההבנה שבלי קשר לשאלה מה צריך להיות היקף סמכויותיהם של בתי הדין הללו, ראוי כי הם יתנהלו כיאות. כפי שאבקש להראות, אף שבתי הדין עברו שיפור ניכר בשני העשורים האחרונים בכל הנוגע להיבט השירותי, ההתנהלות שלהם כערכאה שיפוטית רחוקה מלהלום את אופייה של ערכאה שיפוטית במדינה דמוקרטית מתוקנת.¹

שירות דת: יעילות ואפקטיביות

ראוי להקדים מעט רקע משפטי. בשיטת המשפט הישראלית לכל עדה דתית המוכרת על ידי המדינה יש סמכות שפיטה בעניינים של מעמד אישי, דוגמת נישואין וגירושין, ירושה ואימוץ. בתי הדין הרבניים הם הערכאה השיפוטית הדתית עבור היהודים, שהם רוב תושבי המדינה. בישראל פועלים כיום 12 בתי דין רבניים אזוריים, והערעורים על פסקי דין שנפסקו בהם מוגשים לבית הדין הרבני הגדול לערעורים בירושלים. הרבנים הראשיים לישראל מכהנים, לסירוגין, בתפקיד נשיא בית הדין הרבני הגדול.

בחירת התנהלותם של בתי הדין הרבניים בהיבט השירותי מלמדת על התקדמות ניכרת בשנים האחרונות, וניתן לתת לכך דוגמאות מתחומים שונים:

איחורים והיעדרויות: במשך שנים עלו תלונות רבות על שדיינים אינם מתייצבים לדיונים שנקבעו בשעה היעודה, ושהאיחורים פוגעים בעבודתם התקינה של בתי הדין הרבניים ומקשים על קיומם של דיונים, שכן, על פי ההלכה ועל פי נוהלי בתי הדין, במרבית המקרים אין לקיים דיון בהרכב חסר. בהנהלת בתי הדין סברו שהתופעה נגרמת בשל כך שדיינים רבים מתגוררים רחוק מאוד מבית הדין שבו הם מכהנים, ולכן בסוף שנות ה-70 הוחלט לחייב את

הדיינים להתחייב להתגורר במקום כהונתם. למרות זאת, דוחות של מבקר המדינה² ושל נציבות תלונות הציבור על שופטים מהשנים 2004 ו-2005 מצאו כי דיינים רבים ממשיכים להיעדר מבית הדין ושיעור גבוה של הדיינים לא מתגוררים במקום כהונתם, אך "מערכת בתי הדין והנשיאים העומדים בראשה לדורותיהם לא הביאו לאכיפת ההתחייבויות"³. משוב עצמאי שערכה בשנת 2005 עמותת "מבוי סתום" על התנהלותם ותפקודם של דייני בית הדין בקרב עורכי דין וטוענים רבניים הציב את תופעת האיחורים והיעדרויות בפסגת הליקויים בבתי הדין: 40% מהמעריכים ציינו שישנם איחורים רבים והיעדרויות תכופות של דיינים והביעו את דעתם שהתופעה מובילה לקבלת החלטות בהרכבים חסרים ולפגיעה בתוקף ההחלטות.⁴

שינוי בנושא הסתמן החל מאמצע העשור הראשון של שנות ה-2000. בשנת 2004 לאחר שהנהלת בתי הדין הרבניים עברה למשרד המשפטים, ביקש שר המשפטים טומי לפיד מנציבות תלונות הציבור על שופטים לערוך בירור על 16 דיינים המאחרים להגיע לבית הדין או מקדימים לצאת ממנו

דרך קבע ועל 32 דיינים שאינם מתגוררים בסמוך למושב בית הדין שהם מכהנים בו. הנציבות ערכה בדיקה שיטתית והצביעה על הליקויים הרבים בתחומים אלו והמליצה לשר המשפטים לנקוט צעדים קשים כנגד הדיינים הנזכרים. ככל הנראה הבדיקה השיטתית של הנציבות והחשש מפני צעדים משמעותיים של שר המשפטים סייעה למיגור התופעות השליליות. מנהל בתי הדין הרבניים הרב אלי בן דהן ונשיא בית הדין דאז, הרב שלמה עמאר, החלו לפעול בנושא ונערכו שימועים לדיינים המאחרים. בהתאם לכך בסוף שנת 2008 החליט שר המשפטים דניאל פרידמן לבטל את הדרישה שדיין יהיה מחויב לגור במקום כהונתו, ובתנאי שתיעשה בקרה מסודרת על שעות הנוכחות של הדיינים באמצעות החתמת כרטיס נוכחות. למעשה, ב-15 השנים האחרונות לא הושמעה עוד ביקורת ציבורית בנושא, ונציבות תלונות הציבור על שופטים לא טיפלה בתלונות בעניינים אלו.

מהירות הטיפול בתיקים: שיפור באיכות השירות ניתן למצוא גם ביחס למהירות הטיפול בתיקים. אף שברור שטיפול מהיר מדי בהליכים משפטיים עלול להביא לפגיעה בעומק הדיון, בהצגת הטענות ובאיכות ההחלטות המתקבלות, אין ספק שגם ערכאה שיפוטית נדרשת לעמוד בסטנדרטים מקצועיים של יעילות ומהירות ואינה יכולה לפטור

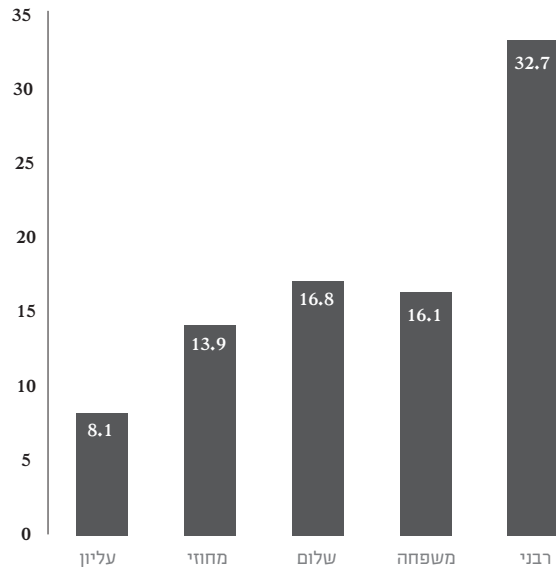
את עצמה מנורמות בסיסיות של יעילות, שכן גם הימשכות הליכים שלא לצורך גורמת פגיעה חמורה בציבור המתדיינים. ניתוח נתונים שערכתי לתיקי הגירושין (גט) המתנהלים בבתי הדין החל משנת 2010 מלמד על שיפור ניכר במהירות הטיפול לתיקים. לשם דוגמה, מבין תיקי גירושין בהסכמה (ללא סכסוך), שנפתחו ב-2010 רק 22% נסגרו בתוך חודש, ואילו בשנת 2019 שיעור זה עמד על 43%. בדומה לכך ב-2010 רק 35% מתיקי תביעות הגירושין (גירושין בסכסוך) שנפתחו נסגרו בתוך חצי שנה, ואילו ב-2019 שיעורם עלה ל-49%. שיפור זה התרחש אף שבשנים אלו לא חל שינוי במצבת הדיינים. עם זאת, השוואה בין מהירות הטיפול בתיקים הכרוכים בגירושין בין בתי הדין הרבניים לבתי המשפט לענייני משפחה מלמדת כי הטיפול בבתי הדין הרבניים ממושך יותר.⁵

שיתוף פעולה עם גורמי הרווחה: ביטוי מעניין לשינויים לטובה בבתי הדין ניתן לראות גם ביישום החוק להסדר התדיינות בסכסוכי משפחה (הוראת שעה), תשע"ה-2014. החוק קבע כי להליכי תביעות גירושין ולהליכי תביעה בנושאים הכרוכים בגירושין יש להקדים ניסיון ליישוב הסכסוך, שיעשה

בחירת התנהלותם של בתי הדין הרבניים בהיבט השירותי מלמדת על התקדמות ניכרת בשנים האחרונות.

של שיעור התלונות המוצדקות בין הערכאות השיפוטיות המרכזיות במדינה.

תרשים 1. שיעור התלונות המוצדקות מתוך כלל התלונות שנערך בהן בירור, בחלוקה לפי ערכאה שיפוטית, 2008–2019 (%)

מקור: עיבודי המחבר לנתוני הדוחות השנתיים של נציבות תלונות הציבור על שופטים

מהתרחשים עולה מגמה ברורה לפיה כמעט שליש מהתלונות על דיינים בבתי הדין שנערך בהן בירור התבררו כמוצדקות, שיעור גבוה בהרבה מאשר בשאר הערכאות השיפוטיות. מעניין במיוחד לבחון את הנושאים שבהם נמצאו תלונות מוצדקות. הנציבות מסווגת את התלונות לארבעה סוגים. שניים עוסקים בדרך ניהול המשפט: הראשון - התמשכות ההליך ועיכוב במתן פסקי דין או החלטות; השני - ליקויים בניהול המשפט, כדוגמת ליקויים באופן רישום פרוטוקול הדיון והתחלת הדיון באיחור. שתי הקטגוריות הנוספות נוגעות להיבטים מהותיים יותר בעבודת הערכאה השיפוטית. הקטגוריה השלישית עוסקת בתלונות על התנהגות שופט ובתוך כך: התנהגות לא ראויה באולם הדיונים או מחץ לכס השיפוט, התבטאות פוגענית ולא ראויה, גילוי חוסר רגישות והיעדר תבונה שיפוטית. הקטגוריה הרביעית היא החמורה יותר והיא עוסקת בפגיעה בעיקרי הצדק הטבעי. תחת מטרייה רחבה זו נכללים סוגים שונים של ליקויים. העיקריים שבהם הם ניגוד עניינים, מראית עין של משוא פנים, פגיעה בזכות הטיעון, פגיעה בזכות הייצוג ופגיעה בשוויון בין הצדדים. התרחשים הבא מציג את התפלגות התלונות המוצדקות לפי קטגוריה בבתי הדין הרבניים בהשוואה לשאר הערכאות השיפוטיות.

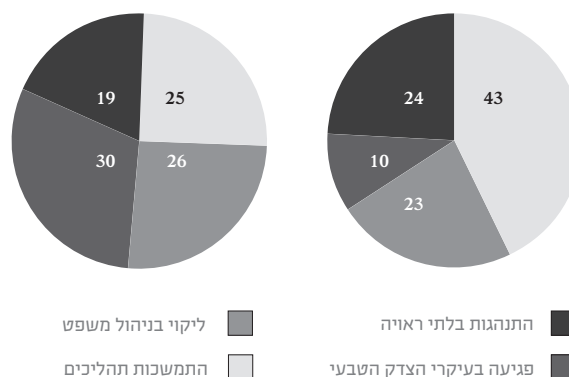
על ידי יחידות הסיוע של משרד הרווחה. מטרת החוק הייתה לצמצם את המאבקים בתחום הגירושין על ידי מפגש מקדים עם עובדים סוציאליים טרם פתיחת תביעת הגירושין כדי לסייע בהגעה להסכמות ופשרות בין בני הזוג. בשנת 2019 פורסם מחקר הערכה על יישום החוק שעשו במשותף משרד הרווחה ומכון ברוקדייל, המבוסס על סדרת ראיונות עם גורמי המקצוע מתחום המשפט והטיפול העוסקים בנושא, ובפרט עם הממונות המחוזיות על יחידות הסיוע מטעם משרד הרווחה. על פי המחקר, בתיקים שהגיעו לבתי הדין הרבניים הייתה הצלחה גדולה יותר בהגעה לפשרות ולהסכמים בין בני הזוג. החוקרות ציינו כי "המוראיינים השונים, אנשי המקצועי מתחומי המשפט והטיפול, כמו גם קובעי המדיניות, היו תמימי דעים בנוגע לכך שיישום החוק הוא טוב יותר בבתי הדין הרבניים, לעומת יישומו בבתי המשפט לענייני משפחה".⁶ ממונה מחוזית על יחידות הסיוע מטעם משרד הרווחה ציינה בפליאה כי "בתי הדין הרבניים, יש איתם הרבה הפתעות לטובה" ואף קישרה בבירור בין ממצא זה ובין רצונם של בתי הדין הרבניים לקדם תפיסה אדיבה ושירותית.⁷

כמעט שליש מהתלונות על דיינים בבתי הדין שנערך בהן בירור התבררו כמוצדקות, שיעור גבוה בהרבה מאשר בשאר הערכאות השיפוטיות.

ערכאה שיפוטית: ניתוח סטטיסטי של התלונות

בהתבוננות מנקודת המבט של שירותי דת נראה אפוא כי בתי הדין הרבניים מתנהלים באופן סביר ביותר, ואף למעלה מזה. לעומת זאת התנהלות בתי הדין הרבניים כערכאה שיפוטית לוקח בחסר, כפי שניתן ללמוד מדוחות נציבות תלונות הציבור על שופטים, יחידה בתוך משרד המשפטים שהוקמה ב-2002. כל אדם הרואה עצמו נפגע מהתנהגותו של נושא משרה שיפוטית במסגרת מילוי משפטו, לרבות בדרך ניהול המשפט, רשאי להתלונן לנציבות. החוק חל על כלל הערכאות השיפוטיות האזרחיות במדינה ובכללן בתי הדין הרבניים. בכל שנה מתקבלות בנציבות כ-1,000 תלונות על התנהלות של נושאי משרה שיפוטית, ובממוצע מתקבלות בשנה 67 תלונות על דיינים בבתי הדין הרבניים. התרחשים הבא מציג השוואה

תרשים 2. התלונות המוצדקות בשנים 2006-2019, בחלוקה לפי סוג תלונה וערכאה שיפוטית (%)

מקור: עיבודי המחבר לנתוני הדוחות השנתיים של נציבות תלונות הציבור על שופטים

קיבל החלטות על שחרורו של סרבן גט ממאסר לאחר שעל פי החשד, "הוא גיבש את עמדותיו והחלטותיו בתיק לאחר שנחשף ללחצים חיצוניים ובפעולותיו בתיק הושפע מלחצים אלה, וטיפל בתיק תוך הפרת תקנות בתי הדין".⁸ במקרה אחר, מאוקטובר 2015, כתבו דיינים בפסק דין העוסק בסרבן גט בן למשפחה עשירה, כי ראש ההרכב קיבל לדבריו פניה מ"אישיות נכבדה" אשר "נועדה להבהיר כי המבקש זכאי ל"יחס מיוחד" נוכח היותו "גביר גדול".⁹ מכתבה בתקשורת עלה כי הבכירים שניסו להשפיע על ראש ההרכב הם דמויות מוכרות וידועות במגזר החרדי, וביניהם גם רבנים וגורמים המעורבים בפוליטיקה המגזרית והארצית.⁹ מעורבות פוליטית התגלתה גם סביב מאבקים על תיקי הקדשות "עץ חיים" שהסעירו את בתי הדין בשנים האחרונות. בשנת 2019 כתב היועץ המשפטי (והמנכ"ל דאז) של הנהלת בתי הדין הרבניים, שמעון יעקובי, מכתב למשנים ליועץ המשפטי לממשלה ובו הוא סיפר כיצד פנה אליו עורך דין בכיר שייצג את אחד הצדדים בתיקים אלו, וקבל באוזניו על כך שהדיין העומד בראש ההרכב "משתולל", וכן ש"הדבר אינו מתקבל על הדעת". בנוסף, יעקובי טען ששבוע לאחר מכן "הגיע "איש פוליטי בכיר" אל ביתו של הדיין בשליחות עורך הדין ואמר לו שעורך הדין "לא שבע רצון מפעילותו" בתיקים המדוברים.

ברו"ח נציבות תלונות הציבור על שופטים לשנת 2014 מתואר מקרה של אישה בסכסוך גירושין שגילתה שעסקנים מדברים עם הדיינים מחוץ לאולם בית הדין, ובכלל זה בביתם של הדיינים ובבתי הכנסת שבהם הם מתפללים, ומשפיעים על החלטות בית הדין בעניינה. ב-2018 תואר מקרה של רב עיר שהוא גם חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל, ששלח מכתב לדייני בית הדין הרבני הגדול וניסה להתערב בהחלטות בית הדין במאבק גירושין לטובת אישה מסוימת, בשל היכרותו עם משפחתה.¹⁰ תחקיר של כאן 11 משנת 2019 הצביע על מקרה אחר בעל מאפיינים דומים. בתחקיר הוצג מכתב ששלח הרב יעקב צ'יקוטאי, רב העיר מודיעין, לנשיא בית הדין הגדול הרב דוד לאו. במכתב ניסה הרב צ'יקוטאי להשפיע על הרב לאו לפסוק לטובת אישה. דבר המכתב נודע לצד השני בתיק, והלה קבל לפני הרב צ'יקוטאי על התערבותו הפסולה. בתגובה הסביר הרב – שלא ידע שהוא מוקלט – כי מדובר בתופעה רווחת: "אתם לא התיק היחיד שפניתי לרב הראשי וביקשתי שיחה ולסגור עניין... הוא עשה כמה עשרות תיקים כאלה במשך שש שנים שפניתי אליו, הוא סגר תיקים".¹¹

מעורבות של דיינים מתוך ניגוד עניינים: לצד מעורבות של גורמים חיצוניים בהחלטות של בתי הדין, דוחות הנציבות מלמדים על מספר לא מבוטל של מקרים שבהם דיינים מכהנים ראו לנכון להתערב בהליכים משפטיים שנגעו אליהם או למקורביהם ונידונו אצל עמיתיהם. במקרים פחות חמורים הצביעה הנציבות על מעורבות של דיינים בסכסוכי גירושין של

התרשים מלמד שבבתי הדין הרבניים יש שיעור גבוה יחסית של תלונות המתבררות כמוצדקות בתחומים החמורים יותר. הדבר בולט במיוחד בתלונות על פגיעה בעיקרי הצדק הטבעי, שהוא, כאמור, התחום שבו התלונות הן החמורות ביותר. 30% מן התלונות המוצדקות על בתי הדין הרבניים הן בתחום זה, לעומת 10% ביתר הערכאות השיפוטיות. בהתחשב בכך ששיעור התלונות המתבררות כמוצדקות גבוה בהרבה בבתי הדין הרבניים, ההבדלים עצומים אפילו יותר. וכך, אף שמתוך כלל התלונות שהתבררו כמוצדקות במרוצת השנים בכלל הערכאות השיפוטיות, רק 14% היו תלונות על בתי הדין הרבניים, מתוך כלל התלונות על פגיעה בצדק הטבעי שהתבררו כמוצדקות, 32% היו תלונות על בתי הדין הרבניים.

הנורמות השיפוטיות בבתי הדין

ניתוח מעמיק של התלונות על דיינים שהתבררו כמוצדקות, ביחד עם פרסומים נוספים, מאפשר ללמוד על מאפייני הנורמות השיפוטיות הלקויות בבתי הדין. להלן אבקש להצביע על מספר תופעות כלליות כאלה, תוך הצגת דוגמאות בולטות לכל אחת מהן:

מעורבות של גורמים חיצוניים בהחלטות של בתי הדין: תופעה חריגה וייחודית לבתי הדין היא מקרים שבהם גורמים חיצוניים – פוליטיקאים, מאעכרים, עסקנים ורבנים – מבקשים להשפיע במישרין על החלטותיהם של דיינים בתיקים הנידונים לפניהם. בעשור האחרון נחשפו מספר פרשות מסוג זה, ולהלן אתייחס לחלקן.

בשנת 2013 המליצה המשטרה לפרקליטות להגיש כתב אישום נגד דיין בבית הדין הגדול מכיוון שמצאה שהדיין

מאפיינים דומים שבהם היו מעורבים. בעקבות התפתחות זו ביקשה שרת המשפטים ציפי לבני להדיח את השניים, והדבר הוביל להתפטרותו של האחד וליציאה לחופשה של השני עד לפרישתו לגמלאות.

מזג שיפוטי: דוחות הנציבות מציגים מקרים רבים שבהם דיינים התבטאו באולם הדיונים או בהחלטה כלפי המתדיינים או באי כוחם באופן שאינו ראוי, ועוד מקרים רבים של התנהלות לא-מכבדת, חסרת איפוק וריסון, מצד הדיינים. בין האמירות המעליבות שעליהם הצביעו הדוחות: "תשתקי", "יש לך בעיית עיניים. אתה צריך לפנות לרופא עיניים", "אם היו בבית הדין מדרגות, הייתי זורק אותך החוצה מכל המדרגות". במקרים אחרים נכתבו דברים משפילים בהחלטות כתובות: על עורך דין אחד נכתב כי "הוא מרגיז בכוונה את בית הדין בכך ששואל שאלות מטופשות", ועל עורך דין אחר נכתב כי הוא מתנהג כ"אחרון הפרחחים, בשחצנות, אלימות ובבריונות" ושהוא "מעורר גועל בהתנהגותו" כך שהדיין "רק ממתין לצאתו" מן האולם. במקרה תמוה במיוחד אילץ בית דין את אחד מבעלי הדין לומר על עצמו "אני גולם" רק משום שלטענת בית הדין התפרץ בעל הדין לדברי הצד השני והקשה על הדיון. תופעה נפוצה במיוחד היא האשמה חסרת בסיס של מתדיינים, עורכי דין, עדים ואף גורמים אחרים שהם שקרנים ורמאים, לעיתים אף

בהחלטות כתובות באופן שאינו מאפשר להתגונן ולהגיב על האשמות בית הדין.¹⁶

פגיעה בזכות להשמיע טענות: אחת הזכויות הבסיסיות שעל רשות שיפוטית לכבד היא הזכות של אדם להשמיע את טענותיו בעניין הנוגע לו. בשנים 2005-2007 פרסמה הנציבות שלוש חוות דעת עקרוניות בנושא לדיינים, בשל ריבוי מקרים בהם נמצא כי בבתי הדין הרבניים ניתנו החלטות מבלי לכבד זכות זו. למרות זאת, דוחות הנציבות שנכתבו מאז מצביעים על עשרות מקרים של דיונים או מתן החלטות במעמד צד אחד בלבד, אף בשנים האחרונות. במספר מקרים התקבלו במעמד צד אחד החלטות אקוטיות: כך למשל, הסדר ראיה שאפשר למתלונן לראות את ילדיו הקטנים הופסק באופן חד-צדדי בלי שהוא זומן לדיון בנושא. החלטות במעמד צד אחד ניתנו גם בעניין צווי מניעה לכניסה לבית, צו פינוי מהקדש, ביטול צווי מעצר ובתיקי משמורת ילדים. תופעה תמוהה במיוחד שנמצאה היא של דיינים שהזמינו מתדיינים בסכסוכי גירושין לפגישות מחוץ למסגרת בית הדין, ללא ידיעה ומעורבות של הצד השני בתיק.¹⁷

קרובי משפחה תוך קיום פגישות פרטיות עם הצדדים בתיק. הנציבות ציינה כי "מראית פני הצדק עלולים להפגע מקיום פגישות 'פרטיות' אשר כאלה".¹² בכמה מקרים חמורים עלתה מעורבות זאת עד לכדי חשדות חמורים לפלילים, ואציג להלן שני מקרים מסוג זה.

מקרה חמור במיוחד, שהופיע לראשונה בדוח הנציבות לשנת 2008, וסופו שהתגלגל לחקירות פליליות, הוא של זוג בעלי צרכים מיוחדים שאבי הבעל רצה לפרק את הנישואים ביניהם. לשם כך הוא הפעיל את קרוב משפחתו ששימש דיין בבית הדין האזורי בתל אביב. בני הזוג הובאו לבית הדין בתואנה שהם נדרשים לחתום על תפסים כדי לקבל דיור ציבורי. הדיין הפעיל שלושה מעמיתיו הדיינים כדי שהגט ינתן באותו היום, תוך חריגה מנהלים רבים. קרוב משפחה של אבי הבעל ושל הדיין

(גיסו) הציג את עצמו לדיינים באופן שקרי כדוד האישה, ובני הזוג התגרשו בלי שהיו מודעים לכך. אבי הבעל וגיסו של הדיין הורשעו בהסדר טיעון בעבירה של קשירת קשר לביצוע פשע ושימוש במסמך מזויף. הדיין – שלדברי הנציבות "משך בחוטים ופעל לעריכת הגט תוך הסתרת קרבתו המשפחתית לבעל"¹³ – לא הורשע בפלילים משום שחומר החקירה לא סיפק בסיס לחשד שהוא ידע על מעשה הרמייה שעשו גיסו ומחותנו. הוא הועמד אמנם לדין משמעתי פנימי, אך שר

המשפטים דאו יעקב נאמן סירב להדיחו, על אף עתירה לבג"ץ שדרשה זאת.

במקרה אחר של סכסוך גירושין משנת 2011 הגישה אחותה של האישה תלונה במשטרה נגד הבעל (גיסה) בגין עבירות מין שביצע בה במשך ארבע שנים בהיותה קטינה. הנציבות מצאה כי הדיין שעמד בראש ההרכב שדן בתיק ביקש לשוחח עם אבי האישה ודרש שבתו תבטל את התלונה במשטרה.¹⁴ על פי עדות אבי האישה שפורסמה בתקשורת, הדיין נוף בו וצעק עליו שיבטל את התלונה וציין את המעצר ואת העלויות שהתלונה השיתה על הגבר. תחקיר שערך בנושא העיתונאי קלמן ליבסקינד העלה כי פעילותו של הדיין קשורה לקרבתו המשפחתית של הגבר בסכסוך הגירושין לדיין בבית הדין האזורי בתל אביב. נמצא כי הדיין ניסח הצעת פשרה בסכסוך מטעם הגבר, קרוב משפחתו, ושלח אותה לאישה על נייר הנושא ולגו שלו כדיין. הוא הזכיר במכתב עמדה שביטא ראש ההרכב אך ורק בפני משפחת האישה, ומכאן עלה החשש ששני הדיינים מתואמים ביניהם.¹⁵ חומרת הדברים הביאה לפתיחתה של חקירת משטרה בנושא ולגילוי של מקרים בעלי

ל'הוא'". דיין אחר אמר בפשטות: "הוא הרס את בתי הדין מן היסוד"¹⁹. דוגמה אחרת היא משנת 2018, אז התעכב שיבוץ של דיינים חדשים בשל עימות בין נשיא בית הדין הגדול, הרב דוד לאו, ובין מפלגת ש"ס ששלטה במשרד לשירותי דת. בש"ס טענו כי הסיבה לעיכוב היא שהרב לאו מתעדה דיינים חרדים אשכנזים בבחירת השיבוצים, ואילו הרב לאו עצמו כתב במכתב למשנים ליועץ המשפטי לממשלה על "מסר שהתקבל ישירות מגורם בלשכת השר ולפיו 'אין מה לדבר בתקופה זו על מינויים קבועים עד לאחר הבחירות, שכן השר אינו מעוניין בהלהטת היצרים של דיינים שלא ייבחרו למקומות אליהם הם מעוניינים'". במילים אחרות, לטענתו, מפלגת ש"ס מנעה שיבוץ דיינים עד לאחר הבחירות, מחשש שדיינים שלא יהיו מרוצים מהשיבוץ יפגעו בקמפיין הבחירות המפלגתי – מה שמלמד גם על עומק הקשר של הדיינים עם המנגנון המפלגתי של ש"ס.

מה הגורמים למצב ומה ניתן לעשות?

רבים מקבלים את המציאות שתוארה עד כה כגזירת גורל הנובעת מהאופי הדתי-חרדי של בתי הדין הרבניים. הם רואים את ההתנהלות המתוארת כחלק מתרבות השטעטל הכללית של הממסד הדתי. אני סבור כי זהו תיאור לא נכון של המציאות. בעיניי, ההתנהלות המתוארת היא תוצאה של גורמים מבניים הקשורים לאופן הייחודי שבו הסדיר המחוקק את בתי הדין בהשוואה לערכאות שיפוטיות אחרות, כך שתיקוני חקיקה מבניים יכולים לצמצם מאוד את התופעות שתוארו. ברצוני להתמקד כאן בשני גורמים מבניים מרכזיים הדורשים שינוי:

החזרת בתי הדין למשרד המשפטים: מלבד בתי הדין הצבאיים, בתי הדין הרבניים הם הערכאה השיפוטית היחידה בישראל שאינה מוכפפת למשרד המשפטים. עד שנת 2004 היו בתי הדין הרבניים יחידת סמך של משרד הדתות. בשנה זו – לאחר פירוקו של המשרד – הם הועברו למשרד המשפטים, ובשנת 2015 הם הוחזרו למשרד לשירותי דת, שהוקם מחדש. מיקומם של בתי הדין הרבניים במשרד לשירותי דת משקף במובן מסוים את התפיסה שמדובר בגוף שירותי ולא בערכאה שיפוטית, אך הבעיה אינה רק במישור הסמלי. במצב הנוכחי, השר לשירותי דת נמנה כמעט באופן קבוע עם אחת המפלגות הדתיות (בדרך כלל ש"ס), ומטבע הדברים הדבר משפיע על החלטותיו. מי שהודה בכך בפה מלא בהקשר מעט אחר הוא השר לשירותי דת לשעבר, יעקב מרגי מש"ס. בשנת 2013

מעורבות פוליטית-מפלגתית וציבורית של דיינים: תופעה ייחודית נוספת המאפיינת את בתי הדין היא מעורבות פוליטית-מפלגתית ענפה של דיינים בכירים. בנושאי משרה שיפוטית, כללי האתיקה לדיינים אוסרים עליהם מעורבות בפעילות פוליטית ומפלגתית וכן להביע דעה בפומבי "בעניין שאינו משפטי בעיקרו והשנוי במחלוקת ציבורית". בפועל, ישנה תופעה נרחבת של דיינים שאינם עומדים בכללים אלו, ובראשם הרב יצחק יוסף שמתקף תפקידו כרב הראשי לישראל כיהן כנשיא בית הדין הגדול וכדיין בו. כמעט בכל מערכות הבחירות שהתקיימו במהלך העשור שבו הוא מכהן, הוא הביע תמיכה פומבית או עקיפה בש"ס, והוא מנהל מערכת קשרים ענפה וגלויה עם ראשי המפלגה. דוגמה אחת מני רבות לכך היא לאחר הבחירות האחרונות, כאשר בטרם שיעורו הפומבי השבועי של הרב "נתפס" אריה דרעי מעדכן אותו במאבק במו"מ הקואליציוני על המשרד לשירותי דת, ומיד לאחר מכן המליץ הרב יוסף בפומבי להעניק את המשרד ל"רבי אריה". זיהוי פוליטי מובהק במיוחד יש גם לכמה מנשיאי בתי הדין האזוריים

(הראב"דים). לקראת הבחירות לרשויות המקומיות ב-2013 דווח בתקשורת כי הרב בנימין אטיאס, ראב"ד פתח תקווה, דרש להכניס מקורב שלו לרשימת ש"ס בפתח תקווה, והדבר אכן נעשה; ביולי 2016 דווח בתקשורת כי הרב יהודה דרעי, ראב"ד באר שבע, הבהיר לחברי מועצת העיר באר שבע מטעם ש"ס, כי לא יוכלו להמשיך בתפקידם אם מצעד הגאווה יצעד ברחוב ראשי ולפיכך הוא יורה להם להתפטר.¹⁸

מעבר לבעיה העקרונית של הנראות הציבורית של נושאי משרה שיפוטית המנהלים קשרים עם גורמים פוליטיים, עולות גם טענות כי אינטרסים פוליטיים-מפלגתיים משפיעים על החלטות הנוגעות לגיוס בתי הדין. מהקלטות שפורסמו ב"ישראל היום" ב-2017 עולה כי דיינים רבים סבורים כי נשיא בית הדין הגדול דאז, הרב יצחק יוסף, עירב אינטרסים פוליטיים בהחלטות על שיבוצי דיינים ומינוי ראשי הרכבים וראב"דים. בהקלטות נשמע דיין אחד טוען כי איש ש"ס, דוד עמר, שכיהן כעוזרו של הרב יוסף ולאחר מכן כעוזרו של אריה דרעי, "הוא הראשון לציון בפועל". הוא ממנה". דיין אחר סיפר כי "אף אחד לא רוצה להתעסק איתו [עם הרב יצחק יוסף] ועם הסביבה שלו. מערבים שם כל מיני גורמים וכל מיני אינטרסים. מהלכים אימים ברמזים. ממנים ראב"ד כי הוא קרוב

דווקא המעבר למשרד המשפטים חזק את היעילות של עבודת בתי הדין וסייע במיגור תופעת האיחורים והיעדרויות הדיינים שבתי הדין סבלו ממנה שנים רבות.

הרבניים. יתירה מכך, הדבר אינו הולם מכיוון שלתפקיד הרב הראשי לא נדרשת כלל תעודת כושר לדיינות, כך שמרבית נשיאי בית הדין הגדול בשלושת העשורים האחרונים, ובכללם שני הרבנים הראשיים המכהנים, הינם חסרי הסמכה לדיינות. נראה שגם מבחינת עומס ישנו קושי טכני למלא את שני הפונקציות של רב ראשי ונשיא בית הדין הגדול במקביל.

שני תיקוני החקיקה שהוצגו כאן מקובלים גם על גורמים הנחשבים לשמרנים בשדה הפוליטי. יו"ר מפלגת הצינונות הדתית, השר בצלאל סמוטריץ', קרא בשנת 2019 להחזיר את בתי הדין הרבניים למשרד המשפטים: "בתי הדין היו במשרד המשפטים ושם מקומם הטבעי.

הם הועברו בקדנציה האחרונה למשרד הדתות וזו טעות. בתי הדין הם לא שטיבל של דתיים. הם חלק ממערכת המשפט הממוסדת של מדינת ישראל".²¹ באשר להצעה להפריד בין הרבנות הראשית לבתי הדין ולמנות את נשיא בית הדין הגדול מבין הדיינים עצמם, הרי שחבר הכנסת משה גפני הגיש לאורך שנותיו בכנסת הצעות חוק רבות ברוח זו, ואף עמד בדברי ההסבר לחוק על הבעייתיות שבמינוי נשיאי בית הדין כיום באמצעות "אסיפה

בעלת סממנים פוליטיים מובהקים".²² כמו כן, באוקטובר 2021 פרסמה הנהלת בתי הדין הרבניים גילוי דעת שעליו היו חתומים קבוצה של דיינים בכירים בדימוס, וגם הם התייחסו, אם כי בעדינות, לכך שהעובדה שהרבנים הראשיים הם נשיאי בתי הדין מכניסה פוליטיזציה לבתי הדין: "תפקיד הרב הראשי לישראל כרוך מעצם טבעו במגע וחיכוך מתמיד עם ראשי המדינה, אנשי ציבור, פוליטיקאים ודמויות שונות מגווני הציבור בישראל. מגע וחיכוך מתמיד זה, פעמים רבות אינו הולם ולא מתאים לזהירות והתרחקות מתחום הפוליטיקה והעסקנות הציבורית הנדרשים מדיין הנושא משרה שיפוטית".

ציטוטים אלו מלמדים כי התופעות השליליות שהצגנו אינן רק תוצאה של ביקורת חיצונית, אלא גם גורמים מבפנים וגורמים שאינם חשודים כלל ב"לעומתיות" לבתי הדין מודעים לצורך בשינוי המצב. במצב הפוליטי הנוכחי האינטרסים הפוליטיים והמפלגתיים, יקשו על קידום תיקוני החקיקה המוצעים, אך לא מן הנמנע שבעתיד ניתן יהיה לקדם שינויים בנושא, תוך רתימה של גורמים מגוונים במערכת הפוליטית.

הצדיק מרגי את העובדה שהסמכות להדחת רבני ערים במקרים חריגים מצויה בידי שר המשפטים ולא בידי השר לשירותי דת: "כנראה מי שכיוון את זה כיוון גבוה, ידעו שפוליטיזציה לא חסרה, עדיף במשרד המשפטים".²⁰ מרגי עמד בדבריו על כך שדווקא במשרד המשפטים – שאינו מעורב בפוליטיקה הדתית – ישנה אפשרות סבירה יותר להדחה של רב מטעמים ענייניים, בלי מעורבות של עניינים פוליטיים ומפלגתיים בהחלטה מקצועית.

בעבר היו גורמים דתיים שהתנגדו להכפפת בתי הדין הרבניים למשרד המשפטים בנימוק שהסמכות החילונית תפגע בעצמאות הדתית של בתי הדין. ברם, 11 השנים שבתו הדין חסו בהן תחת משרד המשפטים מוכיחות שאין בטענה זו ממש. ההפך הוא הנכון. כפי שראינו, דווקא המעבר למשרד המשפטים חיזק את היעילות של עבודת בתי הדין וסייע במיגור תופעת האיחורים והיעדרויות הדיינים שבתו הדין סבלו ממנה שנים רבות. כך, תופעה שבמשך כמעט 60 שנה נתפסה כחלק מהד.ג.א של בתי הדין הרבניים נעלמה בן רגע לאחר ששרי המשפטים פשוט הודיעו

שידיחו דיינים שאינם מתיישרים עם נהלי עבודה סבירים. מאז החזרת בתי הדין הרבניים למשרד לשירותי דת נראה שוב שהשרים הממונים מתקשים להיאבק בתופעות פסולות בבתי הדין, וממאנים לקבל את המלצותיו של נציב תלונות הציבור על שופטים להעמדה לדין משמעתית ואף להדחה של דיינים.

הפרדה בין הרבנות הראשית לבתי הדין הרבניים: בעוד שנשיא בית המשפט העליון מתמנה כיום על פי שיטת הסניורטי (כלומר, לתפקיד מתמנה השופט הוותיק ביותר), את תפקיד נשיא בית הדין הגדול מאיישים שני הרבנים הראשיים לישראל לסירוגין. הרבנים הראשיים הם אנשים פוליטיים לחלוטין – הן משום שהם נבחרים לתפקידם באופן פוליטי על ידי אסיפה המורכבת בעיקר מנציגי ציבור, והן משום שתפקידם הוא בעל היבטים פוליטיים מובהקים. לדוגמה, התפקיד הראשון של הרבנות הראשית המוגדר בחוק הוא "מתן תשובות וחוות דעת בענייני הלכה לשואלים בעצתה", תפקיד הכולל התבטאות בעניינים ציבוריים שעל סדר היום. כפועל יוצא מכך, הרבנים הראשיים באים במגע רצוף עם פוליטיקאים.

כפי שהראיתי לעיל, הדבר מוביל לחיזוק הפוליטיזציה ולכניסה של אינטרסים מפלגתיים לניהול השוטף של בתי הדין

.....

גם גורמים מבפנים וגורמים שאינם חשודים כלל ב"לעומתיות" לבתי הדין מודעים לצורך בשינוי המצב.

.....

הערות

- 1 מאמר זה מבוסס ברובו על ממצאים שהצגתי במחקר מקיף על בתי הדין הרבניים. ראו: אריאל פינקלשטיין, בתי הדין הרבניים: שירות דת או ערכאה שיפוטית? ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020.
- 2 מבקר המדינה, "דוח שנתי 54 לשנת 2003 ולחשבונות שנת הכספים 2002", 2004, עמ' 524-525.
- 3 נציבות תלונות הציבור על שופטים, "חוות דעת מאמרים והרצאות", 2008, עמ' 173.
- 4 רועי שרון, "בית דין של מטה", nrg, 28.11.2005.
- 5 הניתוח מבוסס על מידע שהתקבל מהנהלת בתי הדין הרבניים ומהנהלת בתי המשפט. לניתוח מקיף של מהירות הטיפול בתיקים בבתי הדין הרבניים ראו: פינקלשטיין (לעיל הערה 1) עמ' 34-46.
- 6 טלי באייר טופילסקי ויואה שורק, יישום חוק המהו"ת ביחידות הסיוע – מחקר ארצי, ירושלים: משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים ומכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל, 2019, עמ' 64.
- 7 שם, שם.
- 8 קובי רוזן, "המשטרה: הרב שרמן עשה שימוש לרעה בכח המשטרה", כיכר השבת, 24.4.2013.
- 9 חנן גרינווד, "דיין חרדי: לחצו שאשנה פסיקה כי הנתבע 'עשיר'", מקור ראשון, 7.2.2016.
- 10 נציבות, דוח 2018, עמ' 165-166.
- 11 רועי ינובסקי, "תחקיר כאן חדשות: חשד להתערבות פסולה בפעילות בית הדין הרבני", כאן, 29.4.2019.
- 12 2009, עמ' 85.
- 13 נציבות, דוח 2008, עמ' 107.
- 14 נציבות, דוח 2012, עמ' 76-77.
- 15 קלמן ליבסקינד, "ביה"ד הרבני: לחץ על מתלוננת על עבירת מין", nrg, 13.5.2011; קלמן ליבסקינד, "לאחר שהוזמנו לשימוע, הדיינים יצאו לחופשה", nrg, 10.11.2013.
- 16 להרחבה על הנושא ולהפניות למקרים השונים שתוארו ראו: פינקלשטיין (לעיל הערה 1), עמ' 65-68.
- 17 שם, עמ' 76-80.
- 18 קובי רוזן, "רב העיר דרש: פנים חדשות ברשימת ש"ס", כיכר השבת, 21.9.2013; שרי רוט, "הרב יהודה דרעי לחרדים 10: לא רוצה לפרוש, מקווה שהכל יסתדר", חרדים 10, 10.7.2016.
- 19 יהודה שלזינגר, "דיינים נגד הרב הראשי יצחק יוסף: 'הוא הרס את בתי הדין מהיסוד'", ישראל היום, 20.11.2017.
- 20 דברי הכנסת, 2013, מושב ראשון, ישיבה ח-ט.
- 21 ארי קלמן, "סמוטריץ' דורש להעביר האחריות על בתי הדין למשרד המשפטים", בחדרי חרדים, 1.5.2019.
- 22 משה גפני, הצעת חוק הדיינים (תיקון) - נשיא בית הדין הרבני הגדול), התשס"ז-2007, פ/2339/17.

בכל גיליון תוצג
יצירה יהודית
עכשווית סביב
הנושא שבוע עוסק
הגיליון

זרקור ליצירה

| יצירה יהודית-ישראלית עכשווית |

חזק וברוך / דידי כליפא
שמן על בד, 2018

בעבודה זו יש התייחסות לנקודת מפגש בין כוח גופני, גברי ומיליטנטי, לעולם של רוח, משמעות וערכים, המבקש לעדן, לאזן ולגייס אותו למקומות רכים יותר. ההגדרה ההלכתית למיקום תפילין של יד הוא על החלק התפוח של השריר - אותו החלק שמסמל את הכוח בתנוחה האופיינית המוכרת, זה שמהווה איזו חותמת חברתית ל"כמה חזק אתה". הספציפיות הזאת מסקרנת והיא חונה בין היתר על נקודה אסתטית באופן אינהרנטי.

דידי כליפה, אמן, בוגר תואר ראשון בפרדס - בית הספר הגבוה לאמנות, והמדרשה לאמנות בבית ברל, עורך שער אמנות בכתב העת לבני ישיבות - בר, ומבקר אמנות במגזין "ערב-רב". מתעסק בעבודותיו בפער בין החומר והרוח ובין אסתטיקה ליהדות, מתוך מחשבה עמוקה שבנקודה פנימית יש אחדות ביניהם, ובנסיון לנסח ויזואליות יהודית חדשה.

זה הזמן לעשות מינוי על דעות

מינוי לצעירים (עד גיל 30) - 60 ש"ח לשנה / מינוי רגיל - 150 ש"ח לשנה.
 חברות בתנועה ומינוי: 180 ש"ח / חברות ומינוי לשנתיים: 320 ש"ח.
 הצטרפות לחוג הידידים: 3,600 ש"ח

toravoda.org.il | 02-5611761

תלמידים

גיליון 103

לאגודה ולשמירה

גיליון 102

המהפכה האפית

גיליון 101

כתב העת דעות הוא הבמה לשיח יהודי וציוני-דתי מעמיק, כן ומעודכן בנושאים של יהדות וחברה :